

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

87201

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA ÜÇ YAZARDA
(F. RIFKI ATAY, R. NURİ GÜNTEKİN, Y. KADRI
KARAOSMANOĞLU) ARAP İMAJININ TARİHİ
KÖKENLERİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA
YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANLARI

DOÇ. DR. ZEKERİYA KURŞUN
DOÇ. DR. SEMA UĞURCAN

HAZIRLAYAN
DAVUT EKŞİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İSTANBUL 1999

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V

GİRİŞ

ARAŞTIRMA SORUNU VE METODOLOJİ.....	1
-------------------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇTAN I.DÜNYA HARBİ'NİN SONUNA KADAR GENEL HATLARIYLA TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ	
A) OSMANLI DÖNEMİNE KADAR TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ.....	5
B) OSMANLI DÖNEMİ VE I.DÜNYA HARBİ'NDE YOL AYRIMI	9

İKİNCİ BÖLÜM

ÜÇ YAZARA GÖRE BATI (MAĞRİB) ARAP DÜNYASI	
A) ÜÇ YAZARIN ESERLERİNDE GENEL ÇİZGİLERİYLE AFRİKA	18
B) MİSİR	21
a. İstanbul'daki Mısırlılar	23
b. Ekonomi-Ulaşım	23
c. Avrupa'daki Mısırlılar	24
d. Benzetmeler	25
e. Mısır İmajı	25
f. Kültür Unsurları	27
C) LİBYA	30
D) TUNUS-FAS.....	32
E) CEZAYİR.....	33
F) HABEŞİSTAN	33
G) DİĞER AFRİKA ÜLKELERİ	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇ YAZARA GÖRE DOĞU (MAŞRİK) ARAP DÜNYASI	
A) IRAK	36
B) LÜBNAN.....	37
C) SURİYE.....	40
D) YEMEN	46
E) ARABİSTAN	47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇ YAZARIN ESERLERİNDE ARAP ŞAHSİYETLER VE KÜLTÜR UNSURLARI

A) OSMANLI DÖNEMİ'NDE ARAP ROMAN KAHRAMANLARI	51
B) OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ ARAP DEVLET ADAMLARI VE DİĞER KİŞİLİKLER	57
a) Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa	57
b) Kral Suûd.....	58
c) Nâsır.....	58
d) Bin Bella.....	60
e) Şeyh Esad	61
f) Yasin Efendi.....	62
g) Diğerleri	63
C) KÜLTÜR UNSURLARI	65
D) ARAP İMAJI, PSİKOLOJİSİ VE SOSYOLOJİSİ.....	73
E) DİĞER HUSUSLAR	82

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLET ADAMLARI VE KOMUTANLARININ SİYASİ HATIRALARINDA ARAP İMAJI

A) ÇÖL VE BEDEVİLER.....	84
B) ARAP PSİKOLOJİSİ VE YANSIMALARI	91
C) ARAP COĞRAFYASINDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR	98
D) OSMANLI DEVLETİ'NİN HİZMETİNDEKİ ARAP ŞAHSİYETLER	101
E) ARAP COĞRAFYASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR	106
F) ARAP COĞRAFYASINDA AVRUPA DEVLETLERİNİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR.....	111
G) I .DÜNYA SAVAŞI'NDA ARAP COĞRAFYASI.....	114
a) Suriye Meselesi	115
b) Teşkilât-ı Mahsusa'nın Necid Çölleri Seyahati	117
c) Şerif Hüseyin İsyanı	120
d) Medine'nin Düşmesi	125
H) ŞERİF HÜSEYİN İSYANI HAKKINDA FARKLI GÖRÜŞLER.....	129
I) TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ VE ARAP COĞRAFYASININ GELECEĞİ HAKKINDA GÖRÜŞLER	132
SONUÇ.....	135
BİBLİYOGRAFYA.....	139
EKLER.....	145
a) Biyografiler	
b) Gazete Kùpùrleri	
c) Harita	

ÖNSÖZ

Doğunun en köklü milletlerinden olan Türkler ve Araplar'ın uzun tarihi birliktelikleri olduğundan günümüze kadar gelen süreçte her iki millet, kültür ve medeniyetin bütün sahalarında birbirlerini etkilemişlerdir.

Çağdaş Türk edebiyatının üç önemli temsilcisi olan Falih Rıfkı Atay, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eserlerindeki Arap imajı, iki millet arasındaki ilişkilerden bir kesit sunmakla birlikte genel bir değerlendirme imkanı da vermektedir. Bu isimler Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün çok yakınında bulunmuşlar ve önemli görevler almışlardır. İlgili kişiler, verdikleri eserlerle Cumhuriyet'in hedeflediği amaçlara ulaşmak için "toplumu hazırlama" işlevinin yanında, bürokrat-siyasi kimlikleriyle de iç ve dış politikada da Arap imajının oluşmasında etkili olmuşlardır.

Çalışmamızın giriş kısmında; incelediğimiz eserler, bu eserlerin yazarları ve bu yazarların niçin seçildikleri konularına değinilmiştir.

İşin tarih boyutu önemli olduğundan, çalışmamızın birinci kısmını genel hatlarıyla Türk-Arap ilişkilerine ayırdık.

İkinci bölümde adı geçen şahısların eserlerinde "Batı (Mağrib) Arap Dünyası" ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Burada daha çok Mısır, Libya, Cezayir, Tunus, Fas ve Habeşistan gibi Afrika ülkeleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Arap dünyasının "Maşrik" olarak adlandırılan doğu kısmı üzerindeki niteleme ve tespitler yer almaktadır. Burada da Ortadoğu ülkeleri olan Irak, Lübnan, Suriye, Yemen ve Arabistan ülkeleri incelenmiştir.

Dördüncü bölümde; Osmanlı döneminde Arap roman kahramanları, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Arap devlet adamları ve farklı konumlardaki diğer Arap kişiliklere yer verilerek kültür unsurlarına değinilmiştir. Zira, şahsiyetler ve kültürel özellikler "Arap İmajı"nın oluşmasında belki de en önemli yere sahiptir. Ayrıca Arap psikolojisi ve sosyolojisi hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır.

Beşinci ve son bölümde ise; Türk devlet adamları ve komutanlarının siyasi hatıralarında Arap imajına yer verilerek "çöl ve bedeviler", "Arap psikolojisi", "Osmanlı Devleti'nin hizmetindeki Arap şahsiyetler" ve "I.Dünya Savaşı'nda Arap coğrafyasındaki önemli olaylar" gibi konular ağırlık kazanmıştır. Burada ayrıca, Şerif Hüseyin İsyanı hakkında farklı değerlendirmelere yer verilerek başta Mustafa Kemal

Paşa olmak üzere önemli şahsiyetlerin Türk-Arap ilişkilerinin geleceği hakkındaki görüşleri ifade edilmiştir. Bütün bu tespitleri ortaya koyarken Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyeti ve mütecaviz Avrupa devletleriyle olan mücadelesi ağırlıklı konu olmuştur. Hatıraların özel konumundan dolayı, bunlar arasında mukayese yapmak da icap etmiştir.

Arap imajının oluşmasında tarihi süreç ve bu süreçte geçen olaylar çok önemli olduğundan, çalışmamızda mümkün olduğunca Arap imajının tarihi kökenlerine inmeye çalıştık.

Disiplinler arası tetkiklerin pek sık olmadığı ülkemizde bu tür çalışmaların çoğalması en büyük dileğimizdir.

Araştırmanın yapılmasında her türlü desteği ve yardımı esirgemeyen ve tarihin yanında edebiyat disipliniyle birlikte böyle bir çalışmaya motive olmamda ve tashihde en büyük pay sahibi olan değerli tez hocam Sayın Doç.Dr.Zekeriya Kurşun'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Edebiyat sahasında kendisine müracaat ettiğim danışman hocam Doç.Dr. Sema Uğurcan'a teşekkür ederim. Ayrıca kaynak konusunda yardımını esirgemeyen Sayın Doç.Dr. Süleyman Beyoğlu'na; eserin yazımında maddi ve manevi her türlü destek gördüğüm değerli dostlarım Davut Hut'a, Çiler-Ergün Arıkan Ailesine ve eşim Rahime Ekşi'ye müteşekkirim.

Davut EKŞİ
İstanbul 1999

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
İA.	İslâm Ansiklopedisi
İTC.	İttihat Terakki Cemiyeti
nr.	Numara
s.	Sayfa
TCTA	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TED.	Tarih Enstitüsü Dergisi
vd.	Ve devamı

GİRİŞ

ARAŞTIRMA SORUNU VE METODOLOJİ

Millet ve onun temeli olan insanın faaliyetlerini, iç yapısını, içinde bulunduğu mekânı ve münasebetlerini doğrudan inceleme konusu eden ilim dallarının müşterek çalışmalarının faydası aşikârdır. Tarih ve edebiyat disiplinlerinin, insanı ve onun ait olduğu cemiyeti ve daha büyük bir organizma olan milleti, farklı açılardan incelemeleri sebebiyle, aralarında ortaklık tesis etmeleri işlenilen mevzuya daha şûmullü bir bakış açısı kazandıracaktır. Tarih ilmi olayları incelemede çeşitli araç, gereç ve kaynaklardan istifade etmektedir. Bunlar arasında edebiyat disiplininin şiir, hikaye, roman, destan gibi çeşitli türleri de bulunmaktadır. Aynı zamanda bunlar, bir tarihi olayın sonraki kuşaklara aktarılmasında da “taşıyıcı rol” oynamaktadır. Edebiyat, bu rolünün yanı sıra olayların duygu tarafını da üstlenmiştir. Bu sebeple “tarihle edebiyat birbirlerinin satır aralarıdır, tarihle edebiyatı üst üste çakıştırıp okumadıktan sonra ilgili toplumu anlamak mümkün değildir.”¹ Çalışılan konuya farklı disiplinlerin getireceği değişik bakış açıları, konuya derinlik kazandıracak ve bizi objektifliğe yaklaştıracaktır. Zira “hakikatin binbir cepheli oluşu” realitesi bunu zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan ülkemizde tarih ilminde disiplinler arası çalışmaların gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.²

Bu çalışmamızda edebiyat ve tarih disiplinleri içinde yer alan iki temel kaynak esas tutulmuştur. Bunlardan birincisi edebiyat disiplininin önemli türlerinden olan hikaye ve romanlardır. İncelediğimiz yazarlardan Falih Rıfkı Atay, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun eserlerinde kendi döneminin toplumsal değerlendirmelerinin yanında; yeni kurulan devletin felsefesi ve amaçları, medeniyet dünyasındaki yeri ve ayrıca yazarların kendi bakış açıları da etkili olmuştur.

¹ Yeni Şafak, 21 Şubat 1999, Sayı: 1541, “Divan Edebiyatı Aşkın Hasbahçesidir.” (İskender Pala ile yapılan röportajdan)

² “Nadir Devlet’le Türkler ve Tarih Üzerine”, *Tarih ve Düşünce*, Sayı: 4 (1998), s.15

İkinci olarak, Arap coğrafyasında bulunmuş olan Türk devlet adamları ve komutanların siyasi hatıraları da, tarih disiplininin önemli bir müracaat kaynağı olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Hatıralardaki önemli nokta ise, hatıra sahiplerinin ilgili hadiseler içindeki pozisyonlarıdır. Bu açıdan lokal bir hadisenin merkezinde olan bir tarihi şahsiyet ile olayın uzağında bulunan arasındaki değerlendirme farkları önem kazanmaktadır. Zira hatıra sahipleri tarih karşısında kendini savunma ve kendini haklı gösterme psikolojisi ile hareket edebilmektedir.

Bu gerçeklerin ışığında tarih ve edebiyat disiplinlerinin müşterek bir çalışmasını ortaya koyarken bu anlayıştan hareket ettik. Çalışmamızda Cumhuriyet'in ilk yıllarında, edebiyat alanından üç yazarın Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Reşat Nuri Güntekin'in eserlerindeki Arap imajı ele alınmıştır.³ Bu yazarları seçmemizin nedeni, adı geçen yazarların Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün çok yakınında bulunmalarıdır.⁴ Tarih disiplinin yanında edebiyat disipliniyle çalışmayı seçmemizin sebepleri; yukarıda ifade ettiğimiz hususa ilave olarak, Türk edebiyatının toplumun gelişmesinde can alıcı bir yerinin olması,⁵ edebiyatın toplumun

³ XIX. yy.'da Türk Edebiyatı'nda Araplar konulu bir çalışma için bkz. Emel Kefeli, "Les Arabes dans La Littérature Turque au XIX e. Siècle.", *Publication de la Fondation TEMİMİ*, Janvier 1998, Zaghovan, s.81-89.

⁴ Bu yazarlar, Atatürk'ün sofrasının vazgeçilmez misafirleriydi (İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul 1995, s.61, 99, 107, 111, 139, 160, 183, 205) Bazan sohbet sabahlara kadar uzardı. Hatta bu isimler gerektiğinde sofradan erken ayrılabilmek için Atatürk'ten gizlice izin bile almışlardı. Atatürk bunun üzerine "doğru, siz gidin, ama arkanızdan çıkıştığımı iştirseniz ehemmiyet vermeyin çünkü, herkes sizin gibi yaparsa ben kiminle oturayım?" (F.Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s.486). Sofrada "genellikle devlet işleri konuşulur, yorumlar yapılır. Atatürk düşüncelerini sofradakilere açarak onların düşüncelerini öğrenir, tartışır. Kararı kendisi verir ama, çevreyi de kendisi hazırlar. Bunun için kullandığı araç "sofra" dır. Sofranın hemen karşısında daima bir kara tahta bulunurdu. Zaman zaman sofradakiler bu kara tahtanın başına geçerler ve düşüncelerini orada yazı ya da rakamla açıklarlardı (Bozdağ, a.g.e., s.210-211). Atatürk'ün sofrasının bir düşünce platformu niteliği ile ilgili olarak F. Rıfkı Atay ve Y. Kadri Karaosmanoğlu'nun değerlendirmeleri şöyledir: F. Rıfkı "Mustafa Kemal'in hususiyetlerinin başında, çok düşünmek, çok danışmak, kendi inandıklarını iyice kontrol etmek ve başkalarının da O'na inandıklarını görmek gelir. Sofrasını da, bütün eserleri ve fikirleri duymak, kendisinininkilerle karşılaştırmak için başlıca vasıta olarak kullanmıştır." değerlendirmesini yaparken; Y. Kadri, "Atatürk'ün sofrası yemek sofrası değil, fikir ve ruh cümbüşlerinin koptuğu bir olemp buluşmasıdır. Çünkü o sofrada yurt ve dünya her gün ve yeniden biçimlenirdi. Türk Milleti, hiçbir yerde, Atatürk'ün sofrasında olduğundan daha doğru görünemez ve yine, orada bütün olayların arkasındaki gerçeği bir bakışta gören Atatürk vardır." demektedir. (Bozdağ, a.g.e., s.215-216). Atay ve Karaosmanoğlu'ndan Atatürk geniş ölçüde istifade etmiştir: "Atatürk ölünceye kadar beni kendi gazetesinin başyazarı olarak tutmuştur. Bütün devrimler edebiyatı benim ve Y. Kadri gibi birkaç, evet birkaç arkadaşındır. Kemalizm deyimi de bizimdir (Atay, *Atatürk Ne İdi?*, İstanbul 1980, s.88. ; "Alfabe projesini M. Kemal'e ben getirmiştım" (Atay, *Babanız Atatürk*, İstanbul 1980, s.99) ; Hatta zaman zaman adı geçen yazarların kalemlerinden dönemin etkili şahısları faydalanmışlardır (Bozdağ, a.g.e., s.66, 162)

⁵ Kemal Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, İstanbul 1971, s.7

bugününü anlatan ve yarınını hazırlayan bir kuvvet oluşu,⁶ hiçbir eğitim alanının insanın kafasını ve ruhunu geliştirmekte edebiyat kadar etkili olmayışı⁷ ve toplumsal gelişimi gerekli kılan düşünce ve duygu ortamını hazırlamada edebiyatın önemli bir araç olmasıdır.⁸ Bu açıdan da Türk Edebiyatının önemli bir şubesini oluşturan Çağdaş Türk Edebiyatı'nın işlevi hakkında Kemal Karpat'ın düşüncelerini buraya aynen almayı uygun görüyoruz :

“Çağdaş Türk Edebiyatı, ülkenin daha uygar, daha batılı olmak çabasına sıkı sıkıya bağlıdır; yenilikleri kökleştirip yaymak için bir araç ödevini görür. İlerlemeye, değişikliğe kendini adanmış gibi görünür; esinini, yenilikleri sağlam temellere oturtabilecek toplumsal, iktisadi, kültürel konularda arar. Geçen yüzyılın ortasından beri, yani yenilik hareketinin kültürel alanlara aktarılıp daha çok sayıda aydının batılı düşüncelerle karşı karşıya geldiği zamandan beri, bu edebiyatta göze çarpan ilk özellik toplumun kaderiyle yakından ilgilenmek olmuştur. Bu dönemin en büyük edebiyatçıları, şöhretlerini yazılarının edebi değerlerinden fazla, edebiyat kisvesi altında açıkladıkları toplumun kaderine bağlı siyasi ve toplumsal görüşlerinden almışlardır. Mesela Namık Kemal'in, Ziya Paşa'nın, Abdülhak Hamit'in şiirleriyle oyunları, batıdan alınmış idari ve siyasi kurumlarla gelen yeni toplumsal ve siyasal kavramların daha geniş olarak uygulanmasını savundukları gibi, çok defa da yenileşmeye karşı bir tepki olarak görülür. Türk Milliyetçiliği ve sonradan Cumhuriyet'le kabul edilen yenileşme düşüncelerini belirli bir şekilde ortaya koyan Ziya Gökalp, görüşlerini önce şiir biçiminde verdi; milliyetçilik düşünceleri yayıp toplumu yenileştirebilme yolunda edebiyatın kullanılması gerektiğini savundu. Tevfik Fikret, Mehmet Akif, Mehmet Emin karşıt görüşleri olmasına rağmen, şiir sanatından çok toplumsal ve siyasi düşüncelerle ilgilenen şairlerdi.” değerlendirmesinde bulunarak edebi ürünlerin siyasi hayatı etkilediğini ortaya koymuştur.”⁹

Eserlerini incelediğimiz bu yazarların Atatürk'ün çok yakınında olmalarından dolayı yaptıkları tespit ve değerlendirmeler önemlidir. Bunların ne kadarının edebi niteliklerden kaynaklandığı ne kadarının da edebi bir kisve altında siyasi görüşlerin

⁶ A.g.e., s.8; ayrıca bkz. Taha Akyol, *Tarihten Geleceğe*, Ankara 1983, s.163-165

⁷ Karpat, a.g.e., s.28

⁸ A.g.e., s.89

⁹ A.g.e., s.29 vd.

yansıması olduğu veya olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Zira I. Dünya Savaşı galiplerinin Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyasını menfaatleri doğrultusunda şekillendirme arzuları bir vakiâdır. Bölgede yıkılan Osmanlı Devleti'nin ana toprağı üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin “modernleşme ve ümmetten millet yaratma” projesi XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki önemli olaylardır. Bu realiteler ışığında üç yazarın eserlerindeki niteleme ve değerlendirmeler, Arap coğrafyasının bütününe tutulan bir aynanın yansıttıkları mı?. Yoksa edebiyatın “geleceğı hazırlama”daki gücünden dolayı, düşünülen hedeflere ulaşmada toplumun zihnindeki “kar” ları küremek misyonu üstlendiğı iddialarına cevap aranmıştır. Ve yine bu kişilerin resmi kişilere yakınlığı dolayısıyla siyaset üzerindeki etkilerinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Zira üç yazar da hem Atatürk'ün çok yakınında bulunmuş, O'nun sofrasının değışmez isimleri olmuş ve devletin önemli bürokratik kademelerinde çeşitli görevler alarak iç ve dış siyasetin oluşmasında mühim roller üstlenmişlerdir. Edebiyatçı kimlikleriyle; yazdıkları eserlerle “toplumu hazırlama” fonksiyonunu üstlenen bu yazarlar, bürokrat-siyasi kimlikleriyle de bu düşüncelerini uygulama imkânı bulmuşlardır.

Ayrıca edebiyatın dışında Arap coğrafyasında bulunan ve eser yazmış tarihi şahsiyetlerden Cemal Paşa, Ali Fuat Erden, Ali İhsan Sâbis, Ahmet İzzet Paşa, Nâci Kâşif Kıcıman'ın siyasi hatıratları da incelenmiştir. Zira bu isimler, Osmanlı Ordusu'nun üst kademesinde yer alan komutanlar olarak I.Dünya Savaşı'nda Arap coğrafyasında bulunmuşlardır. Dolayısıyla bunların Arap coğrafyası ve insanı hakkındaki görüş ve düşünceleri, Cumhuriyet dönemindeki Arap imajının oluşmasında farklı boyutlarda etkili olmuştur. Söz konusu şahsiyetlerin siyasi hatıratlarını incelemedeki bir diğer amaç da; siyasi hatıralarla, üç yazarın değerlendirmelerinin paralellliğini veya farklılığını ortaya koymaktır. Bu amaçla da çalışmamız tarih ve edebiyat disiplinlerinin müşterek çalışmasını zorunlu kılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇTAN I. DÜNYA HARBİ'NİN SONUNA KADAR GENEL HATLARIYLA TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ

A) OSMANLI DÖNEMİ'NE KADAR TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ

Dünyanın en eski ve devamlı milletlerinden biri olan Türkler¹⁰ aşağı yukarı dört bin yıllık bir tarihe sahiptirler. Orta Asya'daki anayurttan başlayan sürekli göç hareketleri ile dünyanın çeşitli coğrafyalarına göç etmişler ve tarihte önemli rol oynamışlardır. Türkler ve tarihin en eski, büyük ve bugün de varlığını devam ettiren milletlerden biri olan Araplar¹¹ arasındaki münasebetlerin tarihi çok eskidir.

Bugün Türkiye Türkleri ile Araplar arasındaki fiziki-coğrafi bağlantıyı Irak ve Suriye sınırı oluşturmaktadır. Her iki taraf arasındaki ilk ilişkiler günümüzde yaşadıkları coğrafyaların çok ötesinde vukubulmuştur. Türkler'in anayurtlarının neresi olduğu konusunda farklı neticelere varılmış olmakla beraber son dil çalışmalarıyla bu bölgenin Ural –Altay dağları arasında hatta Hazar Denizi'nin kuzey doğu bozkırlarının aslı Türk yurdu sayılması ihtimalini kuvvetlendirmiştir.¹² Anayurtları Arabistan olan Araplar ile anayurtları Ural-Altay dağları arasında olan Türkler arasındaki ilişkiler İslamiyet öncesine kadar uzanmaktadır. Türkler'in ve Araplar'ın İslamiyet öncesi yaşadıkları coğrafyaların birbirinden uzak oluşu ve ayrıca Türk anayurdunun göç yollarından uzakta kalışı sebebiyle taraflar arasındaki ilişki oldukça azdır. Bu coğrafi uzaklığa ve ilişkinin azlığına rağmen Araplar'ın Türkler'i cahiliye devrinden beri tanıdıkları bilinmektedir.¹³

Türk ve Araplar'ın birbirleriyle temas etmeleri ve bunun sonucunda beliren mücadeleler, Arap tarihinin en parlak devrini oluşturan İslamiyet dönemi ile başlamıştır.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Türkler", *İslâm Ansiklopedisi* (İA.), XII/142-280

¹¹ Geniş bilgi için bkz. M.J. de Goeje, "Arabistan" (etnoğrafya), *İA.*, I/481-486; F. Hommel, "Arabistan" (tarih), *İA.* I/486-491; Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (DİA), III/272-276

¹² *İA.*, "Türkler" XII/144

İslam Peygamberi Hz.Muhammed devrinde hemen bütün Arabistan hakimiyet altına alınmıştır. Halife Hz.Ebubekir devrinde de Arabistan dışına, İslam ve Arap tarihinin en büyük askeri hareketi olan fetihler başlamıştır. Bu durum yalnız İslamiyet'in yayılmasına değil İslamiyetle birlikte Arapların da geniş coğrafyaya yayılmalarına zemin hazırlamıştır.¹⁴

Hız.Ömer devrinde Yermuk savaşı (634) ile Bizans'ı Suriye'den atan İslam imparatorluğu, Sasaniler'i Kadisiye (635) ve Nihavend (641) savaşlarında mağlup ederek Ceyhun (Amu Derya) nehrine ulaştıkları zaman Türkler'le temasa geldiler.¹⁵ VII.yy. ortalarında Araplar'ın İran'a hakim olmasıyla İslam imparatorluğunun hududu, eskiden beri Türkler'le Persler arasındaki sınırı oluşturan Ceyhun'a ulaşmıştır.¹⁶ İslam İmparatorluğu'nun İran'a hakim olmasıyla Türk ve Arap coğrafyası arasındaki geçmişteki komşu olmama durumu ortadan kalkmış ve Ceyhun nehri sınır olmuştur.

Hız. Ömer devrinde Emeviler'in Horasan bölgesine Kuteybe b.Müslim'i tayin etmesine (705) kadarki süreçte, Türkler'le Araplar'ın karşılaşmaları sınır hareketi ölçüsünü aşmamıştır. Araplar'ın doğuya yöneldiklerinde karşılarındaki Türkler'in o tarihlerdeki durumu şöyledir; Garcistan ve Sistan havalisindeki Oğuz kabile kırıntıları ve Kuhistan-Fars arasında oturan Kalaçlar bir yana bırakılırsa, o tarihlerde devlet teşkilatı içindeki Gök-Türk imparatorluğunun hem doğu hem batı kolu fetret devresinde (Çin'e tabiiyet) bulunmaktadır. Bu yüzden Maverâünnehir bölgesindeki "şehir krallıkları"na tesirli yardım yapılamıyordu. Araplar'ın yayılışı için lehlerinde olan bu husus. İslam devletinin merkezinde Hız.Ömer ve Hız. Osman'ın öldürülmeleri ve nihayet Ali-Muaviye mücadelesi ve Harici isyanları ile devam edememiştir. Başlangıçta Türklerin etkili bir siyasi güçten yoksunluğu ile Ceyhun'a ulaşan Araplar, önce devlet merkezindeki suikastler ve ardından İslam devleti topraklarında vukubulan siyasi mücadeleler ve ayaklanmalar sebebiyle, VIII.yy. başlarına kadar Türkler'le Araplar'ın mücadeleleri sınır hareketi olarak kalmıştır.¹⁷ Bu şekilde temasa geçen Türkler ve Araplar; hem ticaret alanında, hem seyahat eden dervişler yoluyla kültür alanında, hem

¹³ Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, Konya 1988, s.96

¹⁴ DİA, "Arap" III/274

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, "İlk Türk-İslam Siyasi Teşekkülleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s.791

¹⁶ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara 1982, s.4

¹⁷ Kafesoğlu, "İlk Türk-İslam Siyasi Teşekkülleri" a.g.e., s.791

de sınır komşuluğunun kaçınılmaz sonucu olarak sınır çatışmaları dolayısıyla askeri alanda ilişkide bulunmaya başlamışlardı.

Emeviler'in, İslam imparatorluğunun bütün şark bölgelerini içine alan Irak genel valiliğine Haccâc'ı tayin etmeleri ve bu kişinin de dönemin sayılı komutanlarından Kuteybe b.Müslim'i Horasan'a göndermesi önemli bir olaydır. Bu durum, mücadelelerin birdenbire alevlenmesine sebep oldu. İslam orduları kısa zamanda Maverâünnehir'e hakim oldular ve akınlarını Talas'a kadar uzattılar. Neticede de Araplar'ın müdafaayı tercih eder duruma girmelerinden anlaşılmaktadır ki, Araplar silahlı mücadeleye girişen Türkler karşısında kesin bir başarıya ulaşamamışlardır.¹⁸ Emevi hanedanının bir asra yaklaşan hakimiyetleri zamanında bütün fethedilmiş bölgelerde olduğu gibi Türk ülkelerinde de İslamiyet'in yayılması Emevi hanedanının takip etmiş olduğu ırkçı politika sebebiyle süratli olmamıştır.¹⁹ Hele sürekli mücadelelerin devam ettiği Maverâünnehir ve Kafkaslar'da bu yayılma diğer bölgelere nisbetle daha az olmuştur. Ancak; Buhara ve Semerkant gibi büyük şehirlerde Müslüman Arapların da yerleştirilmesiyle birer köprü başı kazanılmıştır. Diğer taraftan bölge halkı, yeni dini yakından tanıma fırsatı bulduğundan adil bir idare gerçekleştiği taktirde bu dini kabul etmeye hazır durumdaydı. Ayrıca İslamiyet'in telkin ettiği ahlaki kurallar eski Türk "alplık" anlayışına uygun düşüyor ve özellikle "cihad" Türk'ün fütühat görüşünü takviye ediyordu.²⁰

Emeviler'den sonra Abbasiler (750-1258) iktidara geçmiştir. Bu Türk-Arap ilişkilerinde önemli bir süreci başlatmıştır. Zira Abbasiler'le İslam devletinin takip etmiş olduğu genel politikada büyük değişiklikler olmuştur. Abbasi ihtilali, Mevâli'nin nüfus bakımından çoğunlukta olduğu Horasan'da gelişti ve başarıya ulaştı. Bu sebeple doğu eyaletlerinin halkı, özellikle Horasanlılar devletin idari ve askeri makamlarını paylaştılar. Abbasi ailesi kendilerine iktidar yolunu açan Mevali'ye iyi davranıyor ve ilk halife Ebu'l-Abbas bir emirname çıkararak Emeviler devrinde müslüman olanlardan cizye alınmasının aksine, müslüman olanlardan asla cizye alınmamasını emrediyordu 751 yılındaki Talas savaşında Çinliler'e karşı Türkler ile Müslüman Araplar'ın birlik olması, eskiden beri devam eden düşmanlıkları ve çekingenliği bir dereceye kadar

¹⁸ Kafesoğlu, a.g.m., s.791

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s.10-32

ortadan kaldırmıştır. Yeni hanedanın daha başlangıçta bu müsait tutumları Türkler'i Müslümanlara ve İslam dinine daha da yaklaştırmıştır.

Abbasiler'in iktidara gelişiyle imparatorlukta Arap olmayan müslümanlara da çeşitli görevler verilmeye başlanmıştır. Halifelerin hassa askerleri ve inzibat birlikleri arasına Türkler de yer almıştır. Türkler'e tahsildarlık gibi sivil görevlerin yanında valilik, hâciblik gibi yüksek idari makamlar da verilmiştir. Özellikle Halife Mutasım (833-842) zamanında Türkler'in askeri yönetimde hızla yükseldiğini ve devlet işlerinde etkili olduğu görülmektedir.²¹ Araplar İran'ın rekabeti karşısında, Türkler'den faydalanmışlardır. Bilahare Türkler'in başarıları ve daha sonra siyasi iktidar mücadelelerine dahil olmaları ve İslam halifeliği toprakları içinde müstakil siyasi teşekkül oluşturma çabaları olmuştur. Bu durum Arap yönetici çevrelerini yeni ve güçlü bir rekabetle karşı karşıya bırakmıştır.²²

Hazret-i Ömer devrinde İran'ın alınmasıyla sınır komşusu olan Türkler ve Araplar arasındaki ilişkiler Emeviler zamanında Türk ülkelerinin fethi ile kısmen başlamış, İslamiyeti Türkler'in yakından tanımalarıyla hızlanmış ve X.yüzyılın ilk yarısında müslüman Türk devletleri ortaya çıkmıştır. Türkler'in müslümanlığı kabulleri X. ve XI. yüzyılda büyük gelişmeler göstermiştir. Bu tarihten sonra da müslümanlaşma devam etmiş ve XIV. yüzyılda hemen hemen bütün Türk dünyası artık müslüman olmuş ve İslam aleminde her bakımdan üstünlüğünü kabul ettirmiştir.

Türkler'in müslüman olması dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir. Türkler'in bir zorlama olmadan İslamı kabul etmelerinin sebeplerinden biri de müslüman olmadan önce çeşitli dinlerle karşılaşmaları ve bunları tanımaları ve bu dinleri kabul eden Türk boylarının zamanla milli kimliklerini kaybetmeleridir.²³ Türkler'in İslamiyeti kabulü ile İslamiyet ve Türklüğün oluşturduğu bu izdivaç ile hem Türk'ün kudret şanını yükseltmek hem İslam dinini yüceltmek gibi bir gaye ortaklığında gelişen yeni bir ruhla, Türkler eski başarılarına yenilerini ilave etmişler, Türk ve İslam devletlerini kurmuşlardır. Bu dönemde siyasi tesirleri

²⁰ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1979, I/231

²¹ Kafesoğlu, a.g.m., s.792

²² Kürkçüoğlu, a.g.e., s.4

²³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1986, s.301-302

görülmemiş ve ömürleri kısa süren Tolunoğulları ve İhşidiler hariç tutulursa sırasıyla Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Harzemşahlar ilk siyasi teşekküllerdir. Türkler'in Anadolu'ya gelmeden önce kurdukları Türk ve İslam devletlerinin yanında bazı devletlerde kendi hanedanlarını- Memlükler gibi- iktidara taşımışlardır.

Türkler'in Anadolu'ya yaptığı seferler ve Bizans'la yapılan 1071 yılındaki Malazgirt savaşı sonrası Anadolu'nun Türkleşmesi ve bilahare Anadolu Selçuklu devletinin kurulması gerçekleşmiştir. Anadolu'nun Türkleştirilmesi üzerine XI ve XIII. yüzyıl arasındaki Haçlı seferlerine, gerekse XIII. yüzyılda Ortadoğu'yu kasıp kavuran Moğol istilasına Türkler ve öteki müslümanlar birlikte karşı koymuşlardır.²⁴

B) OSMANLI DÖNEMİ VE İDÜNYA HARBİ'NDE YOL AYRIMI

XIII. yüzyıl bitiminde Osmanlılar'ın küçük bir beylikten devlete doğru gittiği görülmektedir. Bu durum gerek İslam dünyası gerekse Türk-Arap ilişkileri bakımından çok önemli gelişmelerin başlangıcını oluşturmaktadır. Osmanlı beyliğinin kısa sürede devlet haline gelmesi ve Fatih'le bir dünya devleti misyonunu üstlenmesi ve nihayet XVI.yüzyılda bir çok İslam coğrafyasının dolayısıyla Araplar'ın da metbuû olmasıyla neticelenmiştir. Yavuz Sultan Selim Mısır seferiyle (1517) Suriye ve Mısır'a kadar Osmanlı hakimiyetini genişletmiştir. Bununla Osmanlı devleti güçlü bir mevkiye ulaşmıştır. Bu durum, Türk-Arap ilişkileri açısından da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.²⁵

Araplar, Osmanlı hakimiyetine girdikleri sırada, siyasi bütünlükten uzak idiler.²⁶ Ayrıca Portekizliler'in Hint Okyanusu'nda Arap-Müslüman ticaretini yok etmek için yaptıkları saldırılar ve bu saldırıların Kızıl Deniz'de Mekke'nin limanı Cidde'ye kadar uzanmış olması ve Memlüklerin bunları durdurmadaki başarısızlıkları sözkonusudur. Hatta Memlükler Portekiz hücumları karşısında bunalmışlar, 1509'da Portekizliler'in Memlük donanmasını yok etmesinden sonra bizzat Memlük sultanları Osmanlı'dan

²⁴ Kürkcüoğlu, a.g.e., s.5

²⁵ A.g.e., s.7

²⁶ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul 1992, s.18

gemi yapmak için yardım istemişlerdir.²⁷ Görülüyor ki Arap coğrafyasını Portekiz hücumlarına karşı koruyacak Osmanlı devletinden başka bir devlet İslam dünyasında mevcut değildi.

Osmanlılar, doğu ve batı Arap coğrafyasındaki Cezayir (1516), Mısır ve Suriye (1516-1517) ile Trablusgarp (1555) ve Tunus'a (1574) hakim olmuşlardır. 1639'da Irak'a hakim olan Osmanlılar, Basra Körfezi'ne kadar hakimiyetlerini genişlettiler, bu arada Yemen 1580'den beri Osmanlı vilayeti olmuş, Hicaz ise Mısır'ın fethinden hemen sonra Osmanlı'ya bağlılığını bildirmiştir. Ancak Arap dünyasındaki dört yüzyıllık Osmanlı idaresi zaman ve bölgelere göre değişiklik göstermiştir. Mesela, Kuzey Afrika'da Mısır hariç hiçbir zaman istikrarlı bir idare kurulamamıştır. XVI.yüzyıl sonrasında Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'da idare padişahın elinden ziyade bölgedeki askeri komutanların, bazen de yerli beylerin eline geçmiştir. Kuzey Afrika'da Arap bölgelerinden en çok kontrol altında tutulan Mısır olmuştur. Ancak Arap coğrafyasında merkezi idare hükmünün en etkili olduğu yerler Irak ve Suriye'dir. I. Dünya Savaşı sonuna kadar bu bölgelerde merkezi idare sürdürülmüştür.

Osmanlı devleti, genellikle hakimiyetine giren Arap bölgelerindeki eski sistemi muhafazaya çalışmış ve yeni sistem kurarken bölgenin özelliklerini nazar-ı dikkate almıştır.²⁸ Buna ilave olarak pek çok etnik grupları hakimiyetine alan Osmanlı Devleti, bunları, mensup oldukları dinler ve mezheplere göre gruplandırmış ve böylece Osmanlı, kendi toplumunu dini cemaatlara göre bölmüştür. "Millet Sistemi"²⁹ denilen bu uygulama ile gayr-i müslim teb'anın her birine dini özelliklerine göre haklar verilmiştir. Hepsi dini ve kültürel özerkliğe sahipti. Evlenme, boşanma, miras gibi şahsi hukuka ait meselelerde kendi ruhani reislerine bağlıydılar. Müslümanlar da ırk farklılıkları göz önüne alınmadan tek bir millet kabul ediliyordu ve imparatorluğun en geniş ve en önemli unsurunu teşkil ediyorlardı. Osmanlı toplum ve devlet yapısında din etkeni dolayısıyla Araplar, müslüman teb'a içinde genel olarak "kavm-i necib" addedilip

²⁷ İA., "Türkler", XII/ 301

²⁸ Kurşun, a.g.e., s.18

²⁹ Etraflıca bilgi için bkz. Cevdet Küçük "Osmanlılar'da Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)*, İstanbul 1985, IV/1007-1024

seçkin bir yere sahip olmuşlardı. Osmanlı devlet yönetiminde üst mevkilere ulaşmış Arap asıllı pek çok kişi bulunmuştur.³⁰

Büyük Avrupa devletlerinin, Osmanlı devletini iktisadi ve siyasi nüfuz altına alınarak parçalanması şeklinde ifade edebileceğimiz “Şark Meselesi”ni uygulamaya koymalarından sonra, Arap dünyasının Osmanlı idaresi ile olan bağları giderek çözülmeye başlamıştır. Avrupalılar’a göre, Arap coğrafyası iktisadi açıdan önemli bir alandı. Zira, XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa’daki gelişmeler Kapitalizm’in doğuşunu sağlamıştır, bölge gelişmemiş haliyle Avrupa devletlerinin ilgisini çekmiş ve büyük bir pazar olarak görülmüştür. Dünya ticaretinin ulaşım yolu üzerindeki kilit mevkiinin yanı sıra bölgede zengin petrol tabakasının mevcudiyetinin Avrupa devletleri tarafından keşfedilmesi de Arap coğrafyasına Avrupa, devletlerinin ilgilerini doğurmuştur.³¹ Ayrıca dini bir boyut olarak da; İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik için kutsal kabul edilen Kudüs kenti ve Mescid-i Aksa’nın bulunduğu Filistin bölgesinin, her biri ayrı din veya mezhep sahibi olan büyük güçlerin Ortadoğu’ya nüfuzuna ve bölge üzerindeki rekabetlerine yol açmıştır.³² Bu sebeplerle Avrupa, bölge için siyasi faaliyetlere geçmiştir. Bu bölgeleri kontrolünde bulunduran Osmanlı devletinin XVIII. yüzyıldan itibaren içine düştüğü zayıflama dönemi bu faaliyetleri kolaylaştırmıştır. Bu arada batılı büyük devletlerin Arap vilayetlerindeki ilk müdahaleleri buralarda yaşayan gayr-ı müslim cemaatlerin haklarını korumak bahanesi ile başlamıştır.³³ Osmanlı’ya karşı bu şekilde başlayan Arap coğrafyasındaki gayr-ı müslim tepkilerinde, Fransız ihtilalinin milliyetçilik tesirinin de rolü vardır. Osmanlı devletinin XIX. yüzyılın ikinci yarısında istikrarsız yönetimi de doğal olarak bölgeyi etkilemiştir. Bu durumun yönetimde de aksaklık ve kusurlara yol açması ve bazı Osmanlı yöneticilerinin yanlış uygulamalarının Araplar’da Osmanlı Devleti’ne ve Türklere karşı olumsuz duygular meydana getirdiği³⁴ görülmüştür.

³⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.8

³¹ A.g.e., s.9; Kurşun, a.g.e., s.22

³² Arap coğrafyasında Avrupa devletlerinin istila hareketleri ve İsrail devletinin kurulması için izledikleri siyaset ve aralarındaki rekabet için bkz. Zekeriya Kurşun, “İsrail” *Tarih ve Medeniyet* sayı : 32 (Kasım 1996), s.16-22

³³ Kurşun, *Yol Ayrımında...*, s.20

³⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.8 vd.

Fransız İhtilali'nin fikri serpintileri nasıl Türk aydınlarını etkilediyse Arap aydınlarını da elbette etkilemiştir. Bu açıdan XIX. yüzyılın son çeyreği Türk aydınları için olduğu kadar Arap milliyetçiliğinin de hızlandığı bir dönemi oluşturmuştur.³⁵ Arap fikri uyanışı çoğunluğu Hristiyan olan ve batılı eğitim kurumlarında eğitim görmüş şahsiyetlerin tesiri ile düzenli bir milliyetçilik hareketine dönüşmüştür. Bu başlangıçta, Arap kültürünü diriltme hareketi olarak başlamış, 1860'lardan sonra hızlanarak genellikle bütün Suriyeli aydınlar arasında yayılmıştır.³⁶

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı devleti Kuzey Afrika'da Libya dışında fiilî hakimiyetini yitirmiş ve elinde Arap coğrafyası olarak Suriye, Irak, Hicaz ve Yemen kalmıştır. Mısır ise hukuken Osmanlı'ya bağlı olmakla beraber, 1882'den itibaren İngilizler'in fiilî işgalinde bulunmaktaydı. Bu coğrafyalarda dış etkenlerle siyasi ve idari istikrarı bozan yeni gelişmeler olmaktadır. Bölgesel istikrarı bozan en önemli hususlardan bir tanesi Hristiyan halkın önderliğini yaptığı milliyetçilik hareketiydi. Bu hareket II. Abdülhamid'den önce başlamış ve hayli etkili olmuştur. Fakat II. Abdülhamid, devrinde (1876-1908) Araplar'ın milliyetçilik fikirlerini yok etme yoluna gitmemiş, yürüttüğü İslâm Birliği siyaseti ile onların harekete geçmesini geciktirmiştir.³⁷ II. Abdülhamid'e karşı Jön Türkler'in başlattığı mücadele hızlandıkça Türk milliyetçiliği ile birlikte Arap milliyetçiliği de hızlanmaktaydı. Osmanlı devleti içinde "Osmanlı", yüksek kültürü ve kozmopolit eliti ifade ederdi. "Türk" ve "Arap" ise alt kültürü hatırlatırdı. Yani, Arap karşısında, bir "Türk üstünlük iddiası" yoktu. "Osmanlılık" ise hem Türk'e hem Arap'a nasip olabilirdi. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir yandan "Araplık", öte yandan da "Türklük" şuuru doğmaya başladıkça Türk-Arap ayrılığı da kendini gösterecektir.³⁸ Osmanlı Devleti artık çok farklı unsurları yapısında taşıyamaz hale gelmiştir.

1908 Temmuzunda ilan edilen II. Meşrutiyetle 1914 yılına kadar geçen sürede Osmanlı Devleti bir dizi iç ve dış hadiselerle karşılaştı: Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Yunanistan'ın Girit'i ilhakı, Arnavutlar ve Araplar'ın bağımsızlık isteklerinin şiddetlenmesi, İtalya'nın

³⁵ A.g.e., s.14

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Kurşun, *Yol Ayrımında....*, s.27-29

³⁷ A.g.e., s.29-30

³⁸ Kürkcüoğlu, a.g.e., s.16

Trablusgarp'a saldırması ve Balkan Savaşları meydana geldi. Meşrutiyet hareketi, Osmanlı toplumunun siyasal ve sosyal yapısını güçlendirme amacını güttüğü halde, aksine Türk'ten gayri unsurların Osmanlı İmparatorluğundan ayrılma arzularını kamçıladi ve bu isteklerin gerçekleşmesi için uygun bir ortam yarattı.³⁹

1908'de Kanûn-ı Esasi'nin yeniden ilan edilmesi, Araplar'a yeni bir şey kazandırmıyordu. Türklerle Araplar arasında din birliğinden gelen bir bağ vardı. Her iki milletin kanun önünde hakları eşitti. Geçmişte birbirlerine karşı bir üstünlükleri olmadığı için Kanûn-i Esasi'den bekledikleri belirgin bir fayda yoktu. Ancak müslüman milletlerin içinde milliyet hissi ağır basan ve dış tahriklere kulak veren bütün milliyetçiler bu durumdan faydalanmak ve geçiş dönemini iyi kullanmak istemişlerdir.⁴⁰

Yeni dönem İmparatorluğun çeşitli yerlerinde farklı şekillerde karşılanmıştır. İstanbul'da Osmanlı vatandaşları arasında büyük kaynaşma olmuş, Bağdat'ta Türklerle Araplar arasında sürtüşmeler meydana gelmiştir. Suriye'de ise halkın büyük çoğunluğu Meşrutiyet'i desteklemekle birlikte geleceğe şüphe ile bakmışlardır. Arabistan'da ise Meşrutiyet bir tesir uyandırmamıştır. Arabistan'ın büyük çoğunluğu kabile ve aşiret olan yapısında, yöneticiler yine o aşiretlerin ileri gelenlerindendi. Bunlar devletten aldıkları maaş ve mansıbdan dolayı sultana bağlıydı. Yeni yönetimin devlet memurları üzerinde tasarrufa gitmesi bunları rahatsız etmiş ve menfaatlerini kaybetme endişesi ve yeni hükümetin kendilerine gücü yetmeyeceği düşüncesi ile bazıları harekete geçmiş ve başkaldırmışlardır.⁴¹

II.Meşrutiyet'te İttihatçılar'ın başlangıçtaki düşünceleri zannedilenin aksine muhtelif unsurların her manada tevhidi değil siyasi manada aynı duygulara ve isteklere kavuşturulmalarıydı. Türkler'in dışındakilerin asimilasyonu değildi.⁴²

Ancak 1909 yılında müslüman olmayan unsurların harekete geçtiği, müslüman unsurların da Arap, Arnavut, Çerkez gibi grupların özel lisanlarına ve milliyetlerine vurgu yapmaları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tepkisini çekmiştir. Osmanlıcılık fikrini savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) bu siyaseti, devletin gayr-i müslem

³⁹ Fahir Armaoğlu, *19.yy. Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997, s.651 vd.

⁴⁰ Kurşun, *Yol Ayrımında...*, s.44

⁴¹ A.g.e., s.41-43

nüfusun çoğunlukta olduğu Balkanlar'ı elde tutmak amacıyla yapmıştır. Müslüman unsurlara karşı daha ziyade İslamcılık siyasetini sürdürmüşlerdir. Ancak bu siyasete vurgu yapılmamıştır. İTC, ilk denemelerden sonra Osmanlıcılık fikrinin başarılı olmadığını görmüştür.

1911'den sonra da siyasetin dış boyutu İslamcılık üzerine kurulmuştur. Bu siyasette Balkanlar'ın Osmanlı'dan kopma sürecine girmesi ve gerekse İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması yol açmıştır. Çünkü çoğunluğu müslüman olmayan Balkanlar'a İslamcılık siyaseti gütmek zor ve tehlikeliydi. Ancak Balkanlar elden çıkınca böyle bir tehlike kalmamış hatta bir zorunluluk doğmuştur. Başka bir ifadeyle, İTC, Osmanlıcılık fikrini Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki hakimiyetini korumak için savunmuş, bu gerçekleşmeyince de Arap bölgelerini elde tutmak için İslamcılık fikrini benimsemiştir.⁴³

İttihatçılar'ın siyasetlerinin değişmesinde önemli bir olay I.Balkan Savaşıdır. Bu olay Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki bütün unsurları etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi bu unsurların devlete karşı güvenlerini kaybetmelerine ve milli hedefler peşinde koşmalarına yol açmıştır. Bu gelişmeler Türkler'in de milli duygularını harekete geçirmiştir. 1913'e doğru Araplar'ın ana muhalefeti oluşturmaları, Ermeniler'in adem-i merkeziyet fikrini savunmaları karşısında İttihatçılar, Osmanlı devletinin en sadık unsuruna, merkeziyetçi idareye karşı gelmeyen Türkler'e dönmek ve onların milli duygularını harekete geçirmek istemişlerdir. İttihatçılar'da Türkçülük fikrinin belirmesi bu olaylar sonrasına rastlamıştır.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi ile sonuçlanan I. Dünya Savaşı'nda "Şerif Hüseyin İsyanı" devletin yenilgisine katkıda bulunmuştur. Ancak Şerif Hüseyin İsyanı'nda bütün Araplar'ın toplu bir başkaldırısı sözkonusu olmayıp son ana kadar birçok Arap unsurunun Osmanlı Devletinin yanında kaldığı da bir gerçektir.⁴⁵

I.Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu bloğun yenilgisiyle sonuçlanınca galip devletlerin tarafındaki bir kısım Araplar'ın da Türkler'e karşı savaşı

⁴² A.g.e.,s.146-147

⁴³ A.g.e., s.148

⁴⁴ A.g.e., s.149

da fiilen sona ermiş oldu. Ancak büyük bir Arap Krallığı ümidiyle Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçen Şerif Hüseyin Arap topraklarının İngiltere ve Fransa'nın "Manda" yönetimi altında paylaşıldığını görerek büyük bir hayal kırıklığına uğradı.⁴⁶

1919 Mayıs'ında Osmanlı Devleti'nin ana gövdesi olan Anadolu, Yunanlılar'ın işgaline uğramış ve müttefiklerinin işgaline karşı Mustafa Kemal'in örgütlediği savunma hareketi başlamıştı. Diğer taraftan geçmişteki Osmanlı hakimiyetindeki Arap toprakları, Avrupa'nın ihtiraslarının soğuk yüzü ile karşı karşıya gelmişti. Bir taraftan Anadolu yarımadasının Batılı güçlerin işgaline maruz kalması durumu, diğer taraftan da Arap coğrafyasının aynı güçlerce istilası, Türkler ve Araplar'ın ortak politika arayışına yol açtı. Araplarla işbirliğine gitmek Anadolu hareketinin anti-emperyalist hedefleriyle tutarlıydı. Bu direnişin ilk başlarında Kemalist hareketin toprak hedefi açıkça tanımlanmamış ve mümkün olan en fazla Osmanlı toprağını işgalden kurtarmak hedeflenmişti. Batılı güçlere karşı Arap coğrafyasındaki her türlü aktif direniş, Anadolu'daki mücadele için değer taşıyordu. 1919 sonbaharında Kuzey Suriye'de Fransızlar'a karşı ortak bir Arap-Türk direnişinin hazırlıkları başladı.

Diğer taraftan Şerif Hüseyin'in I. Dünya Savaşı'nı kazanan tarafta olmasına rağmen Arap coğrafyasına karşı Batılı politikaların Araplar'a verilen sözlerin hilafına gerçekleşmesinin doğurduğu hayal kırıklığı ve şok, bazı Arapların Anadolu'ya yönelmelerine sebep olmuştur. Suriye ile Anadolu arasında ortak bir eylem ve iki milletli bir devlet kurma girişimi için müzakerelerin yapılması, Filistin'de Siyonistlere bir "ulusal yurt" verileceğinin anlaşılması üzerine bazı Arap liderlerin Türk mandası altında kendi geleceklerini belirleme umuduyla Anadolu hareketine müracaat etmeleri, Iraklı milliyetçilerin Fransa'nın Suriye'yi işgalinden sonra Anadolu hareketiyle işbirliği yapmak istemeleri bu yönelişe birer örnektir.⁴⁷

Suriye ve Irak temsilcilerinin Anadolu hareketiyle temasa geçerek Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmak isteklerine Anadolu hareketinin cevabı, "kendi coğrafyanızda kendi kuvvetinizle müstakil bir devlet oluşu sağladıktan sonra Anadolu ile federatif yahut konfederatif yönetim şekillerinden biriyle irtibat kurmanın mümkün

⁴⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.251

⁴⁶ A.g.e., s.248

⁴⁷ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, İstanbul 1998 s.229-231

olduğuydu”⁴⁸ Araplar’ın bağımsızlık beklentilerinin boşa çıkması, Osmanlı İmparatorluğu’na nostaljik duygular ve emperyalizme karşı Türklerle daha etkin bir işbirliği için umutlar beslemeye başlamalarına neden olmuştur. Araplarla işbirliği, Anadolu hareketinin de hedefleri açısından önemliydi. Ancak Türkler, uluslararası forumlarda Suriye ve Irak’ın kaderiyle ilgili, giderek acılaşan ve Avrupalı, Arap ve siyonistlerin tartışma ve menfaat çatışmalarının yoğunlaştığı Arap nüfusunun yaşadığı topraklar üzerindeki tartışmalardan kendilerini uzak tuttular. Anadolu hareketinin kurmayları, kaybedilen toprakları geri isteme hırısının doğuracağı riskten uzak durarak ve “reelpolitik”e⁴⁹ önem vererek güçlerini Anadolu’yu kurtarmaya yoğunlaştırmışlardır.⁵⁰ Bilahare I.Dünya Savaşı’nın bitiminden beş yıl sonra, Atatürk’ün liderliğinde askeri ve diplomatik bir savaştan sonra Türkler, Osmanlı Devleti’nin Anadolu yarımadasında Türkiye Cumhuriyeti’ni kurdular.

Araplar’ın Osmanlı hakimiyetinden kurtulmasından sonraki dönemde meydana gelen gelişmeleri Peter Mansfield’in kaleminden aynen almayı uygun gördük:

“Araplar Osmanlı boyunduruğundan kurtulduktan sonra, eski güçlü ve yüce devletlerini kurmak bir yana, bütün enerjilerini en az kırk yıl batı karşısında bağımsızlıklarını kazanabilmek uğruna tükettiler. Başlangıçta bütün istekleri iç işlerini diledikleri gibi yürütmek hakkını kazanmaktı, ama 1950’lerde bunu hemen hemen bütünüyle gerçekleştirdiklerinde bile, güçsüz ve bölünmüş Arap devletleri Batı’nın uydu sisteminin bir parçası olmaktan öteye geçememişlerdi, bu kez de bağımsız bir dış politika sahibi olmak için mücadele etmeleri gerekiyordu. Sonunda batının desteğiyle ve Araplar’ın muhalefetine rağmen Filistin’de bir Siyonist devletin kurulmasının acı sonuçları Araplar’a batı ile mücadelenin bitmediğini yaratıcı güçlerini büyük ölçüde bu alanda tüketmeye devam edeceklerini açıkça gösterdi. .

Araplar, kısa zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla neler yitirdiklerini acı bir biçimde öğrendiler. Haşimiler yönetiminde birleşmiş bir Arap devletinin kurulması umutları 1920’de kesinlikle yıkıldı İmparatorluğun kalıntılarından

⁴⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumlarında Sorunlar ve Görüşler (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, Yay. Haz. Raşit Metel, İstanbul 1990, s.18-20

⁴⁹ Reelpolitik ile ilgili bir anekdot için bkz. Bozdağ, a.g.e., s.19-26

⁵⁰ Kayalı, a.g.e., s.231.

yeni devletler Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin kuruldu ve bunların yapısı, sınırları konusundaki kararları veren Araplar'ın isteklerine aldırmaksızın, büyük devletler oldu. Bu Arap devletleri ortaya çıktıklarında ulusal dayanışma ve ulusal bağlılık gibi kavramlardan yoksundular. Bu nedenle tam bağımsızlıklarını kazandıklarında da “yönetilemez halklara” dönüşeceklerdi. Mandater güçler sınırlı haklar tanımış temsili kuruluşların ortaya çıkmasına izin verdiyse de, bu kuruluşlar ne ülke içindeki çeşitli çıkar grupları arasında uzlaşmayı sağlayacak ne de hızla gerçekleşen toplumsal değişime ayak uydurabilecek nitelikteydiler. Bir başka deyimle siyasal bilince sahip birer ulusal topluluk yaratmayı başaramadılar. Bu yeni Arap devletleri batılılar tarafından yaratılmıştı. Dolayısıyla de, buralarda yaşayan halklar, devletlerinin sınırlarını haritalarda kalan “yapay çizgiler” olarak görmekteydiler. Gene de kaçınılmaz olarak Bağdat, Beyrut, Şam ve Amman'daki bağımsız hükümetler çevresinde kendi çıkarlarını düşünen bir grup oluştu. Arap birliğinin kurulması umudu duygusal düzeyde gücünü korumaktaydı, ancak gerçekleştirilmesi yolundaki engeller gün geçtikçe artmaktaydı.”⁵¹

⁵¹ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev. Nuran Ülken, İstanbul, 1975. s.93 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜÇ YAZARA GÖRE BATI (MAĞRİB) ARAP DÜNYASI

A) ÜÇ YAZARIN ESERLERİNDE GENEL ÇİZGİLERİYLE AFRIKA

Batı Arap dünyası pek çok açıdan Doğu (Maşrik) Arap dünyasıyla paralellik arzeder. Mısır'dan Fas'a kadar uzanan kısım Kuzey Afrika olarak isimlendirilmektedir. XIX. yüzyıl itibariyle Kuzey Afrika ağırlıklı olarak müslümandı. Şehirli nüfusun lisanı Arapça, kültürü de Arap kültürüydü. Güneydeki sahra ve dağlık bölgelerde Berberiler yaşamakta, kendi dinleri ve kültürel kimlikleriyle Kuzey Afrika'nın farklı bir insan unsurunu teşkil etmekteydiler.⁵²

İncelediğimiz eserlerde Afrika insanı hakkında çeşitli tespitler yapılmıştır. Burada dikkat çeken ifade İsrail'in hakim olduğu bölgeye göç eden Afrikalı Yahudiler'den "gerici ve Tevrat şeriatçısı" olarak bahsedilmektedir.⁵³ Eski dönemle ilgili olarak ise antik çağa ilişkin değerlendirmede "Romalıların çarpıştığı Afrika'nın iptidai kabileleri"⁵⁴ nitelemesi yapılmıştır. Günümüzle ilgili değerlendirmede "Roma'nın varisi olan ülkelerin yeryüzünde avlanma imkanlarının gittikçe azalmasından dolayı Afrika'da insan avına çıkmaları" tanımlamasıyla bu ülkelerin sömürgeleştirme siyasetine temas edilmiştir.⁵⁵ Ayrıca günümüzde Afrika'nın müslüman ülkelerinde, kadınların durumuna değinilmektedir. Bazı iyileştirmeler yapılan

⁵² Ira M. Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, Çev. İ. Safa Üstün, İstanbul 1996, s.151

⁵³ Falih Rıfkı Atay, *Atatürk Ne İdi?*, İstanbul 1980, s.6,117

⁵⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, İstanbul 1987, s.298

⁵⁵ A.g.e., s.297

Burgiba'nın Tunus'u hariç hepsinin birbirinden berbat olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶ Fiziki değerlendirmede, Afrika'nın zencilerinin kısa kıvrıkcık, sivrice başı⁵⁷ tarifi ile karşılaşıyoruz. Afrika vahşilerinin olumlu görüldüğü ve dansların Afrika vahşilerinin icadı olduğu ifadesini roman kahramanlarından Homongolos'un sözlerinde buluyoruz.⁵⁸ Afrika'nın zencilerinden bahsedilirken yarı maymun⁵⁹, saçları kıvrıkcık, derileri yumuşak ve dudakları etli şehvi mahluklar nitelemesi vardır.⁶⁰

Uzun zaman Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalan Afrika, eserlerde bir sürgün yeri olarak da tanımlanmıştır. Sırrı Bey onsekiz yaşında bir talebe iken Afrika'ya sürülmüştür.⁶¹

Afrika'nın dışında Türk topraklarında yaşayan Afrikalılarla karşılaşıyoruz. Osmanlılar devrinde Üsküdar, İnadiye Mahallesiinde Mayangalar isimli bir tarikatı idare edenlerin Afrikalılar olması⁶² ve ruhi durumu bozuk kişiler için burada Mayanga düğünü yapılması olayıyla karşılaşılmaktadır. Mayangalar tarikatında Afrikalı bacıları görüyoruz. Bunlar gelen kişilerin iyileşmesi için tütsü yapmaya ve putperest düğünü icra etmekle görevliyidiler.⁶³ Bu tarikatın Müslümanlık ve Yahudilikten çok daha eski olması, tekkelerin kapatılmasını içeren kanunun dağıttığı bu tekkeden, ötede beride kalan üç beş kişiye müracaatla hasta olan Sevim'in tütsü ile iyi edileceği inancı ile karşılaşıyoruz.⁶⁴ Afrika zencilerinin kadın ve erkek olarak konaklarda çalıştıkları ve sonra çıkarıldıkları veya kaçtıkları görülmektedir.⁶⁵ Afrika zencilerinin, İzmir Tamaşalık mahallesinde oturmaları ve bunlar hakkında bilgiler verilmiştir. Tamaşalık mahallesinin ahalisi Afrika zencileridir. Konaklardan çıkarılmış veya kaçmış kadın ve erkekler olan bu kişilerin güçlü kuvvetlileri, gündüzün şehirde incire, palamuta yahut dilenciliğe giderler, ihtiyar ve sakatlar kulübelerinin önünde kızgın güneşin altında iri kertenkeleler gibi yarı çıplak yatarlardı. Tamaşalık'ta ölüm kadar sade bir dava yoktur. Tepe ve çukurlarda, kulübelerin önündeki meydancıklarda, bacıların çöplüğe inmiş

⁵⁶ Atay, *Bayrak*, İstanbul, 1980, s.159

⁵⁷ Reşat Nuri Güntekin, *Bir Kadın Düşmanı*, İstanbul 1982, s.47

⁵⁸ A.g.e., s.53

⁵⁹ Güntekin, *Gökyüzü*, İstanbul 1979, s.213

⁶⁰ Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, Ankara 1985, s.19

⁶¹ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gece*, İstanbul 1982, s.41

⁶² Güntekin, *Gökyüzü*, s.213

⁶³ A.g.e., s.240

⁶⁴ A.g.e., s.213

kargalar gibi yedişer sekizer kişilik halkalar halinde çömelip oturdukları her zaman görülen manzaralardandır. Bazan bunların durup dururken korkunç haykırışmalarla yerlerinden fırladıkları ve ortada bir hasır üstüne yatmış birinin etrafında kendilerini yerden yere çarptıkları olurdu. Etraftan daha başkaları yetişerek bu çırpınanları kollarından yakalarlar ve çarçabuk yatıştırırlardı. Cenazenin üstü açık bir tabutla götürülmesi, fakirliğin çok ileri boyutlarda olmasına rağmen hırsızlık vakasının hiç olmaması, kavgaların çok olması ve çok çocuk olması, yarıçıplak gezmeleri, günün birinde çok şık giyinen bir çocuğun giyim sebebinin elbiselerin ölen bir çocuğa ait olması ve bu mahallenin tam bir çöle benzemesi dikkat çeken özelliklerdir. Kadınların (bacıların) dillerini ancak yanlarında olunca anlamının mümkün olduğu, uzaktan birbirlerine seslendikleri, kulübelerde birinin önünde toplanarak gülüşükleri yahut kavga ettiklerinde mahallenin bir Afrika köyüne dönüştüğünün hissedildiğine⁶⁶ dikkat çekilmiştir. Ayrıca Tamaşalık mahallesinin bu ilginç sosyal yapısında diğer bir unsur da, her yıl yapılan Dana bayramıdır. Bunun muhtemelen Afrika'dan getirilmiş bir putperest ayini olduğundan bahsedilmiştir.⁶⁷

Modern dönemdeki Afrika ülkelerinin yönetimleri hakkında görüşler serdedilmiştir. Softalı, medreseli, komünist bozuntusu Afrika diktatoryaları⁶⁸ nitelemesinin yanında Afrika ve yakın doğu solcu rejimlerinin eleştiriye kapalı oldukları hususu:

“İsrail dönüm başına dört yüz kilo pamuk üretmiştir, yahut kumluğu portakallığa çevirmiştir diye yazdınız mı? Ne Efram'ı ne Sfenk's'i görür ne Şam'ın şekerini tadabilirsiniz. Bir tenhalıkta bayılıp diplomatik valizle uçurarak götürmediklerine şükür.”⁶⁹ sözleriyle bu durum belirtilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde farklı ideolojiler peşinde olan unsurlardan biri olan solcuların Afrika sistemi solculuk hevesine tutulduklarını⁷⁰ “Bizim akıl değiştireceğimiz yerde rejim değiştirme peşine düştüğümüzü, halbuki rejimin akıllı değiştirmedini, akılsızlığın liberalliği de karma ekonomiyi de sosyalizmde de işleri kötü yürüteceği” ifade edilmiştir. Solun Türkiye'yi

⁶³ Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, İstanbul, 1982, s.55

⁶⁶ A.g.e., s.55 vd.

⁶⁷ A.g.e., s.65

⁶⁸ Atay, *İnanç*, İstanbul 1965, s.131

⁶⁹ A.g.e., s.49

⁷⁰ Atay, *Kurtuluş*, İstanbul 1966, s.117

Afrika cehennemine çevirmek⁷¹ ve Afrika diktatoryalarına benzetmek istediği⁷² vurgulanmıştır.

Afrika'da komprador burjuvazi ile idare olunmaktan kurtulmak için otoriter devletleştirmeci sosyalizmi seçen Mısır'ın hâlâ en katı istibdat ve en koyu kıtlık altında olduğu⁷³ realitesi işlenmiştir. Türkiye'deki solun da istediği, Mısır'ı bu hallere düşüren otoriter devletleştirmeci sosyalizmdir. Bu unsurların Türkiye'yi batı medeniyet ve hürriyet cephesinden koparıp demirperde Asya ve Afrika hukuksuzluk ve istibdat cephesine katmaya çalışmalarına⁷⁴ dikkat çekilmiştir.

Afrika ile Türkiye arasında karşılaştırmalar da yapılmıştır. Türkiye'de bazı köy ve kasabalarda yapılan kız satışının Afrika'da çoktan kalkan esir satışına benzemesi⁷⁵, bir türbede gizlice ayin yapanların sağa sola sallanması ve bunlarda Orta Afrika paganlarının vahşi coşkunluğunun da olmaması⁷⁶ hadiselerinin karşılaştırılmasının yanında, 1918 sonrası itilaf devletlerinin İstanbul'a girmesi durumu sonrasında ortaya çıkan panorama hakkında da benzetmeler yapılmıştır. İtilaf devletleri İstanbul'a girdiğinden vatan ve sancak ayaklar altına düşmesine rağmen Osmanlı padişahı ve vezirinin Afrika'daki kabile şeyhleri gibi aşağılaştıkları nitelemesiyle beraber, padişahın içinde bulunduğu güçsüz konum içinde, Afrika sömürgelerindeki bir emiri veya sultanı andırmaktaydı⁷⁷ değerlendirmesi yapılmıştır.

B) MISIR

Kuzey Afrika'da yer alan ve geçiş noktasında bulunması dolayısıyla önemi haiz olan Mısır'ın Osmanlı tarihindeki yeri önemlidir. Uzun yıllar Osmanlı hakimiyetinde kalan Mısır'la Osmanlı devleti arasında, özellikle yakınçağ boyunca yoğunlaşan bir rekabet hali vukubulmuştur. Ancak bu rekabet, sanılanın aksine siyasi boyutta değil, taşra ile merkez arasında bir çekişme olarak tezahür etmiştir. 1831-1841 tarihleri

⁷¹ Atay, *İnanç*, s.123

⁷² A.g.e., s.131

⁷³ Atay, *Kurtuluş*, s.125

⁷⁴ Atay, *İnanç*, s.135

⁷⁵ Atay, *Bayrak*, s.122

⁷⁶ Karaosmanoğlu, *Panorama*, İstanbul 1971, s.493

arasında yoğunlaşan M. Ali Paşa isyanı ile bu rekabet, asrın sonlarına doğru ortaya çıkan Jön Türk hareketiyle devam etmiştir. Bu rekâbet halinden Osmanlı idaresine muhalif bir hareket yürüten Jön Türkler de kendi lehlerine faydalanmışlardır. Mısır idarecileri de kendi menfaatleri doğrultusunda Jön Türk grubuna kucak açmış ve onların Osmanlı idaresine karşı giriştikleri muhalefet hareketini maddi ve manevi açıdan desteklemiştir. Bu konuda Mustafa Fazıl Paşa dikkat çeken bir şahsiyettir. Hıdiv ailesinden olan bu kişi, Jön Türkler'in hem Mısır hem de Avrupa'da en önemli hâmisî olmuştur.

Ali Suavi'nin Hicaz yarımadasına giderken Mısır'a uğraması⁷⁸, Mustafa Kemal'in İtalya'ya geçmek için Mısır'a gitmesi⁷⁹ ve yine Suriye'de görev yaparken Selanik'e gitmek için yol güzergahında Mısır'ın olması⁸⁰ durumu bu coğrafyanın bir geçiş yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Mısır üzerinden Mezopotamya'ya asker çıkaracakları⁸¹ hususu bölgenin stratejik açıdan da önemini göstermektedir.

Jön Türk olan Cemal'in İzmir'den Hıdiviye vapuru ile Mısır'a kaçması⁸², Jön Türkler'in burada yaptığı toplantılar⁸³ ve Şura-yı Ümmet ve Meşveret gibi bazı gazetelerin Mısır'da çıkması⁸⁴ ayrıca Jön Türkler'in ileri gelenlerinden olan Ahmet Saip Bey'in Mısır'da olması⁸⁵ durumları Mısır'ı, Jön Türkler'in çalışmalarında kullandıkları, sığındıkları ve rahat ettikleri bir yer olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Jön Türkler'in iktidara gelişinden sonra da Mısır, muhaliflerin sığındığı bir yer olma özelliğini devam ettirmiştir. İttihatçılar'ın, "Babıâli baskını"ndan sonra, bazı muhaliflerin gittiği yerlerden birinin de Mısır olması⁸⁶, Meşrutiyet'in darmadağın ettiği

⁷⁷ A.g.e., s.304

⁷⁸ Atay, *Baş Veren İnkılapçı*, İstanbul 1951, s.12

⁷⁹ Atay, *Çankaya*, s.65

⁸⁰ A.g.e., s.46

⁸¹ A.g.e., s.80

⁸² Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.36

⁸³ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.41

⁸⁴ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.37

⁸⁵ A.g.e., s.38

⁸⁶ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.212

bir ailenin fertlerinin Mısır'a gitmesi⁸⁷ ve hürriyetin ilan olunduğu günde İstanbul'dan bazı kişilerin kaçarak Mısır'a gelmeleri⁸⁸ hadiseleri bunu ortaya koymaktadır.

a) İstanbul'daki Mısırlılar

Eserlerde İstanbul'da ikamet eden Mısırlılara da değinilmiştir. Paşabahçe'de Hıdiv İsmail Paşa'nın muazzam bir saz alemi tertip ettirip İstanbul'un en kibar aileleriyle Mısırlı prens ve prenseslerin buna davetli olması⁸⁹ ve Hıdiv İsmail Paşa'nın mükellef kayığında bulunan Mısırlı Prenslerin herkesten güzel olması,⁹⁰ İstanbul'un eğlence ve cazibe merkezlerinden olan Kanlıca'daki Safa Efendi'nin yalısına gelenler arasında Mısırlı Raksinâz Hanım'ın da olması durumlarından bahsedilerek daha çok İstanbul'daki Mısır'lı elit tabakanın hayat tarzı ve eğlenceye düşkünlüklerine işaret edilmiştir.⁹¹

b) Ekonomi – Ulaşım

Mısır'ın Baharat yolunun Akdeniz'e açıldığı noktada bulunması, Afrika ve Arap yarımadası arasındaki konumu bu coğrafya'ya ekonomik avantajlar kazandırmıştır. İstanbul'la Mısır arasında ticaret yapan bir delikanlı⁹², Mısırlılar'ın genç kızlar tarafından çok zengin olarak algılanılması,⁹³ Kahire'de bir Türk'ün eczahane açması ve arkadaşına oraya gelirse iş bulacağını söylemesi, bunun üzerine de arkadaşının Mısır'a gitmeye karar vermesi⁹⁴ bölgenin ekonomik potansiyelini ve istihdam imkânını ortaya koymakta ve ayrıca da İstanbul ve Mısır arasında ekonomik ilişki trafiğini göstermektedir.

Mısır ve Osmanlı devleti arasındaki münasebetlerin bir boyutu da turizm üzerinedir. Mısırlılar'ın İstanbul'a tatil ve dinlenme amacıyla gelmeleri ve Boğaziçi'nde

⁸⁷ Güntekin, *Damga*, İstanbul 1980, s.34

⁸⁸ A.g.e., s.31

⁸⁹ Karaosmanoğlu, *Hep O Şarkı*, İstanbul 1980, s.121

⁹⁰ A.g.e., s.123

⁹¹ Karaosmanoğlu, *Nurbaba*, İstanbul 1996, s.52-54

⁹² Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, İstanbul 1983, s.28

⁹³ Güntekin, *Yaprak Dökümü*, İstanbul 1978, s.117

⁹⁴ Karaosmanoğlu, *Milli Savaş Hikayeleri*, İstanbul 1983, s.164

yalı ve köşkleri kiralamaları⁹⁵ İstanbul ve Boğaziçi'nin Mısırlılar için bir tatil beldesi olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Mısır'a giden bazı vapurların Suriye hattına da uğramaları ve zahmetli bir seyahatten sonra ancak bir ayda İskenderiye'ye ulaşmaları,⁹⁶ İstanbul-Mısır arasındaki deniz ulaşım güzerağı hakkındaki bilginin yanısıra deniz yolunun uzun ve meşakkatli olması durumunu da göstermektedir.

c) Avrupa'daki Mısırlılar

Eserlerde Fransa'ya giden Mısırlı prens ve prenseslerle ilgili bahislere rastlanmaktadır. Bu kişiler Paris'te ikamet etmektedirler. Mısırlı Prenses'in Paris'teki evinin eğlence yeri olması,⁹⁷ bu eve Paris'teki Jön Türkler devam ettiği gibi Fransız ileri gelenlerinin de geliyor olması⁹⁸ durumu prenseslerin mali durumunun zenginliğini ve Jön Türklerle Mısırlılar arasındaki ilişkilerin niteliğini göstermektedir. Jön Türklerle Fransız ileri gelenlerinin aynı yerde bulunmaları, Jön Türklerle Fransızlar arasındaki etkileşimin olup olmadığını ve varsa bunun ne derecede ve hangi sahada gerçekleştiği sorusunu gündeme getirmektedir. Ve yine bu eğlencelere ev sahipliği yapanların Mısır'ın ileri gelenlerinden olmaları, toplantılara devam edenlerin bir kısmının Osmanlı Devleti'ne muhalafet eden bir kimlik taşımaları, bir diğer kısmının da Fransız ileri gelenlerinden olması durumu dikkat çekmektedir. Bu toplantılarda tarafların kendi menfaatleri doğrultusunda birbirlerini etkilemeye çalıştıkları aşikârdır. Bu etkilemede hangi tarafın ne derece etkin olduğu özellikle "gerçek ev sahipliği" yapan Fransızlar'ın Mısır ileri gelenleri ve Jön Türkler üzerindeki etkisinin ne olduğu ve hangi derecelere vardığı üzerinde düşünülmesi ve araştırılması gereken bir konudur. Mısırlı bazı ailelerin çocuklarını tahsil için Paris'e göndermeleri⁹⁹ de bu öğrencilerin tahsil sonrası Mısır'a dönüşleri ve sonrası icraatlarının bu açıdan incelenmesinin fayda sağlayacağı şüphesizdir.

⁹⁵ Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, İstanbul 1994, s.19

⁹⁶ Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, s.22

⁹⁷ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.101

⁹⁸ A.g.e., s.109

⁹⁹ Güntekin, *Dudaktan Kalbe*, İstanbul 1980, s.8

Mısır prens ailesinden maddi menfaat sağlayan şahsiyetlerin olduğu işlenen konulardandır. Ragıp Bey, Mısır Prenslerine Paris'teki işlerinde yardım eden ve karşılığında maddi menfaatler sağlayan İstanbullu bir adamın oğludur. Bu kişinin Mısırlı prenslerin bazılarında aylık alması bazılarında da ihsan ve atıfetler görmesi¹⁰⁰ aynı zamanda Jön Türkler'den Dr.Hikmet'le de Fransa'daki beraberliği¹⁰¹ Hıdiv ailesi ve Jön Türklerle bağlantısını göstermesi açısından önemlidir.

Mısırlı prenseslerin ekonomik durumlarının çok iyi olmaları ve Paris'e bir kez ayak bastılar mı "azmaları"¹⁰² hususu bu kişiler hakkında ekonomik bir değerlendirmenin yanında eğlence tarzları hakkında da bir tespitin yapıldığını göstermektedir.

d) Benzetmeler

Mısır'ın tarihi ve coğrafyasından kaynaklanan benzetme ve kavramlar görülmektedir. Eski bir Mısır prensesinin mumyasından farkı kalmaması¹⁰³, İskenderiye gramercileri ve safsatacılar devrinden kalma bir takım tekerlemelerle muarızı susturmak usulü¹⁰⁴, 1940 Çekoslovakya'sında demiryolu boyunca insanların yarı beline kadar çıplak, kızgın temmuz sıcaklığında toprak taşımaları ve taş kırmaları sonucunda yanıp kavrulmaları olayı nitelenirken, bunun Firavunlar Mısır'ını ve Ehramlara taş taşıyan ırgatları hatırlatması¹⁰⁵ ve sevilen kızın Sina dağında Musa'yı lâl eden nur gibi görünmesi¹⁰⁶ niteleme ve benzetmeleriyle karşılaşılmaktadır.

e) Mısır İmajı

Mısır'a odalık olarak götürülen kızların bulunması ve bunlardan birinin daha sonra bir paşanın odalığı olması,¹⁰⁷ yarasa tavırlı olarak nitelenen Mısırlılar'a korku ve hayretle bakmaları¹⁰⁸ ve kızlardan birinin Mısır'a ticaret için giden İstanbullu bir gence

¹⁰⁰ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.90

¹⁰¹ A.g.e., s.88

¹⁰² A.g.e., s.98

¹⁰³ Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.245

¹⁰⁴ A.g.e., s.468

¹⁰⁵ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İstanbul 1984, s.262 vd.

¹⁰⁶ Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, s.193

¹⁰⁷ A.g.e., s.24 vd.

¹⁰⁸ A.g.e., s.33

“Mısır çok fena bir yer midir?” diye sorması üzerine “Hayır bilakis” karşılığını alması, kızın “Fakat orası için Arabistan’dır diyorlar. Havası çok sıcak ve halkı çok siyah zannederim” sözüne delikanlının “Sizi temin ederim ki havası pek az sıcak ve halkı az siyahtır.”¹⁰⁹ ifadesi bölge insanı hakkında “yarasa tavırlı” nitelemesi ve ayrıca Mısır insanının siyahiliği de menfi bir özellik olarak bu diyalogda ortaya çıkmıştır

Hasta olan ve daima seyahat etmesi ve eğlenmesi tavsiye edilen İstanbullu bir gencin Mısır’a gidişi ve burada prenses Beyza’yı sevmesi bu gencin daha sonra kendisini Elcize bahçesinde bir ağaca asması¹¹⁰ ile bir aşk ve sonu intiharla biten bir serüven vurgulanmıştır. Bulantı verici kokuları ve sinek kabilelerinin cirit attığı fellah çarşıları¹¹¹ gibi ifadelerle buraların temiz olmayışları ifade edilmiştir. “İnsanlara insanlar tarafından yapılan işkenceler içinde alçaklık ve acıklığı hepsini geçen bir ceza vardır. Bu da eski Mısırlılar’ın sıklıkla kullandığı kazık cezasıdır.”¹¹² Bununla bölgenin tarihinde acımasızlık ve merhametsizliğin izleri vurgulanmaktadır. Eskiden şeyh olan birinin sakal ve diğer figürlerini bırakması, milli mücadele sonrası Ankara’sının bir eğlence toplantısında sarhoş olarak görülmesi üzerine bu kişinin fena yolunmuş bir Mısır tavuğuna benzetilmesi¹¹³ ilginçtir. Milli Mücadele sonrası Ankara’ında yıllar sonra bile hâlâ bazı yerlerin “Mısır’ın mumya sandukaları”nı hatırlatması, zamanın buralarda donmuş, taş kesilmiş ve köhne hali belirtilirken Mısır’ın eski tarihine ait bir özellik ortaya konulmuştur.

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı’nda Mısır’ı geri almayı planlamıştır. Cemal Paşa da bu sefer için Suriye’ye gönderilmiştir. “Bunun mümkün olup olmadığını bile düşünmeksizin İstanbul bir Mısır sıtmasına tutulmuştur.”¹¹⁴ ifadeleriyle zamanın idarecilerinin coğrafya ve askerlik bilgisinden yoksunluğu vurgulanmıştır. Ayrıca stratejik öneminden dolayı Kanal, merkez oluşundan dolayı Kahire ve çok eski zamanlardan günümüze intikal eden mükemmel sanat yapısı olan Ehramlar ile Mısır’ı sembolize eden en önemli maddi unsurlar verilmiştir.¹¹⁵

¹⁰⁹ A.g.e., s.29

¹¹⁰ A.g.e., s.109 vd.

¹¹¹ A.g.e., s.54

¹¹² Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, İstanbul 1990, s.76

¹¹³ Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul 1991, s.153

¹¹⁴ Atay, *Zeytinadağı*, İstanbul 1986, s.32 vd.

¹¹⁵ A.g.e., s.32

Mısır coğrafyasının sosyal hayatında “Mevlût Ayları” büyük bir değişiklik meydana getirmektedir. Bu aylarda Elesti Zeynep, Mehmet Ali, Hasan Hüseyin Camileri gibi mukaddes binalar önündeki meydanlar şehir zenginlerinin saraylarından çıkarıp getirdikleri ve oraya yığdıkları bin türlü nadir eşya ile dolup buralar büyüleyici bir gösteriş merkezi olurdu. Diğer zamanlarda burnunuzu tıkamadan geçemediğiniz en adi fellah çarşıları bile mahiyetini değiştirir ve insana tuhaf letafetlerle dolu bir hava verirdi. Böyle akşamlarda Mısır’da her sınıf halk kendine mahsus bir zevk ile neşat köşesi bulurdu¹¹⁶

İnsanların dini anlayışları ve dinin tezahürleri konusunda tesbitler de yapılmıştır. Buna bir örnek olarak Hasan Hüseyin meydanında bir kalabalığın toplanmasının sebebinin, bir şeyhin hırçın ve vahşi bir ata binerek yüz üstü yatan insanların üzerinden geçeceği fakat bu insanlara bir zarar gelmeyeceği söylentisidir.¹¹⁷

f) Kültür Unsurları

Kendi rüyasını başkasına göstermek kabiliyetine sahip, garip bir ihtiyar olan medrese hocası Hacı Fettah Efendi’nin bir çok yıllar Mısır’da tahsil görmüş olması,¹¹⁸ Adnan Paşa’nın kızı Sara’nın babasına yazdığı mektupta İbn-i Sina gibi alim, Hz. Yusuf gibi afif Mısırlı bir Camiü’l-ezher müderrisinin kendisine talip olduğunu belirtmesi¹¹⁹ Mısır’ın eğitim ve öğretim müesseseleri konusundaki cazibesini göstermektedir.

Mısır’a ait nitelemelerde musiki konusu da mevzubahis edilmiştir. Harf inkılabından önce Sarayburnu’nda Arapça şarkılar ve kasideler söyleyen Mısırlı Müniretü’l-mehdiye takımı ve Arap musiki takımının biteviye ağlayışlı ve inleyişli melodileri¹²⁰ ve İstanbul Tepebaşı’ndaki programda rakkaseleriyle beraber Mısır’dan gelmiş bir Arap müzik takımı¹²¹ söz konusu edilmiştir.

¹¹⁶ Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, s.54

¹¹⁷ A.g.e., s.56

¹¹⁸ Güntekin, *Yeşil Gece*, İstanbul 1990 s.17

¹¹⁹ Güntekin, *Bir Kadın Düşmanı*, s.36

¹²⁰ Atay, *Çankaya* s.441 vd.

¹²¹ Güntekin, *Kavak Yelleri*, s.277

Giyim alanında Mısır coğrafyası unsurlarına rastlanmaktadır. Devrimci, kırmızı ve uzun Mısır fesi¹²² ve Azize Hanım'ın Tarabya'nın Tokatlıyan Otel'i'nde bir Mısır melikesi kıyafetinde oyun oynaması¹²³ bu hususla ilgilidir. I.TBMM.'de fes ve kalpak başlığı tartışmaları yaşandığında taraflardan birinin, "Fesin; Mısır, Tunus, Fas gibi ülkelerde de giyilen bir başlık olduğunu" söylemesi ve "Fes bizimle müslümanları birleştiren bir başlıktır" ifadesi¹²⁴ fesin ortak bir giyim unsuru olarak algılandığını göstermektedir. Bu coğrafya ile olan uzun tarihi beraberlik neticesinde bazı giyim unsurlarının her iki tarafta da kullanılması söz konusu olmuştur. Buna ilaveten kültür alanında da benzerlikler söz konusudur. Jön Türkler'in Avrupa'da bulunduğu ülkelerden biri de Fransa idi. Jön Türk olan Dr.Hikmet bir kahvede otururken ve mektup yazarken orada bulunanlardan biri yanına gelerek "Yanılmıyorsam siz ya bir Türk ya bir Mısırlı olacaksınız" demiştir. Dr.Hikmet tanımadığı bu kişinin tahmininin isabetine şaşırmıştır. Adamın "Nereden keşfettiniz dersiniz bunu izah etmek gayet kolaydır. Bir defa fizyonomi itibariyle bizim taraflardan geldiğiniz besbellidir. Sonra dikkat ettim yazıyı sağdan sola yazıyorsunuz"¹²⁵ sözü Arap alfabesinden kaynaklanan kültür ortaklığı ve coğrafyanın insan üzerinde gözden kaçırılmayacak tesirini göstermektedir.

Mısır'ın XX.yy.'da yaşadığı iç ve dış olayların aleyhlerinde sonuçlanmasının nedenlerine değinilmekte ve bu durum kültürel sebeplerle izah edilmektedir. Nâsır, Mısır'da gerçekleştirdiği icraatlarında kendisine fırsatların da yardım etmesiyle büyük bir başarıya ulaşmıştı. Kendisi daha sonra Arap imparatorluğu fikrine kapılarak mücadelelere girişmiş ve mağlup olmuştur. "Kendi emeklerini berhava etmesi ve sonunda sararıp solmasını, Ezher toplumunun aklından böyle dehalar çıkar"¹²⁶ nitelemesiyle, eski Roma'nın buğday ambarı olan Mısır'ın açlık tehlikesinde olması¹²⁷ ve sayıca kendisinden çok az olan İsrail'e karşı etkisizliği, Nâsır'ın medrese kafalı olmasıyla¹²⁸ izah edilmektedir.

¹²² Atay, *Zeytindağı*, s.21

¹²³ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, s.303

¹²⁴ Atay, *Atatürk Ne İdi?* s.3

¹²⁵ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.80

¹²⁶ Atay, *Bayrak*, s.165

¹²⁷ A.g.e., s.42

¹²⁸ A.g.e., s.49

Osmanlı Devleti'nde Mısır coğrafyasından devlet adamlarına da, rastlanmaktadır. Bunlardan biri de Sadrazam Sait Halim Paşa'dır. Edirne'de bir yemekte Talat Paşa'nın getirilen köfteleri "avlaması" üzerine Sait Halim Paşa "alt dudağını bıyığının içine geçirmiş, gözleri fırlak, sanki Nil kıyılarında bir timsaha bakıyordu."¹²⁹ Aynı sofrada köfteleri, Talat Paşa'nın Sait Halim Paşa'nın önüne sürmesi üzerine "kirpiksiz ve kapaksız iki açık gözünün bütün yüzünü kapaması"¹³⁰ olayı zikredilerek Sait Halim Paşa'nın tabloyu ve yemeği garipsediği ifade edilmiştir. Mısırlı Sait Halim Paşa, İttihat ve Terakki'nin bulduğu Osmanlı İslam vezirlerinden biri¹³¹ olup Mısır kuklası¹³² olarak da nitelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu yarımadasındaki topraklarında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Eserlerde yeni Türk devleti ile Mısır arasındaki münasebetler hakkında bilgilerle karşılaşılmaktadır. Bir gün Mısır paşalarından biri, 1922 yılında Türkiye'yi terkeden Vahdettin'in sözlerinden ve halinden sıkıntıda bulunduğunu anladığını ve bu sorunu çözmek için yardım isteyen bir mektup Atatürk'e göndermiştir.¹³³ Mısır bazen de Türkiye'nin yeni yönetimine eleştirilerin yapıldığı bir ülkedir. Mısır'da çıkan muhalif bir gazetenin sürekli Ankara'ya hücum etmesi ve buradaki Hafız İsmail'in Musul'u İngilizlere verdiği için Atatürk'ü Mısak-ı Milli'yi bozmakla suçlaması¹³⁴ olayı buna örnektir.

Mısır, Nâsır'ın yönetiminde yeni bir döneme girmiştir. Fellahı açsa daha aç, çıplaksa daha çıplak eden Nâsır rejimine Türkiye'deki solcuların acıması ve sempati duyması¹³⁵ Nâsır idaresine bakışı göstermektedir. Nâsır'ın Türkiye başbakanı Adnan Menderes'in Kahire'ye gitmeye hazırlandığı sırada "Eğer buraya gelirse kendisini kabul etmeye vakit bulamayacağı"nı söylemesi onun Türkler'i hiçe sayan gururunu¹³⁶ ve Türkiye'ye bakışını göstermektedir.

¹²⁹ Atay, *Zeytin Dağı*, s.14

¹³⁰ Atay, *Roman*, İstanbul 1952, s.36

¹³¹ Atay, *Zeytin Dağı*, s.13

¹³² A.g.e., s.15

¹³³ Atay, *Babanız Atatürk*, İstanbul 1980, s.105

¹³⁴ Atay, *Eski Saat*, İstanbul 1933, s.449

¹³⁵ Atay, *Atatürk Ne İdi?*, s.116

¹³⁶ A.g.e., s.116

Nâsır için “Mısır bağımsızlığını kazanmış, İngilizleri topraklarından kovmuş, coğrafi durumundan dolayı Amerika ve Rusya peşindedir. Nâsır gücünü iç kalkınmaya vermesi gerekirken Atatürk yerine Hitler’i örnek almış, büyük Arap İmparatorluğu kurmak yolunu tutmuştur. İsrail’i yok etmek için harbi kışkırtmış ve büyük kayıplara uğramıştır. Şimdi asker sosyalizmi rejimi ekonomiyi yıkmıştır. Süveyş Kanalı geliri durmuştur. Sina petrollerini kaybetmiştir”¹³⁷ değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca Nâsır’ın Fas’tan Irak’a kadar büyük bir Arap İmparatorluğu kurma hayalinin İsrail savaşıdan sonra sona ermesi ve bu olaylardan Mısır’ın tek kazancının Rus egemenliğine girmiş olmasına değinilerek “Nâsır, Hitler ve Mussolini gibi uçmasını bilip konmasını bilemeyenlerdendir”¹³⁸ nitelemesiyle onun acemiliği ve hayalciliği vurgulanmıştır.

Nâsır’ın da subay olarak görev yaptığı Mısır ordusunun vatan hassasiyeti ve güçsüzlüğü “Kendi toprakları içinde iki yabancı ordu çarpıştığı sırada bu savaşı bir futbol maçı gibi seyretmiştir. II.Dünya Savaşı’nda altmış milyonluk Arap ülkeleri ordularını, iki milyon nüfuslu İsrail’in bir avuç askeri, çölde darmadağın etmiştir. Nâsır’ın orduları Yemen’in bir iki kasabasında çeteler tarafından kuşatılmıştır”¹³⁹ sözleriyle belirtilmiştir.

C) LİBYA

Eserlerde Libya, Osmanlı Devleti’nin sürgün yeri olarak görülmektedir. II.Abdülhamid devrinde tutuklanan Dr.Hikmet kendisine ne yapılacağını düşünürken başına geleceklerden birinin de pranga cezasına çarptırılmış bir mahkûm olarak Fizan’a sürüleceğini düşünmesi,¹⁴⁰ Harbiye mektebinden subay çıkacak olan Ömer’in ağabeyinin kılıç kuşanmasına üç ay kala iftiraya uğrayıp Fizan’a sürülmesi,¹⁴¹ Sırrı Bey’in onsekiz yaşında bir talebe iken bir gece yarısı Afrika’ya, oradan boynuna

¹³⁷ Atay, *Bayrak*, s.102

¹³⁸ A.g.e., s.169 vd.

¹³⁹ Atay, *Kurtuluş*, s.119

¹⁴⁰ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.71

¹⁴¹ Güntekin, *Damga*, s.13

prangalar vurulup Fizan zindanına gönderilmesi¹⁴² olayları işlenmiştir. Fizan'a sürgün edilmek "kör kuyuya düşmek" olarak görülmüştür.¹⁴³ Fizan'a sürgün edilme ve burasının son derece olumsuz şartlar taşıması imajı o kadar güçlüdür ki, başka bir yerin olumsuzluğu Fizan'la karşılaştırılarak anlatılmıştır. "Öylesine üzgündüm ki kendimi tutamayıp eski bir Fizan sürgününün torunu olan karıma vaktiyle Fizan vardı, şimdi de Tiran diye mırıldanmışım"¹⁴⁴Fizan Osmanlı coğrafyasının ürküntü veren bir yeri idi¹⁴⁵

Trablusgarp'ta 1908 yılının sonlarından itibaren ayaklanmalar olmuştur. Ayaklananlar Meşrutiyet'ten sonra bazı kazançlarını kaybetmek korkusuna düşen şeyhler ve nüfuzlu kimselerden müteşekkildi. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti buraya bazı subaylar göndermiştir. Bunların bazıları gönüllü olarak buraya gelmişken bazıları da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Umumi Merkezi tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacı güdülerek gönderilmiştir.¹⁴⁶ Giden ünlü subaylardan bir kaçı ile Trablusgarp çöllerinde derme çatma Osmanlı kuvvetleri ve silahlı yerli halk ile İtalyanlar'a karşı Tobruk ve Derne'de mücadeleler verilmiştir.¹⁴⁷ Mustafa Kemal, Tobruk ve Derne'de komutanlık yapmış¹⁴⁸ ve Bingazi'de de bulunmuştur.¹⁴⁹ İtalya'nın Libya'ya saldırması üzerine Afrika'da Osmanlı topraklarını savunmaya giden Türk subayları arasında bulunan Mustafa Kemal ve Enver Bey'in aralarındaki rekabet ve ihtirasları burada çatışmalara yol açmıştır.¹⁵⁰ Mustafa Kemal 1909'da İttihat ve Terakki Kongresine Bingazi delegesi olarak katılmıştır.¹⁵¹ O'nun Trablusgarp'taki faaliyetleri askerlik hayatında da önemli tecrübeler kazanmasına yol açmıştır. Kendisine binbaşılık rütbesi Afrika cephelerinde verilmiştir.¹⁵² Burada belirtilen ifadelerden Trablusgarp'ta Türk ve Arap unsurlarının müşterek hareket etmesiyle, emperyalist güçlere karşı konulduğu fikri ortaya çıkmaktadır.

¹⁴² Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.41

¹⁴³ Güntekin, *Gökyüzü*, s.15

¹⁴⁴ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s.81

¹⁴⁵ A.g.e., s.81

¹⁴⁶ Atay, *Çankaya*, s.55

¹⁴⁷ Atay, *Babanız Atatürk*, s.30

¹⁴⁸ Atay, *Çankaya*, s.66

¹⁴⁹ A.g.e., s.327

¹⁵⁰ A.g.e., s.65 vd.

¹⁵¹ A.g.e., s.56

¹⁵² Atay, *Babanız Atatürk*, s.31

Libya coğrafyası hakkında fiziki değerlendirmeler de yapılmıştır. Libya toprağının kurak olması¹⁵³ ifadesi bölgenin ekonomik yapısı hakkında bilgi içermektedir. Bu özelliği taşıyan bir yapı üzerinde, bağımsızlıktan sonra kurulan Libya yönetimi hakkındaki değerlendirmeler şunlardır : Libya yönetimi Arap dünyasında yedinci asker diktatörlüğü olarak nitelendirilmiş ve bu diktanın da sola dönme eğiliminde olduğu endişesi ortaya konulmuştur. “Çünkü en kolay ve demagojik yönetim sistemi, eşitlik ve yağmacılıktır. Bütün ikbal makamları askerlerin eline geçer. Yedi Arap asker diktatörlüğü de fethettikleri tek şeyin iktidar olmanın ötesinde yalnızca iki milyon Yahudi ile boy ölçüşmeyi bilmez”¹⁵⁴ ifadeleriyle bu diktatörlüklerin anatomisine dikkat çekilmiştir.

D) TUNUS-FAS

“Mağribi büyücülerinin tılsımı”¹⁵⁵ ile karışıklık ve anlaşmazlık durumu ve Parisli bir zengin dulun gidip geldiği Tunus’un kendisinde uyandırdığı egzotik zevk¹⁵⁶ bu coğrafya ile ilgili nitelemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölge giyim hususunda Osmanlı Devleti’ni etkilemiştir. II.Mahmut’un Tunus feslerini beğenmesi üzerine halkın da aynı başlığı kullanması için ferman çıkarmıştır.¹⁵⁷ 1920 yılında TBMM’nde kalpağın başlık olarak sečilmesini ileri süren bir teklif yüzünden şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Fas ve Tunus İşlâmlarının fes giydiği ve fesin Türk’ün ruhuna yerleşmiş olduğu ve bunun İşlam dünyası için alâmet-i farika olduğu seslendirilmiştir.¹⁵⁸ 1918 mütareke sonrası İstanbul panoraması çizilirken “Osmanlı padişahında bir Hint Racasının, Osmanlı sadrazamında bir Fas paşasının nüfuzu yoktu”¹⁵⁹ ifadesi ile Osmanlı sadrazamının, dūřman işgali altındaki İstanbul’da konumu ve güçsüzlüğü karşılaştırma yapılarak verilmiştir. Ayrıca bölgedeki mahalli beylerin siyasi güçlerinin derecesi de ortaya konulmuştur.

¹⁵³ Karaosmanęlu, *Erenlerin Bağından*, s.50

¹⁵⁴ Atay, *Bayrak*, s.6

¹⁵⁵ A.g.e., s.11

¹⁵⁶ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.160

¹⁵⁷ Atay, *Çankaya*, s.431

¹⁵⁸ A.g.e., s.260

¹⁵⁹ Atay, *Eski Saat*, s.423

E) CEZAYİR

Cumhuriyetin ilanı sonrası dönemde, Anadolu’da bir mektep temeli atılması öncesinde yapılan eğlencelerde Cezayir marşının çalınması,¹⁶⁰ İzmir kordonunda askeri mızıkancının Cezayir marşını çalması¹⁶¹ bölge ile olan kültür bağlantısını göstermektedir. Bölgenin öneminden dolayı Kuzey Afrika ve Cezayir, II.Dünya Savaşı’nda, Mihver ve Müttefik blokları arasında mücadele alanlarından biri olmuştur. Almanya’nın Fransa’yı işgali üzerine De Gaulle Cezayir’de muvakkat Fransız hükümeti kurmuş ve mücadeleyi buradan devam ettirmiştir.¹⁶² Türk dışişleri de dahil olmak üzere birçok yabancı ülkenin dışişleri bakanlığı Kuzey Afrika’ya asker çıkarmak ve Cezayir’de bir “muvakkat bir Fransız hükümeti” kurmak teşebbüsünü manasız ve hatta tehlikeli bir macera olarak görmüştü.¹⁶³

F) HABEŞİSTAN

Avrupa devletlerinin emperyalist amaçlar doğrultusunda Afrika ile ilgilendikleri hususu eserlerde söz konusu edilmiştir. Bu açıdan Afrika’nın önemli ülkelerinden biri olan Habeşistan üzerindeki Mussolini İtalyası’nın amaçları üzerinde durulmuştur. İtalya’nın bütün devletlere ve “Milletler Cemiyeti”ne kafa tutarak burasını işgal etmesinin İtalya ile batı devletlerini birbirine düşürdüğü belirtilmiştir.¹⁶⁴ Bununla birlikte Habeşistan’ı harcamak konusunda İngiltere ile Mussolini İtalyası arasında da özel bir yakınlaşma ve anlaşmanın gerçekleştiğinden¹⁶⁵ bahsedilmiştir.

Kütüphanesini karıştıran bir Türk yazarın, Servet-i Fünûn koleksiyonunun eski bir cildinde İtalya ve Habeş Muharebesiyle ilgili bir yazıya rastlaması¹⁶⁶ o dönemde Habeşistan’ın Osmanlı vatandaşının zihin gündeminde olduğu anlamını vermektedir.

¹⁶⁰ Atay, *Kavakçelleri*, s.227

¹⁶¹ Güntekin, *Anadolu Notları*, İstanbul 1984, s.263

¹⁶² Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s.318 vd.

¹⁶³ A.g.e., s.319

¹⁶⁴ A.g.e., s.103

¹⁶⁵ A.g.e., s.161

¹⁶⁶ Güntekin, *Anadolu Notları*, s.115

Habeşistanlı olup Türk konaklarında bulunan kızların varlığından bahsedilerek konaktaki Habeş kızının Küçük molla Rüknett'in cinsel tacizine maruz kalması¹⁶⁷ ve daha sonra hamile kalan Habeş kızını ailenin konaktan atması¹⁶⁸ olayları ile karşılaşılmaktadır. Bütün bunlar Habeşliler'e karşı taciz ve kötü davranışı ifade etmektedir. "Habeşe yakın bir renkle esmer görünen yüzü"¹⁶⁹ nitelemesi ile ırkî renk boyutuna da dikkat çekilmiştir. Ayrıca Habeş saçı kavramıyla da karşılaşılmaktadır. Şeyhülislamın oğlu Rüknett'in konaktaki Habeş kızını hamile bırakması üzerine kayınpederi, kızının, eşinden ayrılmasını arzulamıştır. Ancak bu ayrılış için uygun bir zaman aramıştır. Bu sorunu çözmek için "Bu nazik meseleyi asla dağdağaya vermek uygun değildir. Aksi takdirde işi Habeş saçına döndürürüz"¹⁷⁰ ifadesi ile bu kavram, karışıklık ve içinden çıkılmaz bir durumun karşılığı olarak kullanılmıştır. Burada günümüzde kullanılan "Arap saçı" kavramının "Habeş saçı" kavramından gelmiş olması kanaatimizce muhtemeldir. Gündelik hayatta ise "Arap saçı" kavramının kullanılması dikkat çekicidir.

G) DİĞER AFRİKA ÜLKELERİ

Sudan'ın iklim özelliği üzerinde durularak gündüzün sıcak olmasının yanında geceninde aynı özelliği göstermesi hususu Sudan geceleri¹⁷¹ olarak isimlendirilmiştir.

Avrupa'nın sümürge yarışında geç kalan devletlerinden İtalya'nın Afrika üzerindeki emellerine değinilerek bu ülkenin II. Dünya Savaşı öncesinde "İtalya'nın faşist trampetleri"nin Cibuti ve Eritre'yi talep ettiği¹⁷² konusu işlenmiştir.

Afrika'nın bir diğer ülkesi olan Senegal hakkında da farklı alanlarla ilgili değerlendirmelere rastlanmaktadır. Kalın dudaklı zencilerin varlığı¹⁷³ ve Senegalli zencilerin seslerinin Fransa'da bir kahve şairinin mizah, espri şeklindeki gösterisinde

¹⁶⁷ Karaosmanoğlu, *Hep O Şarkı*, s.79

¹⁶⁸ A.g.e., s.98

¹⁶⁹ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, s.320

¹⁷⁰ Karaosmanoğlu, *Hep O Şarkı*, s.104

¹⁷¹ Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s.55

¹⁷² Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s.100

¹⁷³ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.145

taklit edilmesi¹⁷⁴ ile bu durum mizahi unsur olarak görülmüştür. Senegal'in yönetimi ve yöneticileri hakkında da Senegal Cumhurbaşkanı'nın Afrika'nın kızıl diktatörlerinden biri olduğu nitelemesi yapılmıştır. Bunun yanında Senegal Cumhurbaşkanı'nın siyasetini belirleyen unsurun kendi tercihlerinin doğal bir sonucu değil, mecburiyetten kaynaklandığı, şu sözü nakledilerek ortaya konulmuştur:¹⁷⁵

“Bize söylendiğine göre komünizm, sosyalizm kötü şeylerdir. Bizim için sosyalizm bir metot. Bizde özel sektörü yaratabilecek bir kadro yok, sermaye yok, bütün fabrikalar bütün mağazalar yabancıların. Bu şartlar içinde milli ekonominin tek şartı devleti müdahale ettirmektir”

¹⁷⁴ A.g.e., s.87

¹⁷⁵ Atay, *İnanç*, s.52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇ YAZARA GÖRE DOĞU (MAŞRİK) ARAP DÜNYASI

A) IRAK

Günümüzde önemli ölçüde Türk nüfusun yaşadığı ve Ortadoğunun önemli bir ülkesi olan Irak hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Irak'ın önemli şehirlerinden biri olan Musul'un iklimi hakkında "Yaz o kadar şiddetli olmuş ki şehirde barınmak kabil olmamış, babam annemle beni bu köye getirmeye mecbur kalmış"¹⁷⁶ ifadesiyle yazın bunaltıcı sıcaklığına temas ile bu tür durumlarda köylerin rahatlatıcı özelliği vurgulanmıştır. "Kerbelâ'da mıyız yahu? Su...su verin içelim Allah aşkına"¹⁷⁷ ifadesiyle mevcut sıkıntılar bölgede yaşanan tarihi hadiselerden misal verilerek belirtilmiştir.

Irak coğrafyasının kültür durumuna da değinilmiştir. "Bağdat'ta idam olunanların iki defa asılmış olmalarına ne dersiniz? Önce hapiste asıp öldürmüşler sonra halkın seyretmesi için ölüleri taşıyıp yeni sehpalara dizmişler"¹⁷⁸ ifadesiyle bölge insanının ilkeliliği ve acımasızlığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca "Irak'ta birkaç bin Yahudi var. Çekmedikleri yok. Yüz dinardan pahalı eşya satmaları yasak. Çek almaları yasak, telefon kullanmaları ve çocuklarını üniversiteye yollamaları yasak. Pasaport almaları, şehirden çıkmaları yasak. Bu bir "getto" yaşayışı. Bir de İsrail'deki Araplar'ın hayatına bakınız. Hepsi yerli Yahudi kadar vatandaş, medeniyet farkı"¹⁷⁹ nitelemesiyle

¹⁷⁶ Güntekin, *Çalıkuşu*, İstanbul 1989, s.8

¹⁷⁷ Güntekin, *Eski Hastalık*, İstanbul 1979, s.66

¹⁷⁸ Atay, *Bayrak*, s.137

¹⁷⁹ A.g.e., s.137

de Iraklılar ve Yahudiler arasındaki “medeniyet farkı” vurgulanmaya çalışılmıştır. Yazarın burada Iraklılar ve yahudiler hakkındaki mukayesesini oldukça ilginçtir. Irak yönetiminin özelliği hususunda “Ürdün’deki Irak birlikleri İsrail tarafından bombardıman edilince Irak yönetimini bir halk korkusu sardı. Ondört İsrail casusu icat edip bunları asmakla bu halk korkusundan kurtulmaya çalıştı. Irak İsrail’le savaşılamaz Barzani ile başedemez, ama adam öldürür. Kral Faysal’ı öldürmüştür, yerine geçen Kasım’ı öldürmüştür. Ta Hasan Hüseyin efendilerimizden beri düşeni öldürür, yalnız ölmeye gelmez şimdi de iktidarın hoşuna gitmeyen ondört zavallıyı astı”¹⁸⁰ ifadeleriyle yönetimin İsrail’le olan mücadelesindeki başarısızlığını örtmek için bir takım manipülasyonlara giriştiğine değinilmektedir.

Irak uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalan yerlerden biridir. Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesinden çekilmesiyle hakim olduğu coğrafyalar farklı tarihi süreçler yaşamıştır. Osmanlı Devleti’nin Anadolu topraklarında Türkiye, Irak coğrafyasında da Irak devleti kurulmuştur. Osmanlı ordusunda Atatürk’le aynı cephede bulunmuş Nuri Sait Paşa’nın Irak başbakanı olması daha sonraki yıllarda da Türkiye’yi ziyaret etmesi¹⁸¹ hadisesi, her iki tarafın geçmişteki beraberliği yeni dönemde, farklı boyutlarda da olsa devam ettirmek istediğini ortaya koymaktadır.

B) LÜBNAN

Osmanlı hakimiyetindeki Lübnan siyasi ve âdî suçluların gönderildiği yerlerden biri olarak dikkat çekmektedir. II.Abdülhamid devrinde İTC’nin kurucularından birinin Trablus’ta¹⁸² hapsedilmesi¹⁸³, asker olan Cafer Bey’in kadınlara seyir yerinde sarkıntılık eden bir yaveri dövmesi ve II.Abdülhamid’e küfretmesi üzerine Trablus’a sürülmesi¹⁸⁴ ve Macit Bey’in babasının II.Abdülhamid devrinde ailesiyle beraber Beyrut’a sürülmesi¹⁸⁵, bir defterdarın Trablus’a sürgün¹⁸⁶ hadiseleri bu gibi durumlara

¹⁸⁰ A.g.e., s.155

¹⁸¹ Atay, *Atatürk Ne İdi?*, s.37

¹⁸² Bahsi geçen Trablus Şehri Lübnan’daki Trablusşam’dır.

¹⁸³ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.231

¹⁸⁴ Güntekin, *Kızlık Dalları*, İstanbul 1982, s.174

¹⁸⁵ Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, s.36

¹⁸⁶ Güntekin, *Gökyüzü*, s.45

misal teşkil etmektedir. İTC'nin bir kolunun Beyrut'ta açılmış olması,¹⁸⁷ Jön Türkler'in Beyrut'ta bulunması ve toplantılar yapması¹⁸⁸ buranın aynı zamanda da Osmanlı muhalefet unsurlarına mekân olduğunu göstermektedir.

Doğu Akdeniz'in sahil kesiminde uzanan Lübnan ve merkezi olan Beyrut eserlerde tabîî güzellikleriyle dikkat çekmektedir. Hasta olan bir kadının Beyrut'ta denize kavuşunca biraz canlanması¹⁸⁹, Kudüs'ten Beyrut'a dinlenmeye gelinmesi ve sert sınırların burada çözülür gibi olması¹⁹⁰ gibi bir takım özelliklerle Lübnan coğrafyasının dinlendirici özelliği vurgulanmıştır.

Beyrut'un psikolojik ve sosyolojik yapısı hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Bir Fransız raporunda "Lübnanlılar ihtilâl yapmazlar. Bizden bir vakitler silah istediler, verdik. İsyan çıkaracakları yerde, silahları çöl Araplarına sattılar." Deniz yolu demiryolu arasına sıkışmış olan ürkek ve sabırlı halleri vardır.¹⁹¹ Ticaret denen şeyi yaratan ırkın¹⁹²-ki bu ırk Lübnan tarihindeki Fenikeliler'dir.- yaşadığı Beyrut, İstanbul, İzmir ve Selanik gibi Hristiyanlar ve yabancılar için yaşanabilecek dört Osmanlı şehriden biri idi. Burada Tanzimat'tan beri Hristiyanlar şeriatçı idare baskısından kurtulduklarından tam batıvari hayat sürüyorlardı.¹⁹³ Lübnan'ın yeşil korular ve zengin villaların mesut görünüşü altında olması¹⁹⁴, esmer ve alımlı bir şehir olduğu¹⁹⁵ ifadeleriyle I.Dünya Savaşı'nda, savaş atmosferi dışında soluklanacak bir yer olarak görülmektedir. Buna ilave olarak "Beyrut'un bize o kadar övülen serbest sosyetes ve Lübnan kızları gençlerimizin gözlerinde tütüyor"¹⁹⁶, "Ağır ve baharatlı Suriye büfesi, en iyi yemişler ve sert Zahle rakısından Ren şarabına kadar türlü içki ve hepsi gülyüzlü Hristiyan ve Müslüman Beyrut kibar halkı, bunlar da başka türlü levantenler, Beyoğlu, Ermeni ve Rum kadınlarının başka türlü frenkleşmişleri"¹⁹⁷ cümleleriyle bu coğrafyanın sosyo kültürel ayrıntıları da karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunun yanında I.Dünya

¹⁸⁷ Atay, *Çankaya*, s.42

¹⁸⁸ A.g.e., s.47

¹⁸⁹ Güntekin, *Çalılıkusu*, s.12

¹⁹⁰ Atay, *Zeytindağı*, s.85

¹⁹¹ A.g.e., s.43

¹⁹² Atay, *Kurtuluş*, s.118

¹⁹³ Atay, *Çankaya*, s.41

¹⁹⁴ Atay, *Zeytindağı*, s.83

¹⁹⁵ A.g.e., s.84

¹⁹⁶ A.g.e., s.83

¹⁹⁷ A.g.e., s.84

Savaşı esnasında şehrin bu gülen yüzünün ötesinde inilti ve çığlıklarla dolu bir başka yüzünün olduğu vurgulanmıştır. “Sokak inlemektedir. Büsbütün aç, bir parça ağaç kabuğu ve bir kuru portakal kabuğu bulamayan, karınları bağırsaklarının içine karışmış sürüne sürüne kaldırım üstüne çıkan insan iskeletlerinin son iniltisini dinliyorduk.

-Cuâni...Cuâni...

Yanımızdan bir çöp arabası geçti, kenarından bir kol sarktığını gördüm. Belediye ölü ve can çekişenleri topluyordu. Gün doğmadan sokağı susturmak gerekiyordu.”¹⁹⁸

I Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devletinin bu bölge ile ilgili uygulamalarından bahsedilmektedir. Halide Edip, Cemal Paşa’nın isteği üzerine Beyrut’a gelmiş ve mektep işlerine bakmıştır.¹⁹⁹ Arap çocuklarının “bitlerine” varıncaya kadar herşeyi ile ilgilenmiştir.²⁰⁰ Bölgede görev yapan Cemal Paşa’nın bölgenin ileri gelen şahsiyetlerinden biri olan Nevvaf’ı tantanalı bir şekilde kabul etmesi²⁰¹ bölgedeki liderlerin bu tür merasimlere olan zaafiyetini göstermesi açısından önemlidir. Fransız tarafı Lübnanlı bir Dürzi, İstanbul’da İkdâm gazetesinin idare odasında Kâmil Paşa’nın hükümet politikasını ve şahsiyetini ağır bir biçimde eleştirmiştir. Bunun üzerine Kâmil Paşa’nın oğullarından biri “Seni Dürzi, seni” diyerek ona bir tokat vurmuştur.²⁰² Burada özellikle Lübnanlı Dürziler’in Fransa’ya olan bağlılıkları – ki dolayısıyla İngiliz aleyhtarlıkları- serdedilmiştir. Bir Fransız belgesinde Lübnan’daki etnik yapı hakkında “Lübnanlı Hristiyanlar Fransız dostudurlar. Hristiyanları sevmedikleri için Lübnanlı müslümanlar da İngiliz tarafıdır, Beyrut Arapları’nın çoğu Fransa’yı sever fakat Ortodokslar Ruslar’a bağlanmışlardır. Niçin ? Hiç... Osmanlı bayrağından daha şerefli ve nüfuzlu herhangi bir bayrağa bağlanmış olmak için...”²⁰³ tespitiinde bulunulmuştur.

¹⁹⁸ A.g.e., s.85

¹⁹⁹ Atay, *Çankaya*, s.128

²⁰⁰ Atay, *Zeytindağı*, s.74

²⁰¹ A.g.e., s.104

²⁰² Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.179

²⁰³ Atay, *Zeytindağı*, s.49

C) SURİYE

Günümüzde kuzeyden Türkiye, doğudan Irak, güneyden Ürdün ve İsrail, batıdan Lübnan ve Akdeniz ile sınırlı olan Suriye, incelenen eserlerde farklı alanlarla ilgili değerlendirmelere konu olmuştur. Suriye âdî ve siyasi suçluların sürgüne gönderildiği bir yer olarak dikkat çekmektedir. Karısını tabanca ile öldüren bir kişinin on beş sene hapse mahkûm edilerek Akkâ zindanına gönderilmesi ve bir iki sene sonra oradan ölüm haberinin gelmesi,²⁰⁴ kızlarından birini öldüren bir kişinin Akkâ zindanında çürütmesi,²⁰⁵ II.Abdülhamid devrinde bir müderrisin Haleb'e nefyedilmesi,²⁰⁶ bir tıbbiye öğrencisinin Şam'a sürgün edilmesi²⁰⁷ hususlarıyla karşılaşılmaktadır.

Suriye coğrafyasına asker ve kumandanların sürgünleri ve buradaki bazı faaliyetlerine de yer verilmiştir. Yüzbaşı Mustafa Kemal ve bazı arkadaşlarının 1904 yılında beşinci ordunun merkezi olan Şam'a sürgün edilmesi,²⁰⁸ Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Suriye'nin sancağı olan Havran'da Dürziler'in isyanını bastırmada görev alarak ilk silahlı çarpışma tecrübelerini elde etmeleri²⁰⁹ ve Kunaytara'da oturan Çerkezler'in isyanını bastırmada da yine Mustafa Kemal'in görev alması,²¹⁰ Dürzi ve Çerkezler'in isyanında buradaki "sisli" havadan istifade ederek soygun yapan bazı askerlerin varlığı ve bunlara karşı Mustafa Kemal'in mücadelesine²¹¹ değinilmiştir. Suriye'ye kaza kaymakamı olarak giden bir mülkiye memurunun olması²¹², Suriye'den dönen bir erkân-ı harp kaymakamının varlığı²¹³ ile bölgeden dönen askerlerle karşılaşılmasının yanında İzmir'de Şamlı bir kızın varlığı da²¹⁴ Osmanlı coğrafyasında bölgeler arasındaki yatay hareketliliği göstermektedir.

²⁰⁴ Güntekin, *Acımak*, İstanbul 1989, s.29

²⁰⁵ A.g.e., s.105

²⁰⁶ Güntekin, *Yeşil Gece*, s.24

²⁰⁷ Atay, *Çankaya*, s.42

²⁰⁸ Atay, *Babanız Atatürk*, s.14; *Çankaya*, s.33

²⁰⁹ Atay, *Babanız Atatürk*, s.14

²¹⁰ A.g.e., s.16

²¹¹ A.g.e., s.14 vd.

²¹² Güntekin, *Yaprak Dökümü*, s.11

²¹³ Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, s.226

²¹⁴ Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, s.185

Suriye insanı ve coğrafyası hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Suriye’de âsâr-ı âtika taklidi yaparak geçinen bir takım bezirgânların olması²¹⁵, sahte tarihi eser yaparak satan eskiciler,²¹⁶ “Şam, tâ eski tarihlerden beri ahlâksızlık ve fitne kaynağıdır. İslamın yasakladığı ne varsa adım başında burada işlenmeyi yoktur. Softaların dış görünüşte softalıklarından geçilmez”²¹⁷, Şamlı Habip’in zencefil ve sirke karışık ter kokusu²¹⁸, Şam’ın sürmeli gözlü rakkaseleri,²¹⁹ “Kitab-ı Mukaddes’in Tanrısı şarklı, şarkın da Suriyelisi olduğu için, yarattığı et adamı kadın peşine taktı. Adem şehvetten cinayete vakit bulamadı,”²²⁰ “Karargâhta kumandan ve zabıtlara hizmetçi dağıtıldığı zaman zabıt namzetlerinin payına eğer salak bir Şam redifi düşerse iyidir”,²²¹ Haleb’in zenginlerinin ata ve kırsığa meraklı oluşu,²²² Havranlar’da nesiller boyunca kurban verilmesi,²²³ Humus Harb Akademisi’nin solun her çeşidini yetiştirmesi²²⁴, Şam’ın ışsız, neşesiz ve tünemiş kümesler olan yapısının bir ölü toplumunun özelliklerini göstermesinden²²⁵ bahsedilmektedir. Fakat başka bir değerlendirmede ise Bekir Çavuş’un askerlik yaptığı yer olan Şam’ın cennet gibi çok güzel olduğunu söylemesi²²⁶ gibi anlatımlarla yöre insanının özellikleri, kültürü ve yaşayışı hakkında çeşitli nitelermeler ortaya konulmuştur.

Bölgenin psikolojik ve sosyolojik özelliğine de değinilmiştir. Şam sokaklarında Suriyeli eşrafın bir Osmanlı kumandanı ile selamlaşabilmek için büyük bir çaba göstermesi²²⁷, bölge eşrafının karakteri hakkında bir fikir vermektedir. Mustafa Kemal Paşa Haleb’in doğu cephesinden işgal edilmiş olduğuna dair bir raporu tetkik için o noktaya giderken yolda otomobilin etrafını bedeviler sararlar. Esir olma durumu söz konusudur. Mustafa Kemal, otomobili durdurur “Elimde Tahsin Bey’in verdiği kırbaçla ayağa kalkarak onlara anlayabileceği lisanla sordum: Reisiniz nerededir? cevap verdiler: Hepimiz reisiz. Derhal karar vermek lazımdı, kırbaçla vurmaya başlayarak. Çekilin!

²¹⁵ Atay, *Eski Saat*, s.588

²¹⁶ A.g.e., s.98

²¹⁷ Atay, *Babanız Atatürk*, s.18

²¹⁸ Atay, *Eski Saat*, s.37

²¹⁹ Karaosmanoğlu, *Milli Savaş Hikayeleri*, s.75; *Bir Serencam*, s.217

²²⁰ Atay, *Roman*, s.95

²²¹ Atay, *Eski Saat*, s.36

²²² Atay, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, İstanbul 1955, s.21

²²³ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.166

²²⁴ Atay, *Kurtuluş*, s.119

²²⁵ Atay, *Çankaya*, s.41

²²⁶ Karaosmanoğlu, *Yaban*, İstanbul 1977, s.51

diye bağırdım, gayr-ı ihtiyari çekildiler. Emrettim Çabuk reisiniz karşıma gelsin! Reisleri geldi. Ona dedim ki: Ben sizin yardım ettiğiniz vaziyete galebe çaldım, herkes mağluptur. Fakat sizin iştirakınızı da mazur görüyorum. Bu akşam yanıma geliniz. Sizinle görüşeceklerim var! Emredersiniz” dedi.²²⁸

Bu hadise aşiret halinde yaşayan Suriye insanının, bu hayat tarzına paralel olarak, “emre itaat” prensibine ne denli bağlı olduğunu ilginç bir şekilde yansıtmaktadır.

Cemal Paşa I.Dünya Savaşı sırasında merkezi Suriye olmak üzere Lübnan ve Filistin’de görev yapmıştır. Osmanlı devletine karşı faaliyetleri tespit edilen Nablus eşrafının huzuruna çıkmaları sonrası kendi maiyetine sertçe davranması ve takındığı bu “poz hali”nin bir müddet devam etmesi sonrası Nabluslular’ın yüzleri daha da sararmıştı. Daha sonra Cemal Paşa, Nablus eşrafına suçlarının karşılığının idam olduğu ancak Osmanlı devletinin yüksek merhametinden dolayı kendilerini aileleriyle birlikte Anadolu’ya sürgün ettiğini söylemiştir. Bu grup sonsuz minnet ve şükranla üstüste yığılarak, hayata çıkar gibi, dışarı çıkmışlardır. “Rol bitmişti. Cemal Paşa subayları savarak, eski gülüşü, muhafız ve nazır gülüşü ile bana döndü: “ Ne yaparsın, burada böyle söküyor.”²²⁹ ifadesi bölge insanının psikolojik ve sosyolojik özelliklerini gösteren ilginç bir olaydır.

XX.yy. başlarında Suriye bölgesi olayların yoğunlaştığı merkezlerden biri olmuştur. I. Dünya Savaşı öncesi Suriye coğrafyasında bazı isyan hareketleriyle karşılaşilmektedir. Kunaytara’da Çerkezler’in, Havran’da Dürziler’in Osmanlı devletiyle çatışmalarının arkasında askerlerin içinde bir grubun bölge sakinlerinden vurgun yapmasının²³⁰ rolüne değinilmektedir.

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında, hakimiyetindeki toprakların geleceği ile ilgili düşünceler sıklıkla seslendirilmiştir. Bu konuda bölge aydınları kadar Türk aydınları da görüş açıklamıştır. Suriye ile ilgili olarak Halide Edip bölgeye muhtariyet verilmesi fikrini savunmuştur.²³¹

²²⁷ Atay, *Çankaya*, s.132

²²⁸ Atay, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, s.59 vd.

²²⁹ Atay, *Zeytin Dağı*, s.4 vd.

²³⁰ Atay, *Çankaya*, s.43

²³¹ Atay, *Zeytin Dağı*, s.73

I.Dünya Savaşı'nda bölgede IV. Ordu Komutanı olan Cemal Paşa bölgedeki siyasetini icra ederken Suriyeli hocalarla görüşerek işlerin ayet ve hadislerle uygun olduğuna onları inandırması ve onlarla beraber cuma namazı için Emeviye Camisi'ne gitmesi²³² hususundan bahsedilmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'ni oradaki en yetkili şahsın kişiliğinde Arap topraklarındaki idaresinin önemli özelliklerinden birini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Suriye'ye tehcir edilen Ermeniler'in bölgede yoğunlaşarak devlete karşı bir oluşum meydana getirmelerini önlemek için Cemal Paşa, "zararlı Ermeni külliyetlerini, zararsız Ermeni cüz'iyetleri haline getirmek" düşüncesinde olmuştur. Bu düşüncede Suriye içlerine dağıtılacak Ermeniler'in koyu Araplığa karşı bir teminat olmak ihtimali de bulunmaktaydı.²³³

I. Dünya Harbi sırasında Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmaları saptanan kırk kişi Şam ve Beyrut'ta Aliye Divan-ı Harb kararı ile asılmışlardır. Bunlar arasında bölgenin ileri gelenlerinden kişilerin de olması yüzünden Osmanlı Hükümeti Aliye Divan-ı Harbi'nin kararlarının Harbiye Nezareti'nde incelenmesini ısrarla istemesine rağmen, Cemal Paşa buna direnmiştir. Çünkü dava dosyaları İstanbul'a giderse işin altüst olacağından korkmuştur. Büyük Harb'de çıkarılan kanuna dayanarak idam kararlarını infaz ettirmiştir.²³⁴ Bölge üzerinde Avrupa devletlerinin kışkırtma hareketlerinin yoğunluğu ve savaş durumu nedeniyle Osmanlı Devleti egemen bir devletin takınması gereken politikaları bölgelerde farklılıklar gösteren bir biçimde uygulamıştır. Filistin için tehcir, Suriye için tedhiş ve Hicaz için ordu kullanmak²³⁵ usulü takip edilmiştir.

I. Dünya Savaşı sonlarında İngilizler'in taarruzuyla Suriye cephesinin çökmesi üzerine Mustafa Kemal orduyu başarılı bir şekilde geri çekmiştir.²³⁶ Osmanlı ordusunun bu cephedeki mağlubiyeti burada Türkler'e karşı saldırıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şam'da Türkler'i arkadan vurma çabaları,²³⁷ Halep'de şehrin ayaklanarak

²³² A.g.e., s.52

²³³ A.g.e., s.75

²³⁴ A.g.e., s.44 vd.

²³⁵ A.g.e., s.43

²³⁶ Atay, *Çankaya*, s.335

²³⁷ Atay, *Babanız Atatürk*, s.48; *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, s.55

insanların damdam bombalar atmaları ve şehirde sokak savaşlarının yapılması, ayrıca Halep yakınlarında İngiliz ve Araplarla yapılan çatışmalardan²³⁸ bahsedilmektedir.

I.Dünya Savaşı'nda Suriye'ye gönderilen Türk askerleri olduğu kadar Suriye'den de diğer yerlere asker gönderilmiştir. Çanakkale savaşında, asker kıtlığı sıkıntısı içinde yola çıkarılan Şam tümeni çarpışmak için Çanakkale'ye gelirken İngiliz denizaltısı tarafından teknenin batırılması²³⁹ savaşın karışık ortamı yüzünden cephelerde birlik kaydırmaları zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

I. Dünya Savaşı'nda bölge üzerinde çok yoğun sömürgeleştirme emelleri olan İngiltere'nin uyguladığı politikalar çok ilgi çekicidir. "İngiliz ordularının Suriye muharebelerinde Arap ve Hint maskesi takındıklarını; Hindistan'da başlarına Raca sarığı geçirdikleri gibi, harb başladı mı bir sıra Arap, bir sıra Hintli, bir sıra Hintli bir sıra Arap ve bütün mozaik aşındıktan sonra haşmetli Britanya Kralı Hazretlerinin sarışın özkanları görünür."²⁴⁰ ifadeleri klasik İngiliz sömürge politikasının hiçbir yer ayırt edilmeden bölgesel realiteler göz önüne alınarak tatbik edildiğini göstermektedir.

I. Dünya Savaşı sırasında Suriye'de bayındırlık hizmetleri gözardı edilmemiştir. Savaş esnasında Cemal Paşa'nın imar danışmanı Maksimilian Tehlucher'e Şam'ın planlarını yaptırması²⁴¹ Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyle olan bağlantısının pragmatist değil samimi olduğunu ortaya koymaktadır.

Suriye'ye gidenler arasında Mustafa Kemal'in ayrı bir yeri vardır. Mustafa Kemal'in Suriye'de ikibuçuk üç yıl kadar kalmış olması,²⁴² Suriye ve Filistin cephelerinde bulunması²⁴³ ve buralardaki faaliyetleri askerlik ve inkılapçılık hayatında büyük rol oynamıştır.²⁴⁴ Şam'da suvari stajını bitirmesi²⁴⁵ ve buradaki tecrübeleri askerlik hayatında etkili olmuştur.²⁴⁶ O'nun Suriye'deki yaşantısı reformcu kişiliğinin

²³⁸ Atay, *Çankaya*, s.111

²³⁹ Atay, *Kurtuluş*, S.119

²⁴⁰ Atay, *Eski Saat*, s.38

²⁴¹ Atay, *Bayrak*, s.100

²⁴² Atay, *Babanız Atatürk*, s.23

²⁴³ Atay, *Çankaya*, s.327

²⁴⁴ Atay, *Babanız Atatürk*, s.14

²⁴⁵ Atay, *Çankaya*, s.45

²⁴⁶ A.g.e., s.42

oluşmasında da etkili olmuştur. Şam'da "Hürriyet Cemiyeti"ni kurmuş²⁴⁷, Makedonya'da iyi yaşayan dünya nimetlerini tatmasını bilen hristiyanları gören Mustafa Kemal, Suriye'deki softaların halkı taassup baskısı altına almalarına şahit olmuştur. Mustafa Kemal, milletin iki yüzlü softalar elindeki vicdan köleliğine düşmesine, Türkiye'nin de müslüman olmayanlar için cennetin zevkleri, müslüman olanlar için cehennemin mihnetleriyle dolu olduğunu farkederek içi yanardı.²⁴⁸ Bu tecrübeler sonraki reform hareketlerinin gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

Bölgede 1908 Meşrutiyeti'nden sonraki olaylarda ağırlığı olan Cemal Paşa'nın da Mustafa Kemal'le Halep'te birçok "ciddi mevzular" üzerinde görüşmüş olmalarına²⁴⁹ değinilmektedir. Bu ciddi mevzuların neler olduğunu her ne kadar tespit edemediysek de bunların Osmanlı Devleti'nin bölgedeki geleceği ile ilgili konular olduğu düşünülebilir.

Bölgede yetiştirilen ve üretilen ürünlerle ilgili bilgilere rastlanılmaktadır. Eski devirlerin halis Halep yağı,²⁵⁰ Tulkerim karpuzunun büyüklüğü ve o bölgede sekiz türlü yemiş yetişmesi,²⁵¹ Havran buğdayı²⁵², Şam hediyesi sedef takımı²⁵³ bununla ilgili örneklerdir.

Suriye ve merkezi Şam'ın tekstil ve dokumacılık alanındaki özellikleriyle de karşılaşılmaktadır. Şam kumaşından perde,²⁵⁴ cenup vilayetlerinin birinin otelinde ağır Şam perdeleri²⁵⁵ ifadeleri bu tesirin ev ve otellerdeki mefruşata yansımaları göstermektedir. Yine aynı coğrafyanın diğer bir kenti olan Hama'nın kumaşı da²⁵⁶ bir tekstil ürünü olarak göze çarpmaktadır.

Suriye coğrafyasının merkezi olan Şam ile ilgili olarak Şam'da hayatın küçük Anadolu kasabalarında olduğu kadar ucuz olması²⁵⁷ değerlendirmesinin yanında,

²⁴⁷ A.g.e., s.327

²⁴⁸ Atay, *Babanız Atatürk*, s.18

²⁴⁹ Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, s.22

²⁵⁰ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.227

²⁵¹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s.51

²⁵² Atay, *Zeytindağı*, s.81

²⁵³ Atay, *Roman*, s.60

²⁵⁴ Güntekin, *Acımak*, s.127; *Miskinler Tekkesi*, s.20,30; *Dudaktan Kalbe*, s.98,151

²⁵⁵ Güntekin, *Anadolu Notları*, s.177

²⁵⁶ Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s.66

²⁵⁷ Atay, *Zeytindağı*, s.80

Suriye’de pençeletecek kösele, kahveye koyacak şeker hiç ama hiçbir şeyin bulunmaması²⁵⁸ ifadesiyle de bölgenin barış dönemindeki durumunun aksine I. Dünya Savaşı esnasında içinde bulunduğu durumun panoroması verilmiştir.

D) YEMEN

Arap yarımadasının güneyinde bulunan Yemen, askerlik vazifesi için gidilen tehlikeli yerlerden biri olarak addedilmiştir. Nişanlısı Yemen’e asker giden güzel bir köylü kızı Ayşe’yi, bazı delikanlıların dağa kaldırmasından korumak için, “Yemen’e gidenin geri geldiğini işittin mi? O çoktan ölmüştür.” diyerek köyün ihtiyarları onu bir başkasıyla evlendirmişlerdir. Asker olan İsmail iki sene sonra geri döndüğünde nişanlısının evlenmiş olduğunu görmüş ve bu O’nun ruhi durumunu ciddi şekilde sarsarak ölümüne yol açan gelişmelere sebep olmuştur.²⁵⁹ 16 yıl askerlik yapan bir kişinin iki senesinin Yemen’de geçmesi²⁶⁰, Yemen’in askerlerin nesiller boyunca kurbanlar verdikleri bir yer olması²⁶¹ gibi durumlar, burasının korkutucu ve dehşet verici yönünü göstermektedir.

Yemen’deki huzursuzluk ve isyanlar dolayısıyla bölgeye giden çok sayıda Osmanlı komutanı vardır. Bunlardan bazıları daha sonra Türkiye Cumhuriyeti’nde önemli görevler icra edeceklerdir. Balkan harbinden önce Yemen’e gönderilen İzzet Paşa başta olmak üzere İsmet Bey (İnönü), Salih Bey (Omurtak), Saffet Bey (Arıkan) gibi önemli kişiler bunlar arasındadır. Yemen’de vakit geçirmenin zorluğu ve ilginç bir durum olarak Yemen’de bir Fransız mühendisin varlığı²⁶² gibi hususlar da Yemen izlenimlerine konu olmuştur.

Yemeni-ki Yemenli kadınların taktığı geleneksel bir başlıktır- tabirine eserlerde sıkça rastlanmaktadır. Gülsüm’ün sütninenin sarı yazma yemenisini çalması,²⁶³ pazara mal satmaya giden ondört yaşındaki bir çocuğun sattığı malların parasından anasına

²⁵⁸ Atay, *Kurtuluş*, s.19

²⁵⁹ Güntekin, *Damga*, s.17 vd.

²⁶⁰ Karaosmanoğlu, *Milli Savaş Hikayeleri*, s.86

²⁶¹ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.166

²⁶² Atay, *Bayrak*, s.118

²⁶³ Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s.59

yemeni alacağını söylemesi,²⁶⁴ iki buçuk üç yaşlarında başı yemenili cılız bir kız çocuğundan bahsedilmesi,²⁶⁵ İstanbul'da, kapının sessizce aralanmasıyla oniki onüç yaşlarında yemenili bir kız başının görülmesi²⁶⁶ gibi anlatımlar bu geleneksel başlıkla ilgilidir. Ayrıca erkekler için de “yemeni sarıklı giyim” den bahsedilmektedir.

E) ARABİSTAN

Günümüzde Arap yarımadasının en büyük yüzölçümlü ülkesi olan Suudi Arabistan, doğusunda; Basra Körfezi, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Uman, güneyinde; Yemen, batısında; Kızıldeniz, kuzeyinde; Ürdün, Irak ve Kuveyt ile sınırlıdır. İslam dünyasının iki kutsal şehri Mekke ve Medine, Suudi Arabistan sınırları içinde kalır.²⁶⁷

Arabistan yarımadasının geçmiş tarihine ait özelliklerin, eserlerde bahsedilen olayları nitelemeye kullanıldığı görülmektedir. İki kızın sodomcu sevişmeleri,²⁶⁸ İngiliz komutanın annesinin gözünde Türkiye'nin bir Sodom ve Gomore'den, bir Babil'den, bir Ninova'dan farkının olmaması²⁶⁹ İstanbul'un Sodom ve Gomore'ye benzetilmesi²⁷⁰ mütareke dönemi İstanbul hayatından sahnelerdir. II.Dünya Savaşı arefesinde Çekoslovakya üzerinde Alman talepleri yoğunlaştığı sıralar, Prag'ta fuhuş ve sefahatın yoğunlaşması, bu şehrin Babil'den, Sodom ve Gomore'den farkı kalmaması²⁷¹ gibi nitelemelerle de insani ilişkilerin çarpıklığı ve savaş ihtimali durumunda bunun insan münasebetlerindeki tesirine dikkat çekilmiştir. Babil gecesi ile insanların tabîi hudutlar dışına çıktığı ve karmaşıklığı ifade etmesi olayı²⁷², Babil kulesi ile farklı dil, tarih ve ananelere sahip milletlerin yaşadığı Paris nitelemesi,²⁷³ 1936-1937 yıllarında Prag

²⁶⁴ Karaosmanoğlu, *Milli Savaş Hikayeleri*, s.112

²⁶⁵ A.g.e., s.191; *Bir Serencam*, s.224

²⁶⁶ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s.149

²⁶⁷ Maşrik Arap ülkelerinin bugünkü sosyo-ekonomik ve kültürel durumları için bkz. Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar*, İstanbul 1997

²⁶⁸ Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, s.140,150

²⁶⁹ A.g.e., s.158

²⁷⁰ A.g.e., s.310

²⁷¹ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s.171

²⁷² Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, s.139

²⁷³ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.169

şehrinin Babil kulesi gibi olması²⁷⁴ değerlendirmeleri yapılmıştır. Bir sohbetinde bahçeye isim verme ile ilgili bir konuda Babil'in Asma Bahçeleri'nin seslendirilmesi²⁷⁵ olayında Arap coğrafyasında kurulmuş medeniyetlerle ilgili özelliklerin eserlerde bahsedilen durumları nitelemede kullanıldığı görülmektedir.

Arabistan coğrafyasından ekonomik bir unsur olarak Arabistan fıstığı²⁷⁶ ve kıymetli bir süs unsuru olarak da Mekke kinasından²⁷⁷ bahsedilmektedir.

Arap coğrafyası ile ilgili hain Arap sıtması²⁷⁸, yaralı sakallı bir askerin seyyar hastanede kendisine hurma bulunmasını ısrarla istemesi²⁷⁹, kışladaki Arap atları,²⁸⁰ Vahdetin'in sarayında Arap hasırlarıyla örtülmüş bir salon²⁸¹ gibi unsurlarla karşılaşılmaktadır.

Hicaz yarımadasının en önemli şehirlerinden olan Mekke ve Medine'den Hac ibadeti bağlantılı olaylar vesilesiyle bahsedilmekte ve hac ile ilgili de değerlendirmeler yapılmaktadır. Hac için F.Rıfki "Hac, Kâbe'den faydalanan Mekkeliler'in müslümanlığını sağlamak için konmuştur ve bu döviz çağında Hicaz dışındaki hiçbir yabancı müslüman halkı buna zorlanamaz"²⁸² değerlendirmesinde bulunmuştur. Hacca gidenler içinse bazılarının her türlü kötülüğü işledikten sonra tövbe için Hacca gitmeleri,²⁸³ 1946 seçimleri sonrası Hacca gidenlerin genç genç adamlar olması,²⁸⁴ eser kahramanı Fuad Osman'ın Galata rıhtımından geçerken içine düştüğü hacı kafilesinin mitralyoz ağzı gibi kendisine doğru olumsuz bakışmaları,²⁸⁵ hayatının bir çok senelerini dağlarda vurarak ölüm tehlikesi içerisinde geçiren büyük serserilerin nicelerinin ihtiyarlıklarında kılı ve kemikli ellerine sinen insan kanını zemzemle yıkayarak Kâbe eşliğinde ölmeleri,²⁸⁶ büyük iki felaket arasında kalan Müderriszade Necdet Efendi'nin

²⁷⁴ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s.135

²⁷⁵ Güntekin, *Kavak Yelleri*, s.116

²⁷⁶ Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s.33,55

²⁷⁷ Karaosmanoğlu, *Ankara*, s.38

²⁷⁸ Güntekin, *Eski Hastalık*, s.16

²⁷⁹ Karaosmanoğlu, *Milli Savaş Hikayeleri*, s.133

²⁸⁰ Atay, *Çankaya*, s.38

²⁸¹ Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, s.24

²⁸² Atay, *Çankaya*, s.393

²⁸³ Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.140

²⁸⁴ A.g.e., s.463

²⁸⁵ A.g.e., s.480

²⁸⁶ Atay, *Eski Saat*, s.300 vd.

babasının bir müddet Haremeyn-i Şerifeyn’de kendine sabır ve sükûn aramaya gitmesi,²⁸⁷ Hicaz yarımadasında görülen kolera salgını,²⁸⁸ ruhani bir atmosferin bulunduğu yer olarak Hicaz’ın algılanması,²⁸⁹ Hicaz hurması²⁹⁰ ve Türkiye’yi Arabistan çölleri cehennemine çevirmek isteyenlerin oluşu durumlarından bahsedilmektedir.

Arabistan’ın önemli bir şehri olan aynı zamanda da dini bir kimliği olan Mekke ve Kâbe ile ilgili hususlar dikkat çekmektedir. Öksüz çocuklara merhameten “Annen Mekke’ye gitti” diye söylenmesi,²⁹¹ ölüm haberlerinin konakta çocuklardan saklanıp annelerin Bursa’ya, babaların Mekke’ye hacı olmaya gittiğinin söylenmesi²⁹² ifadeleriyle karşılaşılmaktadır. “Cennetin yolu Mekke’den geçtiği gibi, Türkiye’nin her yerinin yolu da İstanbul’dan geçmesi”²⁹³, roman kahramanının kendisine sorulan bir soruya “Hayır, Edirne Kâbe tarafındadır. Buralar gibi soğuk değildir.”cevabı²⁹⁴ bu şehirlerin “merkez” olmaları ve özel kimliklerini gösteren örneklerdir. Hac ibadetinin yapıldığı toprakların “Mübarek Topraklar” olarak nitelenmesi²⁹⁵ bölgenin metafizik boyutunu göstermektedir.

Medine şehri hakkında da değerlendirmelere rastlıyoruz. Anadolu’dan günlerce uzakta Medine iskorpitinin yediği Anadolu yavruları²⁹⁶, Peygamber’in türbesinin kapısının eşiğinde şiş yarasının kabuklarını ayıklayan bir Arabın eteğine, yazarın basması üzerine Arabın yazara şiddetli bir küfür etmesi²⁹⁷, Peygamber amcasının mezarının sakaların kulübesi olması ve sandukasının üstüne kırbaların asılması²⁹⁸, Medine çarşısında ve sokağında Asya, Afrika ve Anadolu’nun dilenmesi²⁹⁹, Medine’nin dini mallaştırmış ve maddeleştirmiş bir Asya pazarı olması³⁰⁰, “Medine, Peygamber ölüsü ile tüccarlık eden bayağı ve ahlâksız simsar yuvalarından biridir. Her Medineli

²⁸⁷ Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, s.128

²⁸⁸ A.g.e., s.139

²⁸⁹ Güntekin, *Bir Kadın Düşmanı*, s.105

²⁹⁰ Atay, *Zeytin Dağı*, s.123

²⁹¹ Güntekin, *Damga*, s.104

²⁹² Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s.203

²⁹³ Atay, *Roman*, s.54

²⁹⁴ Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s.48

²⁹⁵ A.g.e., s.52

²⁹⁶ Atay, *Eski Saat*, s.68

²⁹⁷ Atay, *Zeytin Dağı*, s.62

²⁹⁸ A.g.e., s.59 vd.

²⁹⁹ A.g.e., s.62

³⁰⁰ A.g.e., s.65

uzaklardan gelen saf halka, bu harap ve pis çöl köyünün taşıını, toprağıını, kuyu suyunu kırk defa ptre ptre satması” nitelemesi³⁰¹, Medine Arabı’nın eli cebinize girmiş kadar durmaksızın paranızla oynar, ne için alır ne kadar alır, ne zaman alır, haberiniz olmadan haraç verip gidersiniz” ifadesi, Medine şehri arabasının İstanbul p arabalarının aynı olması³⁰² ifadeleriyle muhtelif nitelemeler ortaya konulmuştur.

³⁰¹ A.g.e., s.58

³⁰² A.g.e., s.59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇ YAZARIN ESERLERİNDE ARAP ŞAHSİYETLER VE KÜLTÜR UNSURLARI

A) OSMANLI DÖNEMİ'NDE ARAP ROMAN KAHRAMANLARI

Reşat Nuri'nin "Miskinler Tekkesi" adlı eserinde sıkça bahsedilen "Sudanlı Gülfidan" adındaki dadının bir konaktaki hayatı ve ilginç yönleri anlatılmaktadır. Hizmetçi olduğu evde çocuğun oyunlarına bakarak ileride dilenci olacağını söylemesi ve bunun doğru çıkması³⁰³ ile dadının ileri görüşlü olduğu vurgulanmıştır. Dadının bu sözlerine karşı çıkan büyükanne "Bak şu kuş beyinli fellahın yakıştırdığına" diyerek tepki göstermiştir.³⁰⁴ Gülfidan Bacıya göre her vak'a – Allah'ın hastalığı, Allah'ın soğuğu, Allah'ın delisi gibi – Allah'ın isteğiyle oluyordu.³⁰⁵ Bu sözler onun bütün her şeyi ilahi bir güce dayandırdığını göstermektedir. Ayrıca Türkçe'yi iyi kullanamamasına da³⁰⁶ işaret edilmiştir. Eserde konakta geçen komik bir olay bahis konusu olmuştur. Konakta çıkan bir yangında Gülfidan Bacı şaşkınlıkla sandığı kurtarması gerekirken onu bırakarak yalnızca içinden bir aynayı almıştır. Daha sonra bu hadiseyi, evdeki büyükanne kahkahalarla gülererek anlatır ve "Hangi yüzünü seyredecekti akılsız fellah" diye onunla alay ederdi.³⁰⁷ Yine aynı yazarın "Hep O Şarkı" adlı eserinde Emirgân'da Şeyhülislam konağında bulunan bir Arap hizmetçinin evin hanımı

³⁰³ Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s.254

³⁰⁴ A.g.e., s.8

³⁰⁵ A.g.e., s.14

³⁰⁶ A.g.e., s.15

³⁰⁷ A.g.e., s.21

tarafından hiç sevilmemesi ve ondan “suratsız zenci” şeklinde bahsedilmesiyle karşılaşmaktadır.³⁰⁸

Başka bir roman kahramanı olarak Hacı Yenge lakaplı güzel ve oynak bir kadından bahsedilmiştir. Bu kadınla ilgili bir rivayete göre Sürre eminliği vazifesiyle Hicaz’a giden biri, Hac mevsiminde Arafat’ta onu görmüş ve küçük bir karantina memuru olan kocasından ayırtarak İstanbul’a getirmiştir. İsmi de buradan gelmektedir. Yine kadınla ilgili bir diğer rivayette; bu kişi İskenderiye’de bir gece aleminde onunla beraber olmuş, onu sevmiş ve nikâhına alarak³⁰⁹ İstanbul’a getirmiştir. Daha sonra Hacı Yenge okul yıllarındaki bir gence ilgi duyarak ona erotik şakalar yapmıştır.³¹⁰ Başka bir şahıs olarak Asude Bacı isimli bir Arap kadınına ait nitelemelerle karşılaşmaktadır. Asude Bacı çocukken Sudan’dan çalınmış İstanbul’a getirilerek bir aileye satılmıştır. Kafkasya’dan çalınarak getirilen bir diğer çocukla – ki adı geçen Gülşen Kalfa’dır – aynı evi paylaşmışlardır. Bu evde daha sonra Asude Bacı kalfalık hizmetine başlamıştır. Bilahare Medine’ye giderek burada Harem-i Şerif hademelerinden olan kör bir kişiyle evlenmiştir. Ancak kocasının daha sonra üstüne evlenmesine kızarak İstanbul’a, eski efendilerinin yanına dönmüştür.³¹¹ Kör Medinelî’nin, hanımı olan Asude Bacı’nın fiziki yapısı hakkında “Burnu kocaman, göğüsleri sarkık, bacakları eğri”olduğundan şikayet ederek üstüne evlenmesi³¹² olayı anlatılmıştır. Burada hanımını beğenmeyerek, üstüne evlenen kişinin kör olması ve dini bir mekânda hizmette bulunması ve davranışının “garipliği” mizahi bir tarzda verilmiştir.

Asude Bacı’nın altmış seneden beri İstanbul’da yaşamasına rağmen Türçe’yi öğrenememesi ve bildiği kelimelerin sayısının ikiyüz elliye bulmaması ve bu kelimelerin de telaffuzlarının çok farklı olmasından bahsedilmiştir. Mesela soba borusuna sebba boorası, musluğa nutnu demesi gibi.³¹³

Asude Bacı, konakta çocukların bakımıyla da ilgilenmiştir. Bir gün çocuklara Bamedune masalını anlatır. Çocukken de evin çocuklarına şen şarkılı Arap masalları

³⁰⁸ Karaosmanoğlu, *Hep O Şarkı*, s.84

³⁰⁹ Güntekin, *Gökyüzü*, s.200

³¹⁰ A.g.e., s.203

³¹¹ A.g.e., s.157

³¹² A.g.e., s.159

³¹³ A.g.e., s.158

söylerdi. Bu masallardaki şarkıları, daha sonraki yıllarda hastalanan roman kahramanı Sevim'in hastalığı sırasında sayıklaması, hastalığında konuştuğu barbar dilin, meğer çocukluğunda dinlediği Asude Bacı'nın masalları olması ifadeleri oldukça ilginçtir. Burada yazarın bilinç altında olan Arap imajına karşı soğukluk ve bu coğrafyadan uzak durması gerektiği konuları ustalıklı bir üslûpla ve dramatize edilerek verilmiştir.

Fizanlı bir konak lalâsı olan Ziver Efendi çok açığöz, simsiyah ve upuzun bir Araptır. Yıllarca Gülhane'ye gidip gelerek tabur cerrahı olmuş bilahare mülazım olmuştur. Kırkına doğru Gülhane'den şehadetnamesini alınca bir iltimas eseri karısıyla beraber kendi vatanı olan Fizan'a gönderilir. Daha sonra Trablus, Bingazi, Yemen ve nihayet Hicaz'a tayin edilmiştir. Bu emeklerinin karşılığı olarak rütbesi yüzbaşılığa terfi ettirilmiştir.

Ziver Efendi'nin Cidde'de iken tanıştığı eczacı Müslim'e büyük yardımı dokunmuştur. Bir gün eczacı Müslim, sohbet sırasında Anadolu'daki kasabasının huzurlu bir yer olduğundan bahisle O'nu davet etmiştir. Daha sonraki yıllarda büyük harpten sonra karısı ile beraber Ziver Efendi'nin çıkıp gelmesiyle büyük şaşkınlık yaşamıştır.³¹⁴

Ziver Efendi bu dönemde artık asker değildir. Hacı Eczacı Müslim Bey son derece fakir olan karı-kocayı birkaç gün misafir ettikten sonra ona emekli aylığı bağlatmaya muvaffak olur ve o arada da mahkemeye mübaşir kaydettirir.³¹⁵ Kasabada günler bu minval üzere devam eder. Arapların çoğunda olduğu gibi Cerrah Ziver Efendi'nin yaşı yoktur. Güneş ve havanın artık işleyemeyeceği bir deve derisi, karagöz haline gelmiş alabildiğine yaşayıp gitmekte olan bir insandır. Bu duruma ilave olarak Ziver Efendi'nin kendisine söylenen sözleri anlamamasına karşılık bir kâhin edasıyla bir takım karışık cevaplar vermesi yüzünden O, kasabanın uğuru sayılırdı. Bunda Hacı Müslim Bey'in Hicaz'dayken onun yardımıyla vebadan kurtulduğunu daima anlatması da tesirli olmuştur.³¹⁶ Diğer yandan Ziver Efendi'nin karısı Karabağlı Yenge'nin kasabada tef ile Arap şarkıları söylemesi halk tarafından çok beğenilmiştir.³¹⁷ Arap

³¹⁴ Güntekin, *Kavak Yelleri*, s.206

³¹⁵ A.g.e., s.206

³¹⁶ A.g.e., s.208

³¹⁷ A.g.e., s.207

Ziver Efendi'nin Kafkasyalı bir kadınla izdivacı ve bilahare her ikisinin Arap dünyasının büyük kısmını dolaştıktan sonra Anadolu'ya gelip bir kasabaya yerleşmeleri; kıtaları, ırkları ve dinleri kucaklayan Osmanlı Medeniyeti'nin Cumhuriyet devrine intikal eden bir yansımasıdır.

Anadolu'da Manastırlı bir Bektaşinin lokantasında, 50-70 yaşlarında kuru ve kambur bir Arap garson olarak çalışmaktadır. Bu kişi lokanta sahibinin zaman zaman kötü muamelesine maruz kalmaktadır.³¹⁸

Asker bir babanın kızı olan Feride'nin çocukluğu babasının görevi sebebiyle Irak'ta geçmiştir. Annesinin hasta olması nedeniyle O'na Fatma isimli Iraklı bir kadın bakıcı tutmuşlardır. Feride ile iyi bir diyalog kurmuş ve daha sonra ayrıldıklarında bu durum, Feride'yi üzmüştür.³¹⁹ Yine bu coğrafya insanının bahis konusu edildiği bir kişi de Arap Hüseyin'dir. Bu, talim esnasında attan düşerek sakat kalmış bir süvari neferidir. Daha sonra bir Türk komutanının emir neferi olmuştur. Komutanın küçük kızı Feride'ye bakmış ve çocukla aralarında iyi bir diyalog oluşmuştur.³²⁰ Vapurda Arap Hüseyin'in kucağındaki küçük çocuğa bir çok kimsenin garip nazarlarla bakmasına – ki bu durum sefil ve acı bir manzara olarak görülmektedir.- rağmen çocuğun bu durumdan çok mutlu olması hususu³²¹ bahis konusudur. Arap Hüseyin, çocuktan ayrılması zorunlu olunca, bu durumdan müteessir olmuş, Beyrut'a ulaşınca da Feride'ye bir kutu hurma göndermiştir.³²²

Haydarpaşa Fakültesi'nde tıbbiye bölümünde okuyan Iraklı öğrenci Abdüşşekür, daha sonra Irak yahut Suriye kabinelerinden birinde “Sıhhat nâzırı” olmuştur. Okulda terbiyeli, çalışkan fakat bir parça ağır anlayışlıydı. Bundan dolayı akşamları arka sırada yalnızlığa çekilir, hıfzeder gibi sallana sallana derslerini hazırlamaya çalışırdı. Bir gün etüdde ismi Sabri olan bir öğrencinin sesinden rahatsız olması üzerine aralarında kavga çıkmıştır.³²³

³¹⁸ A.g.e., s.132 vd.

³¹⁹ Güntekin, *Çalığışu*, s.9

³²⁰ A.g.e., s.10

³²¹ A.g.e., s.13

³²² A.g.e., s.16

³²³ Güntekin, *Kavak Yelleri*, s.349

Habeş coğrafyasından biri olarak Ülfet Abla, çiftlikte alil bir leylek gibi çerçöpte ve ötekinin berikinin yardımıyla yaşayan uzun, zayıf yarı meczup bir ihtiyardır.³²⁵

Abdülvehhap Bey, Çamlıca'da yazı geçiren bir aileye misafir gelmiş 45 yaşlarında bir Suriyelidir.³²⁶ Zengin, insaniyetli mütevazı ve muhafazakâr görünümlü³²⁷ bir kişidir. Abdülvehhap Bey, İstanbul'da Üsküdar vapurunda Leyla'yı görüp beğenmiş onunla derhal evlenmeye karar vermiştir. Nişanlısı Leyla'dan yirmibeş yaş daha büyük olan Abdülvehhap Bey³²⁸ nişanlısının sokakta uygunsuz insanlarla konuşması üzerine ondan ayrılmak istemiştir. Ancak Abdülvehhap Bey, Leyla'nın babası Ali Rıza Bey'i çok sevdiği için eğer Leyla'nın kardeşi Necla'yı verirse kabul edeceğini iletmiştir. Bu isteğinde bir ihtimal iki ay yanında gezdirdiği Leyla'dan bıkmış olması veya Necla'nın Leyla'dan iki yaş daha küçük körpe ve güzel olması³²⁹ sebep olmuştur. Abdülvehhap Bey, Leyla ile olan nişanını bozarak Necla ile evlenmiştir. Bu durum Leyla'yı menfi yönden etkilemiştir.³³⁰ Bilahare Abdülvehhap Bey Beyrut'a gider, burada fakirlik içinde karanlık işlerle uğraşan biridir. Tavuk kümesi gibi, küçük bir evde oturan Abdülvehhap Bey'in entarili bir kayınbabasından bahsedilerek iki hanımla evli olduğu yarım düzineden fazla çocuğa sahip olduğu ifade edilmiş ve böylece onun ilginç aile hayatının ayrıntıları üzerinde durulmuştur.³³¹

Mesule Bacı, Boğazda'ki Sururi Paşa yalısında çalışmış, vefalı bir Arap kalfadır.³³² Bu kadın, günün birinde bulunan bir çocuğu almış ve kendi çocuğu gibi büyütüp okula göndermiştir. Fakat kendisini okula bir dadı olarak tanıtmıştır.³³³ Mesule Bacı'da zaman gibi semt fikrinin de bulunmamasından dolayı kendisine rastgele gösterilen bir yalıyı eskiden çalıştığı yer olarak algılaması³³⁴ olayından bahsedilmektedir.

³²⁵ Güntekin, *Eski Hastalık*, s.189

³²⁶ Güntekin, *Yaprak Dökümü*, s.117, 118

³²⁷ A.g.e., s.119

³²⁸ A.g.e., s.123

³²⁹ A.g.e., s.121

³³⁰ A.g.e., s.124 vd.

³³¹ A.g.e., s.129

³³² Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s.61

³³³ A.g.e., s.85 vd.

³³⁴ A.g.e., s.96

Sultan Ahmet meydanında kıyafet müzesini gezerken yeniçeri kıyafetleri karşısında çok heyecanlanması³³⁵, sırık gibi boyu parlak zeytuni çarşafı³³⁶, uzun ceylan bacakları³³⁷, karşısında adam akıllı bir insan gördüğü zaman – pislikte açan çiçek gibi – beyaz dişleri³³⁸, otuziki dişinin bir şenlik gecesi gibi pırıl pırıl yanması,³³⁹ uzun ince vücudu,³⁴⁰ uzun ince kolları ve simsiyah dikilmesi³⁴¹, insanla maymun arası bir mahluk³⁴² oluşu gibi fiziki değerlendirmeler de yapılmıştır.

Türkçe'yi iyi kullanamama³⁴³ ve kelimeleri telaffuz edememe,³⁴⁴ Mesule Kalfa'nın horultusu³⁴⁵ ve lezzetli dolmalar yapması³⁴⁶ gibi O'nun kültür ve kabiliyet hususlarına da değinilmiştir.

İsmail'e olan sevgisinden dolayı ondan ayrılmaya dayanamaması³⁴⁷, daha sonra çocuğun Bursa'ya okula gitmesi üzerine önceden olduğu gibi ağlamaması, yırtıcı çığlıklar atmaması, bunun yerini dargınlıkların alması ve öğrendiği bir gazeli zaman zaman söylemesinin dinleyenler için bir işkence olması³⁴⁸ gibi duygusal ve psikolojik özellikleri belirtilmiştir. Mesule Bacı'nın yaşlılığında da zaten seyrek olan saçının başında top top olması ve gözlerini hafif bir duman bürümesi ve dişlerinin şenliğinin devam etmesi³⁴⁹ durumundan bahsedilmiştir.

³³⁵ A.g.e., s.97

³³⁶ A.g.e., s.99

³³⁷ A.g.e., s.100,173

³³⁸ A.g.e., s.101

³³⁹ A.g.e., s.102,167

³⁴⁰ A.g.e., s.185

³⁴¹ A.g.e., s.171

³⁴² A.g.e., s.212

³⁴³ A.g.e., s.97, 105

³⁴⁴ A.g.e., s.172,221

³⁴⁵ A.g.e., s.156

³⁴⁶ A.g.e., s.116

³⁴⁷ A.g.e., s.171,173

³⁴⁸ A.g.e., s.189

³⁴⁹ A.g.e., s.217

B) OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ ARAP DEVLET ADAMLARI VE DİĞER KİŞİLİKLER

a) Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa

Genç Osmanlılar hareketinin ilginç şahsiyetlerinden biri olan Ali Suavi, yazıları ve vaazları iyi karşılanmadığından Kastamonu'ya sürülmüştür. 1869'da buradan Avrupa'ya kaçarak Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın "Genç Osmanlılar"ı arasına katılmıştır.³⁵⁰

Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, "Jön Türkler"e para vermektedir. Ancak bu şahıs tekrar saraya sığınarak İstanbul'a dönmüş ve büyük bir memuriyete geçmiştir. İki taraflı oynayan Mısırlı Paşanın bu durumu üzerine Ali Suavi "Genç Osmanlılar'dan maddi ve manevi bütün ilişkilerini Mısırlı Paşa'dan kesmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşünden dolayı Genç Osmanlılar ile Ali Suavi arasında sert ve sağduyunun olmadığı yazılar ve polemikler ortaya çıkmıştır.³⁵¹

Genç Osmanlılar'a göre, Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın kişiliği; İstanbul'da kendisine dilediği mevkiyi vermeyen Saray'a ve Babiâli'ye kızarak hürriyetçi şöhreti kazanan gençleri yanına toplamaktı. Paşa kendilerinin çıkaracakları gazetenin masrafını ödeyebilecek ve hepsine aylık verebilecek kadar zengindir. Fakat Genç Osmanlılar hareketini, aynı zamanda saray ve Babiâli'yi kendisi ile uyuşturmak için bir tehdit, daha doğrusu bir şantaj vasıtası olarak kullanmaktadır. Pek de erişmesine ihtimal olmayan ihtiraslarından biri de Mısır Hıdivi olmaktı.³⁵² Ulûm gazetesinin yazdığına göre Hıdivlik kendisine verilirse Alî Paşa'yı Genç Osmanlılar'dan kurtarmayı vâadetmiştir. Mustafa Fazıl Paşa ile Babiâli arasında görüşmeler olduğu sırada, yani 1869 sonlarında, hürriyetçilere bağlanan maaşların geciktiği bile olmuştur. Atay, cemiyetin tarihine dair

³⁵⁰ Atay, *Başveren İnkılapçı*, s.5

³⁵¹ A.g.e., s.10

³⁵² A.g.e., s.54 vd.

yazılan kaynakları esas alarak daha 1866'da Mustafa Fazıl Paşa'yı Genç Osmanlılar'ın reisliğine seçenlerin onun samimiliğine inanmamış olduklarını söylemektedir. Paşa'nın bu işe öfkesi yüzünden giriştiği ve İstanbul'dan yüz görürse fikrinden döneceği³⁵³ ifadeleriyle O'nun iki yüzlülüğü, ikbal, makam ve mevki hırsının derecesi nitelenmiştir.

b) Kral Suûd

Arap coğrafyası zengin petrol yataklarına sahip olduğu için Yakınçağ boyunca önemli gelişmelere sahne olmuştur. Son derece önemli bir hammadde kaynağı olan petrolün bu ülkelere avantaj kazandırması gerekirken bölge idarecilerinin bunu yeterince idrak edemeyip kullanamadıkları; petrolün kendilerine kazandırdığı potansiyel gücü israf ettikleri bir vakıâdır. Bu bakımdan Arap liderlerinin ısrafı da işlenen konular arasında yer almıştır. Asya'nın en büyük Otani Otelinde, Fuji-Yama'yı ve denizi gören lüks dairelerin ilk müşterisi Kral Suud'dur.³⁵⁴

c) Nâsır

Mısır'ın yakın tarihinde önemli rol oynamış Nâsır hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Nâsır, ordunun elinde olmasından faydalananarak en küçük rütbeliye profesörün üç misli maaş vermiş; sokak başlarını mitralyözle tutarak muhtemel muhalefet hareketlerini önlemiş ve yönetiminin ömrünü uzatmıştır.³⁵⁵ Nâsır'ın iktidarı zayıfladıkça yürütülen "Arap Birliği" çalışmalarına Kuveyt, Libya, Sudan, Suriye ve S.Arabistan gibi ülkeler cephe almışlardır. Bu durum Arap Birliği fikrinin Arap coğrafyasında yeterince hazır olmadığını göstermektedir.

Bağımsızlığa kavuşan Arap ülkelerinin liderleri ile Atatürk arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu ülke liderleri için "Asıl kurtuluşun Batı hürriyet ve medeniyet dünyası ile işbirliği yaparak kendilerini Atatürk'ün yaptığı gibi, yalnız kalkınmaya vermeleri, savaş ve zaferden sonra yeni maceralara atılmamaları" gerektiği vurgulanmıştır. Atatürk, İslam dünyası üzerinde manevi otoritesine rağmen macera

³⁵³ A.g.e., s.55

³⁵⁴ Atay, *İnanç*, s.24

³⁵⁵ A.g.e., s.15

hırsına kapılmadı. Nâsır'ın özelliklerinden biri ise maceraperest olmasıdır.³⁵⁶ Nâsır, İsrail'e karşı hareketinde diğer Arap devletlerini de yanına almak istemiş ve bu amaçla Suriye, Lübnan ve Ürdün'ü görevlendirmiştir. Arap devlet başkanlarının toplandığı bir sırada İsrail özel birlikleri Ürdün topraklarına girmiş suları çevirmek için o ana kadar yapılan bütün şeyleri yıkarak dönmüşlerdir. Arap devletleri bu olaylar üzerine yardım istemişler ancak Nâsır olumlu cevap verememiştir. Bu yenilginin sebebi, yazar tarafından “ikibuçuk milyona karşı altmış milyon, ama altmış milyon doğulu, iki buçuk milyon batılı, Ezher ve Üniversite. Yalan ve doğru. Sosyalist de olsa boş. Burjuva da kalsa hava. Firavunluğu da kalksa masal”³⁵⁷ ifadeleriyle belirtilmiştir.

Nâsır bazı yerlerin isimlerini değiştirerek buralara Arap isimlerini vermiştir. Fars körfezinin isminin Arap körfezi olması ve coğrafya kitaplarının yeni duruma göre değişmiş olması üzerine İran da “Akdenizle Kızıldeniz arasında ilk kanal açmayı düşünen Dârâ'dır. Süveyş kanalının adı Dârâ kanalıdır.” iddiasında bulunmuştur. Bu durum Afrikaca bir oyuna, Ortadoğuca bir karşılık³⁵⁸ olarak nitelendirilmiştir.

Nâsır'ın Afrikalılar toplantısına gelen bağımsız bir Afrika devlet başkanını hapsettirmesi ve hizmetini beğenmediği bir adamını Roma'da büyükelçilik memurlarına tutturması ve Mısır'a getirilmek üzere “sandıklattırması” gibi³⁵⁹ davranışlarından bahsedilmiştir.

II.Dünya Savaşı'nda Mısır topraklarında İngiliz ve Alman Orduları çarpışırken Mısır ordusu horoz döğüşü imiş gibi bu boğuşmayı seyretmekle yetinmiştir. Mısır topraklarında bu olaylar olurken Nâsır orduda subaydır. O'nun da, bundan dolayı ordunun pek sevinçli subaylarından biri³⁶⁰ olduğuna değinilerek Mısır ordusunun vatan hassasiyeti ve Nâsır'ın şimdiki kahramanlığının içeriği hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Nâsır, çeşitli olayların sonucunda İsrail'le barışın yerinde olacağını düşünmüştür. El-Fetih gibi “çeteler”in Arap coğrafyasındaki varlığı dolayısıyla bu

³⁵⁶ A.g.e., s.16

³⁵⁷ A.g.e., s.54 vd.

³⁵⁸ A.g.e., s.91

³⁵⁹ A.g.e., s.146

³⁶⁰ A.g.e., s.144

isteğini rahatlıkla yerine getirememiştir. Bu çeteler takımı, Arap devletlerinden yılda onbeşmilyon dolar çekmektedir. Başlarında ve içlerinde birçok yiyici vardır. Bu çeteciler “Biz Arap devletleri içinde ayrı bir devletiz. Onların barış şartlarını istemeyiz”³⁶⁰ demektedirler. Bununla Arap coğrafyasında siyaset belirlemenin güçlüğü ve devlet dışındaki oluşumların da olaylara olan etkisine dikkat çekilmiştir.

Cumhuriyet devrinde müteahhitlik yapan Sırrı Bey daha sonra işlerinin bozulması üzerine dalavereciler, vurguncular ve kumarbazlar arasına sürüklenmiştir. Eskiden tahammül edemediği bu kişiler kendisinin etrafını yangın yerlerinin çapulcuları gibi sarmışlardı. Vurguncu, dalavereci ve kumarbaz bu kişiler, yazar tarafından “Nâsır soyu” olarak nitelendirilmiştir.³⁶¹

d) Bin Bella

Cezayir’in yakın tarihinde etkili olmuş kişilerden biri de Bin Bella’dır. Cezayir’de hükümet kurulmuş ve Bin Bella, Birleşmiş Milletler’e girme törenine katılmak için Newyork’a gitmiştir. Yapılan bir kutlamada davetlilere alkollü içkiler verilmesine müsaade etmemiştir. Zira O’na göre Cezayir müslüman ülkedir. “Hepsi geldiler, Amerikalılar’a iki saat portakal suyu içirdim”³⁶² demesi ve Cezayir’de de bir gece şehri gezip müslümanlara içki veren gece kulüplerine ceza kestirmesi³⁶³ olaylarından mizahi bir üslupla bahsedilmiştir. Ayrıca Küba’yı ziyaretinde Castro’ya “Fransızlar’dan kalma bağları ihtida ettireceğim” demiştir. Castro her ne kadar komünist olsa da bir batılı olduğu için bağların tarlaya çevrilmesinin doğru olmadığını, bağların şarabının güzel olduğunu ve ekonomik değerini hatırlatmıştır.³⁶⁴ Bununla Bin Bella’nın devlet yönetimi ve ekonomik realitelere olan yabancılığına değinilmiştir. Bin Bella’nın bunun gibi faaliyetleri doğal olarak çözüm getirmemiş, ekonomik işler kötü gidince ne zengini yoksula soydurmak, ne yabancı mallarına el koymak, ne sokaklarda ağız koklamak hiçbir sonuç vermemiştir. Bin Bella’yı, halka ekmek ve iş bulamamak yıkmıştır. Bir hürriyet savaşçısı ve bir gün heykellerinin Cezayir meydanlarını süsleyeceği, XX. yy.’ın Parisi’nde yetişen böyle bir delikanlısı, müslüman toplumlarını

³⁶⁰ Atay, *Bayrak* s.145 vd.

³⁶¹ Karaosmanoğlu, *Panaroma*, s.315

³⁶² Atay, *İnanç*, s.13 vd.

³⁶³ A.g.e., 15

³⁶⁴ A.g.e., s.14

orta çağdan çıkarıp kurtarmanın ilk şartının devleti laikleştirmek olduğunu nasıl düşünmez..³⁶⁶ ifadeleriyle Bin Bella'nın yaptıkları eleştirilmiş ve kurtuluşun devleti laikleştirmeden geçtiği vurgulanmıştır.

Bin Bella'nın şehri gezip müslümanlara içki veren gece kulüplerine ceza kestirmesini “Bu bir bekçinin görevidir. Devlet başkanının daha önemli işleri var” diye eleştiren³⁶⁷ sapsarı ve bir deri bir kemik Cezayir diktatörü Bumedyen de, Bin Bella'yı devirdikten sonra Cezayir’de sıkı bir içki yasağı koymuştur.³⁶⁸ Ayrıca bu olaylarla ilgili olarak yazar “ Ben ise Cezayir bağlarını düşünüyorum. Çünkü bağımsızlığına kavuşan bir Afrika müslüman memleketinde çıkıp giden yabancıların bıraktığı bağlardan bir kuru kütük bile kalmadığını görmüşümdür”³⁶⁹ ifadeleriyle Arap liderlerinin ekonomik ve politik realitelere olan uzaklıklarını dile getirmiştir.

e) Şeyh Esad

Bu kişi II. Abdülhamid'in yanında bir süre bulunmuş ve daha sonra Sultan Hamid tarafından Adana'ya sürülmüştür. Şeyh Esad buraya sürülüş sebebinin “Yavaş yavaş mahremlerden oluyordum. Bir aralık iyi fal bildiğimi Harem’e duyurdum. Saray’da merak arttı ve lütuf beklerken nefyolundum. Sultan Hamid ; bir Ebulhüdamız var. Yeter... Osmanlı devletine iki Arap çok gelir” sözleriyle belirtmiştir. Daha sonra İttihat ve Terakki, Sultan Abdülhamid tarafından sürülmüş olduğu için Şeyh Esad’ı Meclise mebus olarak almıştır. Meclisteki yeri Türkçe bilmeyen bir Bağdat mebusunun yanıydı. Bağdat mebusunun her oturumda uyuması üzerine Şeyh Esad oturumun içeriğini kendisine naklederdi.³⁷⁰

I. Dünya Savaşı’nda Enver Paşa kendisine her nedense kızdığı için çöle yollamıştır. Yolda Cemal Paşa, Şeyh’i alıkoymuş ve sonuna kadar da nutuk söyletmek, şakalaşmak için birlikte bulunmuşlardır. IV. Ordu karargâhındaki Şeyh Esad’ın mevkiî,

³⁶⁶ A.g.e., s.15

³⁶⁷ Atay, *Kurtuluş*, s.130

³⁶⁸ Atay, *İnanç*, s.14

³⁶⁹ Atay, *Zeytindağı*, s.54

³⁷⁰ A.g.e., s.54

Kahire alındığında, Mısır müftülüğünü deruhte etmekte.³⁷¹ Kişisel özellikleri yarı halk yarı fikir adamı, tam bir hatip³⁷² ve nüktedandır.³⁷³

f) Yasin Efendi

Yasin Efendi Sultan Hamid'in alaylı subaylarından olup uzun, sıırım gibi yağsız bir Habeşiydi. Sultan Abdülhamid'in tüfekçisi iken 31 Mart'tan sonra tutuklanıp hapse atılmıştır. 31 Mart asilerinin durumuna bakan Divan-ı Harb reisi topçu Rıza Paşa birgün yargılanacak daha kimler olduğunu görmek üzere Harbiye Nezareti'nin altındaki bodrumu teftişe gelmişti. Yasin Efendi ve bir sürü arkadaşı korkudan titreye titreye bu sert paşanın ağzından çıkacak kelimeyi bekledikleri sırada, Rıza Paşa çizmesinin ucu ile bir kaçını dürterek; "Bu kadar Arab'ı çorabı ben ne yapacağım? Tutup tutup asmalı" demesini Yasin Efendi hiç unutmamıştır.³⁷⁴ Buradan çıktıktan bir süre sonra Beşiktaş'ta bakkal dükkanı açmış ve mütarekede ise siyasi mağdurlar arasına karışıp yüzbaşılığı geri verilmiştir. Daha sonra Kürt Mustafa Paşa'nın tanıdığı olduğundan hapishane müdürlüğüne getirilmiştir.³⁷⁵

Mütareke döneminde hapishane müdürü olan Arap Yasin, hapisanedeki bir yan kesiciyi avcının kolundaki şahini uçurması gibi uçurur. Ramazan akşamları yan kesiciyi divan yolu kalabalığına bırakır ve yatsıya yakın, para ve eşya ile dönerdi. Çalınan şeyler ikisi arasında paylaşıldı. Bu mahkûm yan kesici, onun av atmamacası gibi bir şeydi.³⁷⁶ Mahkûmlar ziyaretçileriyle görüşebilmek için Yasin Efendi'ye hediye verirlerdi.³⁷⁷ Yasin Efendi'nin mahkûmları arasında F. Rıfkı Atay'ın yanı sıra Topçu Rıza Paşa da bulunmaktaydı. Daha önceki karşılaşmalarında mahkûm statüsünde olan Yasin Efendi, bu sefer müdür konumundadır. Mahkûmken Divan-ı Harb Reisi Topçu Rıza Paşa'nın kendilerine söylediği sözleri unutmamıştır ve Yasin Efendi arasına koğuş kapısına bir sehpa gibi dikilip Habeş ve Arap arası bir şive ile : "Sen... Rıza Paşa sen, asın şunları! Asın şunları! Şimdi ben seni asacağım. Mustafa Paşa'ya yalvardım, emir verdi, seni ben asayım diye... Bakkaldan ipini aldım, yağladım" der ve zavallı Osmanlı paşası boyun

³⁷¹ A.g.e., s.55

³⁷² A.g.e., s.56

³⁷³ A.g.e., s.54 vd.

³⁷⁴ Atay, *Çankaya*, s.222 vd.

³⁷⁵ A.g.e., s.222; Atay, *Eski Saat*, s.297

³⁷⁶ Atay, *Eski Saat*, s.297; *Çankaya*, s.222

büker dururdu. ifadeleri kullanılmıştır.³⁷⁸ Sultan Ahmet hapishanesinde tutuklu bulunan F.Rıfkı, Arap Yasin için “Arapça’yı unutmuş Türkçe’yi bilmezdi. Bütün lûgatı salp, maslup, yağlı ip nevinden yüzü gibi korkunç birkaç kelimeden ibarettir”³⁷⁹ nitelemesini yapmıştır. Bir gün bir mahkûmun kaçma girişiminden meydana gelen kargaşalıkta Arap Yasin can havliyle zabıtlar koğuşuna girerek “kıpırdama, sokulma, yakarım” şeklinde bağırılmaktadır. Ancak telaşından tabancayı ters tutmuş namlusu kendi göğsünde, sapı zabıtlara karşı eğer dediğini yapsa kendisini vuracaktı.³⁸⁰

g) Diğerleri

Osmanlı Devleti hakimiyetindeki farklı milletler, Osmanlı adaleti içerisinde bir arada uzun yıllar huzur içerisinde yaşamışlardır. Farklı ırktan olsalar bile müslüman olmaları şartıyla onların devletin kurucu aslî unsuru olan Türklerle aynı haklara sahip olmuşlar ve kabiliyetleri ölçüsünde devletin her sahasında görev almışlardır. 1908 sonrası döneme damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iki önemli şahsiyeti olan Mahmut Şevket Paşa Bağdatlı ve Said Halim Paşa ise Mısırlıydı. İttihat ve Terakki yeni bir anlayışı temsil etmesine rağmen eski dönemin bürokratlarıyla idare etmesi, daha sonra bulduğu iki yeni adamın da Osmanlı-İslam veziri olmasını³⁸¹ Atay, tuhaflıkla karşılamıştır.

Şamlı Abdurrahman Paşa Osmanlı Ayan Meclisi üyelerindendi. Kişisel özelliği olarak devrinin sayılı şişmanlarından biri olduğu belirtilmiştir.³⁸²

Osmanlı Devleti’nin bürokrat yapısında görev alanların dışında eğitim kurumlarında Arap asıllı kişilerle de karşılaşılmalıdır. Bunlardan biride Atatürk’ün şimdi ortaokul dediğimiz rüştiye mektebindeki hocalarından biri olan Kaymak Hafız’dır. Bir gün Kaymak Hafız adındaki Arapça hocası, öğrenci olan Mustafa’nın bir çocukla kavga ettiğini görerek onu kanlar içinde bırakıncaya kadar dövmüştür. Bu durum Mustafa’yı son derece etkilemiş, öğretmeninin haksızlığını ve dayaağını bir türlü

³⁷⁷ Çankaya, s.222

³⁷⁸ A.g.e., s.22 vd.

³⁷⁹ Atay, *Eski Saat*, s.366

³⁸⁰ A.g.e., s.369

³⁸¹ Atay, *Zeytinadağı*, s.13

³⁸² Atay, *Çankaya*, s.117

şerefine yediremediği için bir daha okula dönmemekte ısrar etmiştir.³⁸³ Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin zaferle kazanılmasından sonra yakın arkadaşlarıyla rejimin değişmesi ve bununla ilgili düzenleme ve stratejilerin neler olacağı hususlarında parti divanında yapılan 11 Eylül 1923'teki konuşmaların³⁸⁴ sonrasında II. Abdülhamid devrinin dini simalarından biri olan Şeyh Sünusi'nin Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi ilginç bir husustur.³⁸⁵

Anadolu topraklarında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk bakiyesinin izlerini de taşımaktadır. Yeni Türk Devleti'nin kurucusu Gazi Atatürk'ün hizmetinde bulunan simsiyah, yaşlı ve güleryüzlü olan Sudanlı Nesib Efendi bunlardan biridir. Aklı ve nutku birbirinden kıt ve dörtbeş kelimelik bir cümle ifade edemeyen bu Sudanlı'nın³⁸⁶ Çankaya köşkünde hizmetçi olarak bulunması ilginç bir durumdur. Büyük şahsiyetlerin hayatına yönelik girişimlerin içeriden biriyle bağlantı kurulması halinde daha sonuç alıcı olması gerçeği büyük şahsiyetlerin kendilerine çok yakın olacak ve hizmet edecek kişilerde bazı özellikleri aramalarını doğurmuştur. Bunlar arasında; çok uzak coğrafyadan olmaları ve içinde bulunduğu toplumdaki kişilerle rahat iletişim kuracak kültür ve tarihi bağlara sahip olmaması ve ayrıca kişisel olarak da tam bir sadakat ile bağlı olması amaçlanmış olabilir.

Kudüslü Abdürrezzak, Cumhuriyet döneminin önemli isimlerinden biri olan İsmet Paşa'nın eniştesidir. İmparatorluk coğrafyasının merkezi olan Anadolu'da yeni dönemde de bu coğrafya insanların mevcudiyeti kavimler kapısı olan Anadolu tarihinin sonuçları olarak değerlendirilmelidir. Atay'a göre, o dönemde tam bir menfaatçi olan Ahmet İhsan Tokgöz İstanbul'daki Bomanti fabrikasının hisselerini satın alarak idare meclisi başkanı olmuş, bilahare İsmet Paşa'nın eniştesini idare meclisine almıştır. Her ikisi Ankara'da bira fabrikasının genişletilmesini önlemek ve Bomanti imtiyazını uzatmak için Ankara fabrikasının gelir getirmeyeceği fikrini İsmet İnönü'ye telkin etmişlerdir. Atatürk özel olarak yaptırdığı inceletmede durumun böyle olmadığını, eğer küçük değişiklikler yapılırsa Bomanti'ye bile rakip olacağını tespit

³⁸³ Atay, *Babanız Atatürk*, s.9

³⁸⁴ Atay, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*, Ankara 1981, s.40 vd.

³⁸⁵ A.g.e., s.43

³⁸⁶ Atay, *Çankaya*, s.527

etmiştir.³⁸⁷ Ahmet İhsan Tokgöz ve Abdürrezzak İstanbul'da Bomanti fabrikası imtiyazının uzatılması için İnönü'yü baskı altına almışlardır.³⁸⁸ Bu durum son zamanlarda Atatürk'le İsmet İnönü arasındaki belli başlı anlaşmazlık konusu olmuştur.³⁸⁹

C) KÜLTÜR UNSURLARI

Türkler'in Orta Asya'dan batıya göç etmeleri ve İslamiyet'i kabulleriyle Araplarla daha sık kültürel ilişkilerin yaşandığı bir gerçektir. İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in Arapça olması bu yoğunluğun ana sebebidir. Arapçanın Türk kültür hayatındaki tesirlerinin eserlerde oldukça fazla işlendiğini görmekteyiz. Alaca bir şarklı olan Ali Kemal'in Paris'ten İstanbul gazetelerine gönderdiği Paris hayatını anlatan yazılarını Arap şairi Mütenebbi'nin Arapça beyitleriyle donatması,³⁹⁰ kafamızın düşünce tarafının Arap, duygu tarafının Fars olması³⁹¹, İslam şarkında Arap Arap, Fars Fars hatta Arnavut Arnavut kalırken Türk'ün Türk olarak kalamaması gerçeği,³⁹² ikinci TBMM.'nde bir Eskişehirli milletvekilinin "ve"yi daima Arap şivesiyle söylemeye dikkat etmesi,³⁹³ medrese tekke büyüklerinin vizite kartlarından çoğunda soyunu bir sahabeye bilhassa Hz. Ebubekir'e dayandırması³⁹⁴ ve "biz gençken çocuğu olanın ilk yaptığı şey bir edebiyatçıya giderek hiç duyulmamış bir Arapça veya Farsça isim aramak olduğu"³⁹⁵, Türkçü Ziya Gökalp'ın ilim terimlerinin Arap kökenlerini bırakarak Türk köklerinden alınmasını bile ileri sürmeye cesaret edememesi,³⁹⁶ bir felsefe müderrisinin Türkler'in dillerini bırakıp Arapça'yı dil edinerek bir İslam Milleti kurulması davasında olması,³⁹⁷ mecliste bir defa Saraçoğlu'nun Arap kültürünün Türk kültüründen farklı olduğunu ve bu ayrımı gözetmek gerektiğini söylediği zaman

³⁸⁷ A.g.e., s.494

³⁸⁸ A.g.e., s.496

³⁸⁹ A.g.e., s.494

³⁹⁰ A.g.e., s.137

³⁹¹ Atay, *Kurtuluş*, s.131

³⁹² Atay, *Çankaya*, s.446

³⁹³ A.g.e., s.446; Atay, *Zeytinadağı*, s.37. Ancak burada bu kişi birinci TBMM'nde olarak geçiyor.

³⁹⁴ Atay, *Çankaya*, s.446

³⁹⁵ A.g.e., s.480

³⁹⁶ Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul 1980, s.9

³⁹⁷ A.g.e., s.9

hocaların sert tepkisi ve hatibi dövmek için kürsüye doğru yürümeleri³⁹⁸ gibi olaylar Arapça'nın Türk kültürü ve zihin yapısındaki tesirlerini gösteren hadiselerdir.

Arapça ile ilgili bazı kavram ve nitelemelerle karşılaşmaktadır. Bir paşanın, odasında bulunan kocaman ciltli Arabî ve Farisî kitaplar arasında zamanını geçirmesi,³⁹⁹ Karabağlı yengenin münafık ve iftiracılara karşı Arapça korkunç beddualar yapması,⁴⁰⁰ bir açılış öncesi mutasarrıfın yanındaki ihtiyar hocanın Arapça bir dua okuması,⁴⁰¹ evliyaların her zaman çeşitli Arapça ta'zim kelimeleriyle anılması⁴⁰² durumuyla Arapça ve kutsallık kavramlarının birleşmesi; roman kahramanı küçük Gülsüm'ün yanında konuşulduğunda Arapça kelimelerin yoğunluğunun olması⁴⁰³ durumuyla bazı sözlerin Arapça'dan faydalanılarak örtülü söylenmesi ve ayrıca bir lalâ "Kimler mektebe gider de okumak öğrenmezse Peygamber efendimiz "Finnarı finnarı" buyurmuş, yani Arapça demek ki Cehennem ateşinde yanar"⁴⁰⁴ ifadeleriyle konuşmada sözü kuvvetlendirmek için Arapça ifadelere başvurulması durumu dile getirilmiştir.

Türkler'in Araplar'la münasebetlerinin yoğunlaşması sonrası Arap yazısının da Türkler tarafından kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Bu önemli bir hadise olarak değerlendirilmektedir. Bununla ilgili, Arap yazısı Türk yazısı değildir. Arapça'ya ne kadar uygunsa Türkçe'ye o kadar aykırıdır⁴⁰⁵ değerlendirilmesi yapılmıştır. Ali Suavi "Onbeş yıl çalıştığım Arapça lisanı üzerine dört lakırdıyı bir araya getirmek ne de yazmak elinden gelmiyor"⁴⁰⁶ sözleri, roman kahramanı Gülsüm'ün mektepte okutulan Amme Cüzü'nü rahatlıkla okuyamaması,⁴⁰⁷ yazarların kendi yazılarındaki Arapça ve Farsça kelimeleri yanlış okumalarının, bu yazının imlâ harflerinin olmaması ve bu sebeplerden dolayı okumanın hele halkı okutmanın Osmanlılar için büyük bir mesele olması⁴⁰⁸ gibi durumlara değinilerek Arapça ve Arap yazısının zor olduğu vurgulanmıştır. Jön Türkler arasında önemli bir şahsiyet olan Ali Suavi'nin Arapça

³⁹⁸ Atay, *Çankaya*, s.364

³⁹⁹ Güntekin, *Damga*, s.144

⁴⁰⁰ Güntekin, *Kavak Yelleri*, s.287

⁴⁰¹ Güntekin, *Yeşil Gece*, s.54

⁴⁰² Güntekin, *Anadolu Notları*, s.125

⁴⁰³ Güntekin, *Kızılıçık Dalları*, s.156

⁴⁰⁴ A.g.e., s.39

⁴⁰⁵ Atay, *Babanız Atatürk*, s.98

⁴⁰⁶ Atay, *Başveren İnkılabçı*, s.19

⁴⁰⁷ Güntekin, *Kızılıçık Dalları*, s.45

⁴⁰⁸ Atay, *Babanız Atatürk*, s.99

konusundaki düşünceleri ilginçtir. Arapça Arap'ın dili midir? sorusunu sorarak bugünkü Arapça'yı dahi Araplar'a maletmez kendisi sorar: "Acaba İslam'da ilim lisanı niçin Arapça idi? Yine kendi cevap verir. Fakat bu Arapça Arabın mıdır? Kur'an dili gitgide kaybolmaya yüz tutmuşken Fars ve Türk üstatları bu lisanın sarf ve nahvini ve lûgatını yaptılar.Onu öyle bir dil haline getirdiler ki dördüncü ve beşinci asırlarda, ilim ve sanat adamları için onu öğretmekten başka çare yoktu. Arapça önce Arap dili idi.Sonra İslam dili olmuştur. Araplar dahi bu dili öğrenmek için Irak, İran, Maveraünnehir ve Endülüs şehirlerine geldiler. Endülüs alimleri Arap değildi, Araptan nakilci, anlatıcı (Hâki) çıkmıştır. Alim yok gibidir."⁴⁰⁹

Ali Suavi'ye göre "Babalarımız Arapça'ya bir yabancı dil diye bakmadılar Arapça'yı İslam milletleri için ilim dili yapmaktaki sır, ne Kur'an ne din meselesi olmayıp büsbütün başka meseledir. Merakeş'ten Pekin'e kadar hutbeleri aynı dilde okutup ırk farklarına rağmen müslüman milletler arasında bir vahdet yapmaktı"⁴¹⁰ düşüncesi ile bu konunun devlet tarafından dini bir konu değil, siyasi bir konu olarak algılandığını belirtmektedir.

Türkçe'ye, Arapça ve Farsça bir çok kelimelerin girmesi yanında Rumca ve İtalyanca'dan da kelimeler girmiştir. Ali Suavi'ye göre bu realite yani yabancı dillerden girme kelimeler bir dili zenginleştirir. Ona göre "Osmanlıca" isimli bir dil yoktur. "Osmanlı" bir "siyasi ünvan"dan ibarettir.⁴¹¹

Cumhuriyetin ilanından itibaren bazı inkılap hareketleri gerçekleştirilmiştir. Garplılaşmak olarak nitelenen bu inkılap hareketlerinde amaç, aynı zamanda Araplaşmaktan kurtulmak ve Türkleşmek⁴¹² olduğu belirtilmiştir. Garplılaşma hareketi içerisinde son derece önemli bir olay olan alfabe değişikliğinin amacı, Türkçe'yi Arapça ve Farsça "yamaklığından" kurtarmak, ilim ve edebiyat dili haline getirmektir.⁴¹³ Ve yine bununla batı yazı alemine girecek ve onun bütün kolaylıklarından faydalanacak ve en önemlisi de Türk kafasını köklerine kadar Arap kaynaklarından sökecek ve milli

⁴⁰⁹ Atay, *Başveren İnkılapçı*, s.42

⁴¹⁰ A.g.e., s.42

⁴¹¹ A.g.e., s.44

⁴¹² Atay, *Çankaya*, s.446

⁴¹³ Atay, *Baş Veren İnkılapçı*, s.40

kalacaktık.⁴¹⁴ Bu olay bir başka kaynakta ise “Atatürk bir an önce Türkiye Türklüğü’ nü batı toplumları arasına katmak istiyordu. Her şey ondan sonra idi, batı medeniyeti içinde bir Fransız varsa bir de Türk olmalıydı. Asya’da hiç gözü yoktu, Türk kafasını Arap kafasından kopartıp kendi özgürlüğüne kavuşturmak için çırpınmıştır. Latin yazısı bu yüzden alınmıştır. Dil kurumu bunun için kurulmuştur. İbadet, eğer hükümet baltalamamış olsaydı çoktan Türkçe olacaktı”⁴¹⁵ şeklinde ifadelerle karşılaşılmaktadır.

Osmanlıca’nın temeli, ilim dilinde Arapça kökler ve türetmelerdir. Edebiyatta bilhassa Farsça şekilleridir. Yeni yazıda Arapça kelimesi bütün şahsiyetini kaybetmekte ve kolaylığı da Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimelerden kaynaklanmaktadır.⁴¹⁶ Yeni yazı yalnız Arap yazısı dediğimiz eski yazının değil Osmanlıca’nın da tasfiye edilmesi demektir.⁴¹⁷ Daha sonra gelen “Öztürkçeleştirme” hareketi ile de Arapça kelimeler Türkçe’den atılmaya başlandı. Bu dönemde Arapça kökenli kelimelere karşı tepkiler meydana gelmiştir. Bununla ilgili olarak “şey” kelimesi hakkında bir tartışma ilginç bir olay olarak dikkati çekmektedir.⁴¹⁸

Alfabe değişikliği ile beraber akl-ı selim’in sağduyu, mayi-i mahruk’un akaryakıt, âbidenin anıt olması gibi “Osmanlıca’nın Türkçeleştirilmesi” hareketiyle Atatürk, Türkçe’nin bağımsız bir ilim ve edebiyat dili olabileceği kanaatindeydi.⁴¹⁹ Ancak yaşadığı dönemde kendi kuşağının; medreselerde Arapça öğretilmesi, edebiyatın da Arapça ve Farsça ile Türkçe karışığı bir dil üstüne kurulmasından dolayı, Türkçe’nin bağımsız bir dil olamayacağı inancı⁴²⁰ karşısında Atatürk, Türkçe’nin de Arapça kadar zengin ve sağlam temelli bir dil olduğunu yapılan çalışmalarla ortaya koymak istemiştir.⁴²¹

Atatürk’ün gerçekleştirdiği inkılaplardan rahatsızlık duyan bazı odakların varlığı bir vakıâdır. İlgili eserlerde Ahmet Nazmi ve Fuat Osman’ın ayinciler tarafından mezarda taşlanırken ve başları ezilirken bunu yapanların tekbir getirmesi ve besmele

⁴¹⁴ Atay, *Çankaya*, s.439; *Bayrak*, s.15

⁴¹⁵ Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, s.37

⁴¹⁶ Atay, *Çankaya*, s.467

⁴¹⁷ Atay, *Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri*, s.63

⁴¹⁸ A.g.e., s.105

⁴¹⁹ Atay, *Çankaya*, s.468

⁴²⁰ Atay, *Babanız Atatürk*, s.99

⁴²¹ Atay, *Çankaya*, s.468

çekmeleri,⁴²² Hacı Emin Efendi'nin Atatürk'ün büstüne "lanetullahi aleyh" demesi⁴²³ bu tür vakalara örnek olarak verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimine karşı olanların varlığı zaman zaman Cumhuriyet devrinde meydana gelen olaylarla ortaya çıkmıştır. "Akhisar'da Fethi Bey'i karşılamaya yeşil sancak ve Arap harfi çıktı. Sancağın üstünde eski harflerle şu yazılı idi: "Lailahe illallah"⁴²⁴ ifadesi ile F.Rıfki, Türkiye'deki çok partili hayata geçme çalışmaları sırasında meydana gelen bu tür bir olayı vurgulamıştır. İşlenen konulardan biri de Cumhuriyet döneminde Arapça ezanın Türkçe'ye çevrilmesinden rahatsızlık duyan insanların varlığıdır. Rejim muhalifleri tarafından ileri sürülen gerekçelerden biri de Arapça ezanın yasak edilmesidir.⁴²⁵ II.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra dünyadaki konjonktürün de yardımıyla Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. 1945'ten sonraki yıllarda Türkçe ezanın aslına dönmesi gibi uygulamaların önceki yıllardan farklı olması üzerinde de durulmuştur.

1945 sonrası dönem Cumhuriyet tarihi açısından önemli bir dönemeçtir. Bu durum "1908'de kayıtsız şartsız hürriyet, imparatorluğu dağıtmak isteyenlerin işine yaradığı gibi 1945'den sonra da inkılapları yıkmak ve eski şartları hortlatmak isteyenlerin işine yaramıştır. İlk adım Türkiye minarelerinde Türkçe'yi Arapça'ya çevirmek olmuştur"⁴²⁶ ifadeleriyle yapılan değerlendirmeye günümüzde bile üzerinde sıkça tartışılan konulardan biri olması açısından dikkat çekmektedir. Başka bir yerde de "İstanbul Beyazıt'ta roman kahramanlarından Fuat Osman bir lokantada yemek yerken ezan okunmaktadır. Cami duvarlarındaki insanlar için Asur ya da Gıldan putlarını andırıyorlardı. Hemen hepsinin çenesinden aşağıya bir uzun Buhtunnasır sakalı sarkıyordu. Bu insanlar ezanı anlamıyorlardı. Allah'tan sonra ekberi anlamıyorlardı. Davranışlarında ve Fuat Osman'a kin dolu bakışlarında bu vardı"⁴²⁷ ifadeleriyle ezanı anlamamaları, camiye gelen insanların fiziki görünümleri ve hoşgörüsüzlükleri vurgulanmıştır.

⁴²² Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.495

⁴²³ A.g.e., s.464

⁴²⁴ Güntekin, *Eski Saat*, s.480

⁴²⁵ Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.290

⁴²⁶ Atay, *Kurtuluş*, s.83

⁴²⁷ Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.479 vd.

Ayasofya için, eskiden bu kubbenin altında “İhtiras dili olan Arapça’nın varlığı şimdi de İngilizce’nin olması gerçeği roman kahramanı tarafından “Benim için hiçbir zaman bir şey anlamama imkân olmayacaktı”⁴²⁸ şeklinde değerlendirilmiştir. Türkiye’de rejim karşıtlarının aşamalı bir çalışma takip ettikleri vurgulanarak Ayasofya’yı camiye çevirdikten sonra sıranın Arap yazısına meşruluk tanımaya geleceği⁴²⁹ ifade edilmiştir. Ancak “meşruluk” kelimesiyle ne kastedildiği belirtilmemiştir.

Arap harfi bilmemenin Cumhuriyet rejimi için bir güvence olarak değerlendirildiği bir bölüm hayli ilginçtir. “Tek mektep dokuz yaşındadır. Arap harfi bilmeyen okumuş çocukların sayısı 400 bini geçti. Dolaba attığımız son feslerin kırmızı çuhaları ve kara püskülleri çürüdü. Tecvid ve şedde, Acem terkipleri ve Arap babları eski şark işlemelerine döndü”⁴³⁰ görüşü inkılapların genel atmosferi içinde değerlendirilmelidir. Şunu belirtmeliyiz ki Cumhuriyet yönetimi, gücünü ve faziletini, kendi dışındaki siyasi ve kültür unsurlarını, görmeyerek veya inkâr ederek değil, onları bütün boyutuyla bilerek elemesinden kaynaklanır.

Osmanlı Devleti’nde merkezde görev yapan Araplar’ın durumu “Osmanlı saltanatı som bürokrat iken, bürokrasi bile tam Arap yahut yarı Araptır”⁴³¹ ifadesiyle Araplar’ın yönetimdeki ağırlığı; Arap milliyetçiliği güden Şamlı Azımsadeler’in, Konya’dan gelme Kemik Hüseyin’in torunları olması ve Haleb’in esas familyalarının asıllarının Türk olması⁴³² ifadesiyle Araplaşan Türkler konusuna da dikkat çekilmiştir. Bugün bile bu tehlikenin devam ettiği “Kilis’in güneyinde yaşayan yarım milyona yakın Türk’ün Araplaşmak üzere olması ve Kerkük bölgesindeki yarım milyon Türk’ün de aynı durumda olması”⁴³³ ifadeleriyle ortaya konulmuştur. Ayrıca Türkiye’deki partilerin politikacılık kanserine tutulması ve meselelerle yeterince ilgilenmemelerinin bir sonucu olarak da “Hatay’da Türkleşmeye yüz tutan Aleviler’in yeniden Araplaşmasına”⁴³⁴ dikkat çekilmiştir.

⁴²⁸ Güntekin, *Kavak Yelleri*, s.260

⁴²⁹ Atay, *Atatürk Ne İdi?*, s.37

⁴³⁰ Atay, *Eski Saat*, s.594

⁴³¹ Atay, *Zeytindağı*, s.37

⁴³² A.g.e., s.37

⁴³³ Atay, *Kurtuluş*, s.67

⁴³⁴ Atay, *Zeytindağı*, s.37

Osmanlı devrinde Suriye, Filistin ve Hicaz'da "Türk müsünüz?" sorusunun cevabı bir çok defalar "Estağfurullah" dır. Buraları ne sömürgeleştirmiş ne de vatanlaştırmıştık⁴³⁵ sözleriyle nitelenen bu coğrafyanın, Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonrası kaderinin ne olacağı zihinleri çok meşgul etmiştir. Zira bu durumun sebeplerinden biri, bölgenin aynı zamanda zengin petrol yataklarına sahip olmasından kaynaklanmıştır. Alman General Falkenheim'in "Araplar Türkler'e düşmandırlar. Biz tarafsız davranarak onları kazanabiliriz" sözü Halep, Fırat ve Suriye'de Alman menfaatlerinin varlığını göstermektedir. 1907 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin geleceğinin neler olacağı ve muhtemel gelişmeler hakkındaki görüşleri ve teklifleri oldukça önemlidir. Anadolu'nun güneyiyle ilgili olarak Hatay, Halep ve Musul'un Türkler'de kalması ve gerisinin Araplar'a bırakılması fikrindedir.⁴³⁶

Türkler'in İslamiyet'i kabulleri ile birlikte yoğunlaşan ilişkilerin kültür ve düşünce hayatındaki tesirleri oldukça fazladır. Arap medresesinin Türk eğitim sistemi üzerindeki etkisi eserlerde tartışma konusu olmuştur. "Japonların kurtuluş tarihinin başlangıcı, Çin medresesinin karanlığı içine müsbet ilimler ışığını tuttuğu 1771 yılında iki Japon talebesinin davranışında belirmiştir. Bu iki öğrenci bir katilin cesedini parçalayarak insan vücudunun Hollanda anotomi kitaplarının yazdığı gibi olduğunu göstermişlerdir ve garp ilminin üstünlüğünü isbat etmişlerdir. Demek ki Japon kurtuluş davası Çin medresesinin karanlığı içine müsbet ilimler ışığını tutarak ortaya çıkmıştır"⁴³⁷ ifadesi ile kurtuluşun eğitim sistemini değiştirmekten geçtiği vurgulanmıştır. Bizde ise II.Meşrutiyet'te – Japonya'nın Çin medresesine karşı çıkışı gibi- Arap medresesini yıkıp batı üniversitesini kursak Adriyatik'ten Fars körfezine kadar, Afrika'da ise Mısır ve Libya'sı ile koskoca bir imparatorluk olarak kalırdık. Oysa biz İttihat-ı İslam cihadı açar ve sonuçta da batırız⁴³⁸ değerlendirmesi yapılmıştır. Ne Tanzimat ne birinci ve ikinci Meşrutiyet, ne din ve dünya işlerini ne de Arap medresesini kaldıramamıştır.⁴³⁹ Halbuki Japonya Çin esaretinde yani Japonya eğitimi Çin medresesinin hükmü altında idi.⁴⁴⁰ Japonya'da yapılan ilk iş Çin medresesinin yıkılarak Avrupa'nın örnek alınması

⁴³⁵ Atay, *Çankaya*, s.97

⁴³⁶ A.g.e., s.47 vd.

⁴³⁷ Atay, *Başveren İnkılapçı*, s.4

⁴³⁸ Atay, *Kurtuluş*, s.27

⁴³⁹ Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, s.8

⁴⁴⁰ A.g.e., s.11

olmuştur.⁴⁴¹ Bizde ise Arap medresesine karşı bu zafer ancak yirminci asrın ilk çeyreğinde kazanılabilmektedir. Osmanlı Devleti'nin garp alemi önünde yıkılıp gideceğini anlamakta Japonlar'dan çok önce, fakat tam çarelerini bulmakta ise birbuçuk asır gecikmesine dikkat çekilmiştir.⁴⁴² “Eğer medrese devam etmiş olsaydı Araplığın Anadolu yakınlarına kadar gireceğine şüphe yoktu”⁴⁴³ sözleriyle yapılan eğitim inkılabının önemi vurgulanmıştır.

Arap kültürünün en önemli unsurlarından biri olan Arapça'dan, üç kişinin, Bektaşilik tarikatına girme töreni öncesinde, rehberin bazen Farsça ve Türkçe bazen de Arapça hitap etme olayında,⁴⁴⁴ Arapça'dan dini bir merasimdeki dil olarak bahsedilmektedir. Arap topraklarından geçerek İstanbul'a dönmeye çalışan roman kahramanı⁴⁴⁵ meşakkatli bir yolculuk geçirmiştir. Yolculukta gördüğü rüyada çizmelerinin çalınmak istenmesi ve bunun için kendisinin falakaya yatırılmış gibi olması durumu söz konusudur. Roman kahramanı, rüyada kendisini bu durumdan kurtarmak için Arapça ayetler ve hadislerle yalvarmaya başlamıştır.⁴⁴⁶ Ayrıca Arapçadan anlaşılmayan bir dil olarak da bahsedilmiştir.⁴⁴⁷ Aydınların “Ulûm-ı Arabiye” dersleri alması da olay kahramanı Necdet'in bir müderristen bu dersleri alması⁴⁴⁸ olayıyla ortaya konulmuştur. Daha sonra ise Necdet'in Mekteb-i İdadi'de Lisan-ı Arabi ders hocası olarak tayin olunması⁴⁴⁹ durumundan bahsedilmektedir. Aynı zamanda batılıların Araplar'dan “Fünûn-ı Cedide”yi aldıklarını ispat eden medrese müderrisi Zühtü Efendi'nin önemli bir eseri olduğuna da değinilmiştir.⁴⁵⁰

Türk kültürünün dikkate değer bir açılımı olan Bektaşilik'te söylenen nefeslerin içinde okunan mısralarda Türk tarihinin yaşadığı coğrafyalardan izlerin yanında Arap kültürü ile de bağlantısından bahsedilmektedir.⁴⁵¹

⁴⁴¹ A.g.e., s.12

⁴⁴² Atay, *Başveren İnkılapçı*, s.4

⁴⁴³ Atay, *Zeytindağı*, s.38

⁴⁴⁴ Karaosmanoğlu, *Nurbaba*, s.111

⁴⁴⁵ Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s.49

⁴⁴⁶ A.g.e., s.50

⁴⁴⁷ Karaosmanoğlu, *Hep O Şarkı*, s.178

⁴⁴⁸ Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, s.131

⁴⁴⁹ A.g.e., s.142

⁴⁵⁰ Güntekin, *Yeşil Gece*, s.54

⁴⁵¹ Karaosmanoğlu, *Nurbaba*, s.120

Tefler, ziller ve diğer unsurlarıyla Arap çalgısı, boyaları, tülleri, inci ve boncukları birbirine karışarak hareket halinde rület bilyası gibi şehvet uyandırıcı bir göbekten ibaret olan Arap dansözleri⁴⁵¹ ve Arap sanatkarlarının vereceği danslı konser⁴⁵² olayı Arap müziği ve sanatçılarının tesirini göstermektedir.

D) ARAP İMAJI, PSİKOLOJİSİ VE SOSYOLOJİSİ

Arabistan ve Irak çöllerinde yarı bağımsız şeyhlikler ve emirlikler bulunmaktadır. Bunlar oturulan toprakla deniz arasındaki boşlukta hüküm süren devlet taslaklarıdır. Şeyh ve emirlere denizden İngiliz altını ve karadan Osmanlı altını gider. “çadır devlet”in kaynaklarından biri de “gazve” diye dinleştirilmiş baskın ve yağmalardır⁴⁵³ ifadesiyle bu tür siyasi yapıların niteliği ironik bir üslupla vurgulanmıştır. Ayrıca coğrafyanın heran değişebilen yapısı ise şöyle ifade edilmiştir: “Bunların meselelerine girmek bile doğru değildir. Akşamki gerçek ortalık ağarmadan tersine döner. Çöl ve yarı çölde menfaat ve kuvvetten başka hiçbir kuvvet hüküm sürmez.”⁴⁵⁴ F.Rıfkı’nın Zeytindağı isimli eserinde çöl bedevilerinin sosyo-kültürel hayatını anlatan bir bölümü olduğu gibi aşağıya almayı uygun bulduk:

“Çöl bedevilerinin ancak kibar olanlarının derileri üstünde bezden bir entari, siyah bir maşlah, agel ve kefiye, ayaklarında yalnız tabanı kapayan ve ince meşin bir halka ile başparmaklara bağlı köseleler bulunur. Bu eşya, herkesin servetine göre en fena örme bezden en güzel ipek kumaşlara kadar değişir. Kadınların esvap ve süsleri siyah entari, başa sarılan siyah bez, boyun, kol ve ayak bilezikleri ile bakır ve gümüş halkalardan ibarettir.

Bedevisi; koyu esmer, zayıf, uzun ve seyrek sakallı, açık alın, sivri başlı, oynak bakışlı bir adamdır.

Her kabilenin bir şeyhi var, şeyhler asil, cesur, cömert olmalıdır. Şeyhlerin yanında bir kadı, bir de kasas memuru bulunur. Şeyhler urban’ı kendi keyifleri için ve

⁴⁵¹ Güntekin, *Kavak Yelleri*, s.290

⁴⁵² A.g.e., s.279

⁴⁵³ Atay, *Zeytindağı*, s.99

kendi âdetlerine göre idare ediyorlar. Mahkemelerde kadınlar için kadı başkadır, mahrem olmayan hiç kimse hakim karşısında kadınlarla beraber bulunamaz

Şeyhlerin ceza usûlleri için garip hikayeler işittim. Mesela, bıkırını arzusuyla izale ettiren kadınla erkeği kendi babalarına, yahut kardeşlerine idam ettirmek âdetmiş. Katiller ya diyet veriyor, yahut öldürülüyor. Diyet kırk âdi deve, bir beyaz dişi hecin, evlenilebilir bir kızıdan ibarettir. Bu kız ölen adamın en yakın erkek akrabasının çadırına götürülür ve bir erkek çocuğu doğuruncaya kadar bu yabancı adama cariyelik eder. Doğurduğu çocuk sağ koltuğuna bir kılıç sıkıştırdığı vakit sağ elinde testi tutabilecek yaşa gelir gelmez katilin zavallı kızı, şeyhler meclisinin huzuruna çıkar ve efendisine:

- Bu çocuk kimindir? der. Eğer adam,

- Yemin ederim ki benimdir!

Cevabını verirse, çocuğu babasına bırakıp kendisi erkekle ilgisini keser ve familyasının yanına döner.

Vaktiyle bir bedevi düğünü ile bedevi ziyafetinde bulunan dostlarımdan biri bana gördüklerini yazmıştı: “Çölün, amcazadesi olmayan kızları şehir kızlarından bile bahtiyardırlar. Kabilesinin konduğu yerlerde gönlüne hoş gelen herhangi bir gençle evlenebilir. Fakat her kız için amcazadeye varmak mecburiyeti var, hatta bu amcazadenin birkaç karısı olsa bile.

Geçen gün bir kabilede nikah ve düğüne çağrılmıştım. Nikah günü delikanlı ile kız karşı karşıya birer taş üstüne oturdu. Erkek dedi ki:

- Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş üstündesin! Allah'ın ve Peygamber'in emri ile beni kendine erkek diye kabul eder misin?

Kız cevap verdi:

- Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş üstündesin! Seni kendime erkek diye kabul ediyorum.

Bu sözleri üç defa tekrar ettiler. Sonra kaynata elindeki çöpü, damadına verdi ve damat bu çöpü ageliyle kefiyesi arasına koydu. Çölde nişan alameti işte bu çöptür. Damat demek istiyor ki: “ Kızınız bir çöp de olsa başımın üstündedir.”

Güveyi bir aba, bir entari, demir halhal, saça takmak için bir sicime dizili boncuk, bir çift bilezik, kakülden gerdana kadar burnu örterek asılmak üzere gümüş İngiliz paraları dikilmiş bir bez parçası hediye etti. Sonra gelin, tâ küçükten beri, bugün için ayırıp sakladığı cins hecinin burnuna kendi saçından ördüğü halkayı taktı ve bir kadın kalabalığı arasından güveyinin çadırına girdi.

Ben geç kalmamak için ordugâha dönmeye mecburdum. Aklı başında bir adam olan delilime geceki eğlencenin ne olacağını sordum, şöyle anlattı:

- Şimdi güveyi ortadan kaybolup bir köşeye gidecek; urban silah atıp oynayacak. Geç vakit güveyi ile gelin biraz hasbihal ettikten sonra erkek, kıza meyil gösterecek ve kızda cilvelenip kumlara doğru koşacak! En nihayet güveyi ve gelin, sesleri işitilmeyecek kadar koştuktan sonra kız kendini çukur bir yere fırlatıp teslim olur.

Çöl düğününün tek vuslât saatleri işte uzak kumlar üstünde gündüzden hazırlanan böyle bir çukurda geçiyor.

Bir gün de ziyafetlerinde bulundum. Gûya mevlût daveti idi. Güneş hafifledikten sonra sofra etrafına dizildik. Her sekiz kişinin önüne yemek leğenleri koydular. Bu leğenlere haşlanmış et ve ekmek doğranmıştı. Herkes elini dirseğine kadar sıvadı ve büyük bir avuca güç sığan lokmalarla bu garip yemeği yedi.

Sofrada oturmaya hakkı olmayanlar, geride ve ayak üstünde bir müddet bekleştiler. Sonra davet sahibi:

- Al cömertlerden!

Diyerek her birinin ağzına avucundaki et parçasını tıktı. Yemekten sonra şeyh’e:

- Mevlût ne zaman? dedim.

- Mevlût bundan ibarettir, yemeklerimizi yedik ve Peygamberimize gönderdik! cevabını verdi.

Zengin bedeviler pirinç yiyor. Bir çoğunun gıdası hurma, deve , koyun ve keçi sütünden ibarettir. Aynı dostum Sina'da ihtiyar bir bedevinin doğduğu günden beri yalnız deve sütü içtiğini anlattı. Bu adam:

- Deve sütü bütün gıdalardan mukaddestir! diyormuş.

Hicaz Arapları yüz çeşit hurmanın yalnız beyaz cinsini yer, ambere ve çelebî cinslerini hediyeler için ayırır veya satarlar.

Serseri ve çıplak sınıf müstesna, asil bedeviler silahsız ve devesiz yaşayamazlar. Çölde yük götüren vasıta develer, insan taşıyan vasıta hecinlerdir. Kabileleri gazveden gazveye koşturan hecinlerin develerden farkı; ince, uzun boyları ile, ince bacakları, çekik karınları, küçük başları ve yuvarlak tüyleridir. Bir hecin saatte sekiz kilometre yol gider. Hecinsüvarilerimiz bazen günde elli kilometre kadar gitmişlerdir. Hecinler iki üç gün su içmeyebilirler, başlarını ufuklara doğru kaldırıp çöllerin ebedi konaklarını sükûn ve tahammülle geçen bu hassas, asabî hayvanlar, en uzak tehlikeleri vaktinde sezer ve sahiplerine haber verirler.

-Süvarilerimiz bu yeni arkadaşlarına pek güç alıştılar. Bir Alman albayı yere çökmemiş bir hecinin yanına gitmiş ve başını kaldırıp:

-Bunun merdiveni nerede? diye sormuştu.

Hecin üstünde kısa rahvan en rahat yürüyüştür. Bizim genç süvari zabıtlarımız, bu hayvanlara İngiliz süratlisi ve mania talimleri bile öğretiler. Bir gün Hâlet, hecinini Halep'te bir kısa çukurdan geçirmiş ve bize:

-Bakınız, deve nasıl hendek atlıyor! demişti.

Bedeviler için deve herşeydir. Öyle kabileler var ki çadırları, maşlahları, abaları, heybeleri ve bütün eşyaları deve tüyünden örülmüştür.

Hecinler kumdan, çıplak, esmer adamdam başka herşeyden ürkerler. Kaç defa deve kabilelerinin bir at sesi yüzünden ortalığa perişanlık verdiği rast geldim. Hiçbir deve bir yabancı sesi sükûn ile dinlemez. Fakat en sonra onlar da sese, ateşe hatta hücumla alıştırıldı.

Kum çöllerinde izin büyük şiirini duymuştum. Kaybolmuş yolcular için sapsarı mesafeler üstünde ayak çizgileri bulmaktan daha büyük talih olabilir mi? Çöl ölü birşeydir. İnsan, izlerde bu cesedin çarpan kalbini ve uyanan canını görür.

İzlerin yerliler için daha başka kıymetleri vardır. Akşam üstü kervanlar konaklara geldikten sonra şeyh bedevilerine bir daire gösterir ve bu dairenin dışında ne kadar iz varsa, hepsini onlara elleriyle sildirir ve artık rahat uyur. Çünkü bu daireden çıkan şüpheli bir misafiri, izin arkasından gidip çöller ortasında bulmak kolaydır.

Her bedevi daha çocukken kendi ayağının izini görür ve tanır sonra bazıları o kadar alışıyor ki, kendi sürülerini izlerinden bilenler az değildir; bazen geçtikleri yerlerde sürü izleri görenler, oradan geçip giden kabilenin ismini bile haber veriyorlar.

Bu iz kâhinliği gitgide inanılmaz bir şekle girmiştir. Bir gün bir dostunun bedevi uşağı iki iz gösterip:

-Şu bir âşık kızın, öteki bir gebe kadının izidir! demiş.

Artık buna istediğiniz kadar hayalperestlik katınız. Rivayete göre, gebe kadın izinden doğacak çocuğun erkek veya kız olacağını sezenler bile var.

Bedevilerin burunları, gözleri kadar kuvvetlidir. Gene bu arkadaşımın şu hikayesini dinleyiniz:

-Bir gece Kanal'a giderken delilim durdu, burnunu kaldırdı. Sonra bana civarda, kadınlarla kızların oturduğunu söyledi.

Fakat bu, o kadar fevkalâde bir hüner değildir. Kadınlar, yüzlerine sade yağdan, yahut başka şeylerden keskin ıtırılar sürüyor. Bu koku, en hafif rüzgarla burnu kuvvetli bir adama kendisini hisseddirecek kadar ağırdır.⁴⁵⁵

Çölün sâkinleri olan bedeviler için “Altın ve kıymetli taştan başka dinleri yoktu. Sınır boylarındaki şeyhlerin göğsünde İngiliz ve Alman nişanları yanyanaydı. Şeyh size kim olduğunuzu sorar, İngiliz misiniz? Yaşa İngiliz! Türk müsünüz? Yaşa Türk! Siz vereceğiniz nişan veya altını hesap ediniz. O dakikada beklediğiniz iş yapılmıştır. İngiliz cephesinden at kaçırıp bize satan bedeviler, dönüşlerinde bizim atlarımızı çalıp İngilizlere satarlardı.⁴⁵⁶ ifadeleri çöl insanının ilginç karakterini yansıtmaktadır.” Çölde altının “aman yıldızı” olduğu ve kuma atıldığı zaman sestten başka herşeyi verdiği⁴⁵⁷, “Aşiretlerin bulunduğu çöllerin içine henüz paradan büyük Allah girmemiştir. Para uğruna yapılan her şey Allah adına yapılmış gibidir.”⁴⁵⁸ ifadeleri bedevilerin para ve menfaate olan düşkünlüğünü ortaya koymaktadır.

Araplar için “Arap kanının son damlasına kadar yağız, yağlı bir iştaktır. Evinde bahçesinde, meyvasında, sözünde ve şarkısında, iştah bir halvet duvarı gibi terler; bir at ağzı gibi köpürür. Arabın eti erimiş, kemiği yumuşak ve kanı ılıktır. Arap iştahını, bir hayvan doyurur gibi, keskin baharat, kıyma ve koyu tatlı ile besler. Asıl kaynağı Hicaz toprağı olan bu Arap, aşağılara doğru yavaş yavaş huysuzlaşır; hele Lübnan’ın yüksek dağları üstünde soğumuş gibi olur; sadakor entarisini çıkarıp Tanzimat çuhası giyer ve ne vakit, güneş nerede ısırırsa Arap’ın göz akında da, iştah damar damar kızarır. Medine’nin kibar evleri boydan boya kafesle kaplanmıştır. Bu kafeslerde herhangi birini kaldırırsınız; hemen hemen aynı dekoru görürsünüz; Marpuçlu bir Arap, sırça bir küp ve Habeş dişileri. Arap sabahtan öbür sabaha kadar küpten su içer, bütün kıllarından ter döker ve iştahı, bir yılan gibi, dişi kertenkelesinin üstünde çöreklenir, gevşer.”⁴⁵⁹ şeklinde hakaretvari nitelemelerde bulunulmuştur.

Arap coğrafyasında yaşayanların sert yönetimden anlamaları Nablus Eşrafi ile ilgili olayda Cemal Paşa’nın sert tavrını izah ederken “Ne yaparsın, burada bu dil

⁴⁵⁵ A.g.e., s.119-124

⁴⁵⁶ A.g.e., s.83

⁴⁵⁷ A.g.e., s.97

⁴⁵⁸ A.g.e., s.101

⁴⁵⁹ Atay, *Eski Saat*, s.50 vd.

geçiyor” sözüyle karşılaşılmaktadır.⁴⁶¹ Araplar’ın sözleriyle ilgili şu örnek verilmiştir. Aliye Divân-ı Harbi kararlarının infazından sonra Şam’da Cemal Paşa’nın onuruna bir suvare verilmiştir. Burada Cemal Paşa için nutuklar, kasideler ve şiirler okunarak övülmüştür. “Arapça tükendi, yalan tükenmedi. Bir kısmı aynı sözleri beste ile tekrarladılar.” O coğrafyanın insanı olan Şeyh Esad, bu durum için yazara “İhtimal, siz bu sözleri ifrat ve mübalâğa sanırsınız, fakat bizde âdet böyledir.”⁴⁶² ifadelerinde bulunmuştur.

I.Dünya Savaşı sırasında Suriye Posta Telgraf Müdürleri’ne ufaklık gümüş ve maden paraların toplanması ile ilgili bir emirin gelmesi üzerine emrin daha o gün Arap memurlar tarafından dışarıya sızdırılması ve Türk kâğıdının birdenbire itibardan düşmesi⁴⁶³ olayından bahsedilerek o bölgede bulunan Arap memurların güvensizliğine dikkat çekilmiştir.

Araplar’ın geçmişe dönük yaşadıkları şu ifadelerle vurgulanmıştır: “Mısır bir devrim geçirmiştir. Ama bu devrim (revolution) sözünü etimolojik anlamında almalıyız: İslam’ın kaybolmuş büyüklüğüne dönüş! Nâsır, Kudüs’ü Haçlılar’dan kurtaran Selahaddin Eyyubi ile kıyaslanmaktaydı. Bin Bella’nın 1 Mayıs 1963’te Cezayir’de sosyalist işçilerle konuşma konusu yedinci asır fâtihi Halife Osman’dı.”⁴⁶⁴ “Efgani’nin yazılarında bir asır sonra milli Arap hareketlerine amaçlık eden ana fikir, ilk İslam şartlarına dönmek. İhtilalci hareketlerde geçmişçi, Suriye sosyalist hareketinin adı Baas ki bir din sözü”⁴⁶⁵ ifadeleriyle ortaya konulmuştur.

Arap coğrafyasında yaşayan Dürziler’den de eserlerde bahsedilmektedir. Bunların Osmanlı Devleti’ne karşı hareketlerini önlemek için Osmanlı Devleti Dürzi şeyhlerini göğüslerinden, sırtlarından ve keselerinden devlete bağlamak için bazı uygulamalar yapmıştır. Dürzi şeyhlerinden birinin Osmanlı nişanı boynuna takılırken sarı altınları göstererek “Ondan isterim” demesi, I.Dünya Harbi’nde Osmanlı hazinesinin

⁴⁶¹ Atay, *Zeytindağı*, s.5

⁴⁶² A.g.e., s.50 vd.

⁴⁶³ A.g.e., s.81

⁴⁶⁴ Atay, *Atatürk Ne İdi?* s.127

⁴⁶⁵ A.g.e., s.127 vd.

büyük bir kısmını çöl ve urbanın yemesi durumlarıyla, Dürzi şeyhlerinin psikolojik ve karakteristik yapıları tasvir edilmiştir.⁴⁶⁶

Araplar'ın rahatsız edici kokusunun yanında⁴⁶⁷, Dürzi şeyhlerinin girdikleri odadan keskin sakal kokularının bir hafta kadar çıkmaması ve Dürzi sakalının renginin kınaya, kokusunda sirkelenmiş tarçına benzediği⁴⁶⁸ nitelemesi yapılmıştır. Dürzi toplumu ve liderleriyle ilgili yapılan bu ağır nitelemeler, kanaatimizce zaman zaman Türk toplumu arasında bu sıfatın bir hakaret sözcüğü olarak kullanılmasında da etkili olmuştur.

Cumhuriyet devrinde Atatürk'ün Türk ekonomisini milli kılmak için giriştiği çabalar anlatılırken, Osmanlı döneminde liman ve demiryolları ve benzeri gibi sektörleri ellerinde tutan imtiyazlı şirketler, Türkiye Cumhuriyeti tarafından alacakları kolay ödeme şartlarına bağlanarak tasfiye edilmesi olayı üzerinde durulmuştur. Bu durumun çözümü "Araplar gibi yağma ederek değil"⁴⁶⁹ sözü ile belirtilerek Türk Devleti'nin bu meseleyi çözüm şekli takdir edilmiştir.

Türkiye'de bazı kesimlerin ekonomik politikalardaki bilgisizlikleri Arap yağmacılığı kavramıyla ifadelendirilmiş, ellerdeki mal ve mülkleri alıp Türkiye'yi Nâsır çölüne çevirme tehlikesine⁴⁷⁰ dikkat çekilmiştir. Diğer bir husus da yine bazı kesimlerin devletçiliği, karma ekonomi rejimini Arapvâri yağmacı otoriter sosyalizme doğru sürüklemek için bahane diye kullanmaya başlamalarına⁴⁷¹ değinilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanlar'la Türkler karşılaştırılırken Hristiyanlar'ın ondokuzuncu asır eğitimi altında, Osmanlı Türkleri'nin ise yedinci asır Hicaz aşiretleri düzeni içinde olmaları⁴⁷² vurgusu yapılarak Osmanlı devrindeki Türkler'in eğitim durumu mukayese yapılarak ifade edilmiştir.

⁴⁶⁶ Atay, *Zeytindağı*, s.82

⁴⁶⁷ Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s.76

⁴⁶⁸ Atay, *Zeytindağı*, s.98

⁴⁶⁹ Atay, *İnanç*, s.10

⁴⁷⁰ A.g.e., s.119

⁴⁷¹ A.g.e., s.153

⁴⁷² Atay, *Kurtuluş*, s.27

Arabistan halkının çok siyah olarak algılanması⁴⁷³, çocukların güneşte yanmaktan Arap çocuklarına benzetilmesi⁴⁷⁴, su çekmeye gelen güzelce bir Arap kızı⁴⁷⁵, bir hayat kadının, çocukluğunda en çok hayal ettiği bir Arabın kendisini kapıp çöllere kaçırması,⁴⁷⁶ ök almaya kalkmanın bedevce düşünce olarak nitelenmesi⁴⁷⁷, II. Abdülhamid devrinde asker olan ve aksi bir kişiliği olan Cafer Bey'in Trablus'a sürgün edilmesi ve bir memleketten bir memlekete giderken deveci Araplar tarafından et doğrar gibi doğranması ve parçalarının bir çuvala doldurularak kuyuya atılması olayı⁴⁷⁸, dilencilerin oturduğu bir yer olan İzmir Tamaşalık'ta Arap çocukların varlığı⁴⁷⁹, bu çocukların nalın ve yırtık terlikli halleri,⁴⁸⁰ tülûat tiyatrolarının kumpanyalarında, repertuvarlarında "Arabın hiddeti" isimli bir oyunun olması⁴⁸¹ ve olumsuz bir anlamda kullanılan "Arap olayım" ifadesi,⁴⁸² harem ağası olan bir Arap⁴⁸³, dört beş adım öteden gelen Arap köleleri⁴⁸⁴ ifadeleri Arap coğrafyasını farklı açılardan nitelemektedir. Ayrıca topaç gibi yusuvarlak, akgözlü parlak dişli, kırmızı ağızlı, kuzguni siyah bir Arap olan Cafer Ağa⁴⁸⁵ nitelemesi de fiziki bir değerlendirme olarak dikkat çekmektedir.

Son dönem Arap yöneticilerinin din ile ilişkileri konusunda şu değerlendirme yapılmıştır. Şimdi Suriye Baasçıları, komünist Nâsır ve Bin Bella medrese ile sıkı iş birliği etmektedirler. Eskiden, anlatışa göre fetva diye bir söz vardı. Şimdi demirperde arkası müslümanlığı ile Arap kızıkları diktatoryasında medresenin "istenişe göre" fetva verdikleri ve Cezayir ve Tunus rejimlerinin medrese ile ilişkileri ve sosyalizmden fetva almaları, ayrıca da Hz.Peygamber, Hz.Ömer ve Hz.Ali'nin ağızlarından medrese uydurmaları olduğuna⁴⁸⁶ dikkat çekilmiştir.

⁴⁷³ Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, s.29

⁴⁷⁴ Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s.33

⁴⁷⁵ Güntekin, *Gökyüzü*, s.14

⁴⁷⁶ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, s.181

⁴⁷⁷ Güntekin, *Eski Hastalık*, s.221

⁴⁷⁸ Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s.175

⁴⁷⁹ Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s.93

⁴⁸⁰ A.g.e., s.95

⁴⁸¹ Güntekin, *Anadolu Notları*, s.136

⁴⁸² Atay, *Roman*, s.15

⁴⁸³ Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, s.38

⁴⁸⁴ Güntekin, *Çalılıkusu*, s.36

⁴⁸⁵ A.g.e., s.174 vd.

⁴⁸⁶ Atay, *İnanç*, s.31

E) DİĞER HUSUSLAR

I.Dünya Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa Suriye’de iken kendisine Medine komutanlığını teklif etmişlerdir.⁴⁸⁷ Kendisi Medine’yi İngiliz emri altındaki Şerif Hüseyin ve her biri sonradan bir İngiliz sömürgesinde kukla krallık eden Faysal ve Abdullah’a bağlı kuvvetlere karşı savunacak bilahare Mekke’yi kurtaracaktı. O ara İslam dünyasının üçüncü mukaddes şehri, Mısır’dan gelen İngiliz ordularının tehdidi altındaydı.⁴⁸⁸ İstanbul’da Başkomutanlık ve Şam’da IV. Ordu komutanlığının önceliği Medine’ydi. “Peygamber’in türbesini son Türk kanı damlasına kadar savunmamak Osmanlı Türkü’nün aklına gelecek şey mi idi? Gerçekte ise Medine’yi kuşatanlar İngiliz casusunun emri altındaki Peygamber torunları idi.”⁴⁸⁹ Mustafa Kemal Paşa, Hicaz Kuvve-ı Seferiyyesi kumandanlığını kabul etmemiş ve askeri açıdan da burada ne kadar kuvvet varsa bunların Filistin Cephesine toplanmasının zaruri olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁰

Atatürk’ün sağlığında Türkiye’in de davet edildiği İslam Kongreleri’nden biri Mekke’de toplanacaktı. Atatürk milletvekillerinden Edip Servet Tör’ü Mekke’ye delege olarak gönderdi. O’na “Mekke’ye şapka ile gireceksin. Müslüman milletleri medenileşmekten alıkoyan batıl itikatları yıkmak için böyle yapacaksın”⁴⁹¹ demiştir. Bu olay Atatürk’ün İslam dünyası ile olan yakın ilişkisini gösteren örneklerden biridir. Günümüzün Mekke’si hakkında tarihteki Kadızade olayı kastedilerek “Öyle ki koca İstanbul, Vehhabiler’in şimdiki Mekke’sinden beter bir cehennem olmuştu.”⁴⁹² değerlendirilmesi yapılmıştır. İstanbul’u Hicaz’a çevirmek⁴⁹³ ve müslüman toplumları Hicaz aşiretleri şartlarına, yani yedinci yüzyıl şartlarına sürüklemek şeriatçılıktır⁴⁹⁴ ifadesi kullanılmıştır.

İslam dünyasında Atatürk devrimlerinin meydana getirdiği gelişmelerden rahatsızlık duyan bazı devlet ve kesimlerin varlığından bahsedilmiştir. Bu devletler ve kesimler, Atatürk’ün aydınlanma hareketi kendi ülkelerine sıçrarsa kendilerinin

⁴⁸⁷ Atay, *Çankaya*, s.77

⁴⁸⁸ Atay, *Atatürk Ne İdi?*, s.20

⁴⁸⁹ Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, s.7

⁴⁹⁰ A.g.e., s.7; *Atatürk Ne İdi?*, s.20; *Çankaya*, s.77

⁴⁹¹ Atay, *Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri*, s.101

⁴⁹² Atay, *Roman*, s.44

⁴⁹³ Atay, *Eski Saat*, s.411

⁴⁹⁴ Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, s.8

gerilikten ve cehaletten kaynaklanan gelirlerinin kesileceğini bildiklerinden Türk hacılarının Hicaz'da karşılaştığı sıkıntıları dillerine dolayarak Türkiye'ye "gol atma heveslerine" dikkat çekilmiştir.⁴⁹⁵

Arap-İsrail ilişkileri hakkında "İsrail Araplar için bir iç davadır. En büyük korkularının ya İsrail olmazsa ne yaparız kaygısı olduğunu, vicdanlarının içine girebilerseniz hemen sezersiniz. Çözemedikleri problemleri, ekonomiyi, tarımı ve olumsuzlukların faturasını hep dışarısını, İsrail'i göstererek kurtulmaya çalışıyorlar"⁴⁹⁶ şeklinde bir tespit yapılmıştır.

⁴⁹⁵ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s.382 vd.

⁴⁹⁶ Atay, *Atatürk Ne İdi?*, s.106

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLET ADAMLARI VE KOMUTANLARININ SİYASİ HATIRALARINDA ARAP İMAJI

Osmanlı devrinde Arap coğrafyasında çeşitli sebeplerle bulunmuş ve eser yazmış olan kişilerin, bölge ve bölge insanı hakkında yaptığı değerlendirmeler, tarih açısından dikkate değer hususlardır. Bu kişilerin bölgede cereyan eden olaylarda yetkili konumda bulunmalarından dolayı, bu hatıralar bir anlamda tarihi olayın aktörlerinden “ifşa” özelliği taşımaktadır ve bu açıdan son derece önemlidir.

Hatıra sahipleri hatıratlarını yazarken tarihe bir siyasi vesika bırakmak düşüncesindedirler. Hatıratların tarih araştırmalarına katkısı son derece önemli olmakla birlikte “hatıratların smokinli fotoğraf çektirmek ve tarih karşısında poz vermek”⁴⁹⁷ niteliğine sahip olması dolayısıyla bunların diğer kaynaklarla karşılıklı değerlendirilmesi objektiflik açısından zorunlu bir durumdur.

A) ÇÖL VE BEDEVİLER

Arap coğrafyasının adeta bir kum denizini andıran uçsuz bucaksız çölleri hakkında değerlendirmeler ve tespitler çalışmamıza konu olan eserlerde farklı boyutlardadır. I.Dünya Savaşı’nda Mısır seferinde Osmanlı Ordusu’nun Sina çölünü geçişi, zafer ümidi ile giden bir komutanın gözüyle şöyle tasvir edilmiştir:⁴⁹⁸

“Çöl yürüyüş nizamı güzeldi; çölün kendisi de güzeldi: ta uzaklara kadar uzanan ve güneşte, erimiş altın gibi pırıl pırıl parlayan bir kum deryası. Ufukta, güneşin ışıklarıyla türlü renklere boyanan, mor, eflatun, erguvan, pembe, kırmızı...bir çok renklerle

⁴⁹⁷ Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, İstanbul 1993, s.17

⁴⁹⁸ Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, İstanbul 1954, s.23

ışıldayan dağlar... ve hepsinin üstünde bulutsuz, koyu mavi gökyüzü! Tabiatın korkunç güzelliği Sina çölünde görülür. Gökyüzü, geceleri harikulade güzeldi, berraktı, mehtap gibi ışık veren sayısız iri yıldızlarla dolu idi ve yeryüzüne yakın görünüyordu.”

“Kumda elimizle bir çukur kazıp içinde yatarđık. Yumuşak kum, kuştüyü şilteydi ve üstümüze eğilerek bizi şefkatle kucaklayan gökyüzü nurlu ve çiçekli bir örtü idi. Sivrisinek ve haşerat olmadığı için cibinliğe muhtaç değildik.”

“Çöl tertemizdi. Tabiatın bâkirliğini ve temizliğini bozacak ne eşhas ne eşya vardı ve güneş, kahir güneş, mümkün ve muhtemel bütün mikropları yok ederdi.”⁴⁹⁹ Ayrıca çölde gökyüzü gecelerinin çok berrak ve yakın olmasının insanlarda uyandırdığı manevi duygular ve ilhamlardan bahsedilerek çölün farklı yönleri tasvir edilmiştir.⁵⁰⁰ Bu ifadeler çölün sadece bir yüzünü göstermektedir. Çölün bir diğer yüzü ise apayrı bir görünüm arz etmektedir. Çölde sıcaklığın yüksek derecelere ulaşması, adeta bir fırın sıcaklığının yaşanmasına rağmen gece ile gündüz arasındaki sıcaklık oranının oldukça farklı olmasının⁵⁰¹ doğurduğu sıkıntılar söz konusudur. Medine’yi Şam’a bağlayan Hicaz demiryolunun⁵⁰² bazı bedevilerce tahribi üzerine bu yolun Medine Muhafızlığı için hayati önemi haiz olmasından dolayı, tamirini yapan Türk askerlerinin çölün sıcaklığı altındaki durumu ve emrine emanet edilen askerleri korumaya çalışan komutanın ızdırap dolu anlatımında ortaya çıkmaktadır.⁵⁰³

“Zavallı vatan yavruları, hararetin şiddetinden yanmış demirleri tutmak için başlarındaki takyeleri, ayaklarındaki çorapları eldiven yerine kullanırlardı.”

Çölün sıcak ikliminin yanında diğer bazı özellikleri ve çölde yaşayan diğer canlılar da söz konusu edilmiştir. Oldukça haşın bir coğrafyaya sahip olan çölde iletişimin de kolay olmadığı bilinmektedir. Bu durum hatıralarda şu şekilde yer almaktadır.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ A.g.e., s.24

⁵⁰⁰ A.g.e., s.23; Cemal Kutay, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, İstanbul 1992, s.84

⁵⁰¹ Kutay, a.g.e., s.60,65,76

⁵⁰² Hicaz demir yolunun yapılışı ve bölge için önemi hakkında bkz. Ufuk Gülsoy, “Bağışlarla Gerçekleşen Eser: Hicaz Demiryolu,” *Tarih ve Medeniyet*, sayı:16 (Haziran 1995), sayfa:35-37

⁵⁰³ Naci Kâşif Kıcıman, *Medine Müdafası-Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?*, İstanbul 1971, s.313

⁵⁰⁴ A.g.e., s.218

“Esasen çölde birbirine uymaz o kadar haberler alınır, veyahut bir mesele etrafındaki haberler bazen o kadar mübalağalı şekillere sokulurdu ki; bunlardan hangisinin hakikate daha yakın olduğunu keşfetmek keramete bağlı olurdu.”

Çölün sessiz ve aks-i sedaya çok elverişli olması⁵⁰⁵ ve suyun çok az oluşundan kaynaklanan çölün ebedi derdi susuzlukla⁵⁰⁶ ilgili hususlara değinilmiştir. Çölde yaşayanların da su kuyularını bulmada istifade ettikleri çöl kuşları⁵⁰⁷ olarak isimlendirilen bir çeşit serçeden bahsedilerek bunların çok süratli uçtukları ve susadıklarında tabii bir sezişle binlerce metre uzaktaki su kuyularını buldukları ve su kuyusunun derinliğine aldırmaksızın pike yaparak su ihtiyaçlarını karşıladıklarına temas edilmiştir. Çöl kuşlarının yanında çölde bol olan tavşan ve ceylan⁵⁰⁸ avlayan gazveci bedevilerle dolaşan çöl köpekleri de dikkat çekmektedir. Bunlara ilave olarak Dicle Nehri’nin kenarlarındaki yüksek çalılar arasında saklanan ve gece arazide dolaşan Osmanlı askerini taciz eden ve hatta hücum eden çöl çakallarına da⁵⁰⁹ rastlanmaktadır.

Çölün “serâzât çocukları”⁵¹⁰ olan bedeviler hakkındaki ifadeler, değinilen bir başka konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bedeviler’in, yaşadıkları çölün en zor geçitlerini, gizli yollarını, su kaynaklarını bilmeleri ve bunun savaştıkları güce karşı kendilerine önemli bir avantaj sağlaması,⁵¹¹ çölde çok çevik olmaları,⁵¹² Arabistan’da bilhassa çöl kısmındaki bedevilerin rakamın, adedin kıymetini bilmemeleri ve bu özelliklerinin herşeylerini faraziye, takdir ve tahmin esasına dayandırmalarına sebep olması,⁵¹³ sıcağa karşı dayanıklı olmaları ve terlememeleri, usul bilmemeleri,⁵¹⁴ gaddarlık ve vahşetleri,⁵¹⁵ her vakit ganimet elde etme arzusunda olmaları,⁵¹⁶ bedevilerin sevdiklerine ikramlarının sonsuz olması,⁵¹⁷ bedevilerin amiriyete pek dikkat etmeleri⁵¹⁸ özellikleri vurgulanmıştır. I Dünya Savaşı sırasında Şerif Hüseyin’e iltihak

⁵⁰⁵ Konuyla ilgili ilginç bir anekdot için bkz. Kutay, a.g.e., s.58

⁵⁰⁶ A.g.e., s.76

⁵⁰⁷ A.g.e., s.77

⁵⁰⁸ A.g.e., s.58

⁵⁰⁹ Ali İhsan Sâbis, *I.Dünya Harbi*, III, İstanbul 1991, s.86

⁵¹⁰ Kıcıman, a.g.e., s.146

⁵¹¹ A.g.e., s.70

⁵¹² A.g.e., s.50

⁵¹³ A.g.e., s.114

⁵¹⁴ A.g.e., s.127

⁵¹⁵ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, I, İstanbul 1992, s.35

⁵¹⁶ Sâbis, III./ 153 vd.; Kıcıman, a.g.e., s.131

⁵¹⁷ Kutay, a.g.e., s.160

⁵¹⁸ A.g.e., s.77

edip Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçen Bedeviler'in konumunu onlarla yüzyüze olan bir Osmanlı komutanı Naci Kâşif Kıcıman, Bedeviler'in Şerif'e iltihakı yahut Osmanlı Devleti'ne sadakatı menfaat ve iâşe meselesi etrafında dönmekteydi şeklinde ifade etmiştir.⁵¹⁹ Bedeviler'in her türlü özelliklerine ilişkin tesbitlere eserlerde rastlamak mümkündür.

“Bedeviler âlelumum muharebe, müsâdeme veya gazveye giderken üzerlerinde fena gömlekler bulundururlar. Şayet iyi ve yeni maşlah ve gömleklerle cepheye gelmişlerse, kurşundan delinmesin veyahut esir olursa, maktûl düşerlerse, düşmana kalmasın fikri ile onları geride bırakırlardı. Elbiseleri, malları hayattan hemen hemen daha kıymetli gözüktür. Bedevinin bu kadar sakındığı elbisesini ne farzedersiniz? Bu dizden aşağıya kadar inmiş uzun bir gömlektir. Göğsünde bir cebi, gayet geniş ve uçları yere sürünür kolları vardır. Yürüyüş esnasında bu kolları omuzlarına kadar açıp arkalarına bağlarlar.”⁵²⁰

“Öyle iddia olunabilir ki, sancak muhabbeti bedevilerde medeni kavimlerden çok daha kuvvetlidir. Çünkü onlar arasında yegane birlik vasıtası bayraktır. Onlarca bayrağın efsanevi bir kuvvet ve nüfuzu vardır. Bu bayrak gözden kaybolunca her şey mahvolmuş farzederler. Artık ondan sonra çölün serâzât çocuklarını bir araya toplamak hemen hemen imkansız bir hale gelir. Bunun için ana ve babalarından muhtelif gazvelerin hikayelerini dinleyen bedevilerin muhayyileleri sancağa ait olacak en küçük bir tehlikenin ne kadar müthiş bir felakete sebebiyet verebileceği hakkındaki tecrübi delillerle doldurulmuştur. Onlar bu gibi nasihatları asla unutmazlar. Yalnız bayrağın da etrafında toplananları fazla üzmemesi lazımdır. Fakat iptidai kavimlerde bu his pek tabii görülmelidir. Çünkü onlarda devlet teşkilatı tamamıyla kurumsallaşmamıştır. Dirahında (Bedeviler; ailelerinin yazlık, kışlık bulunduğu mıntıkaya dirah derler) bıraktığı koyun ve kuzularına, ailesine bakacak, yardım edecek hiçbir hükümet teşkilatı yoktur. Varlıklı kimselerin kurduğu cemiyetlerde âdet olmamıştır. Ve esasen bunlar oralar için şimdilik mevzubahis olamaz. Bedevi gazveye çıktığı vakit aile efradına yiyecek olarak ne bırakabilmiş ise o zahire bitmeden evvel elde edeceği ganimetle dirahına avdet etmek isteğindedir. İşte bunun için bayrak Bedevi'yi çok üzmemelidir.”⁵²¹

⁵¹⁹ Kıcıman, a.g.e., s.128

⁵²⁰ A.g.e., s.126

⁵²¹ A.g.e., s.146-148

“Çölde Bedevi kümelerinin kıymeti, çoğunlukla gazve zamanlarında silahlandırabileceği delikanlıların sayısı ile ölçülürdü.”⁵²²

“Bedeviler kâğıt paraya alışmamışlardı. Bunda kendi düşüncelerine göre haklıydılar. Çöl sâkinleri altını alırken bile itimat edemezlerdi. Bir mihver üzerine koyup diğer bir altın ile kenarından vurarak altının tatlı ve âhenkdar sesini işitmezlerse bunun da hükmü yoktu. Almazlar, iade ederlerdi. Buna da sebep, kalp İngiliz altınları ile birçok kereler aldatılmış olmaları idi.”⁵²³

Çölde istikamet tayinine yardımcı olacak hiçbir ağaç ve bina gibi şeylerin bulunmaması yüzünden insan yolunu şaşırmakta ve gideceği yeri bulamamaktadır. Bu durum bu coğrafyanın sâkinleri olan bedevilerde bir mesleğin doğmasına yol açmıştır. Arabistan çöllerinin dört tarafını evlerinin içi kadar bilen ve babadan evlatlara geçen bir sanat dalı olan deliller (yol göstericiler) özellikle yabancılara yol konusunda hizmet verirlerdi.⁵²⁴

Belki de yeryüzünün en sert coğrafyasına sahip olan Arabistan yarımadasının Bedevi ve Hazarî diye iki kısımdan oluşan ahalisinin sosyal yapısı ve psikolojik ve sosyolojik özelliklerini derinliğine ortaya koyan bir değerlendirmeyi aynen almayı uygun gördük:

“Hazarîler, çöllerle çevrilmiş vaha ve vadilerde su kenarlarında kurulmuş kasabalarda, şehirlerde yaşayan, ziraat ve ticaretle uğraşan ahalidir. Bunlar da genellikle daha önce Bedevilikten geldikleri için, yağmur mevsimi akabinde yeşillenen çöllere çekilip çadırlarda yaşayarak oranın saf ve temiz havasını teneffüs etmeye alıştırlar.

Bedeviler ise çöllerde dolaşan ve çoğunlukla devecilik ve koyunculukla uğraşan konar göçer Arap aşiretleridir. Hayatlarında hiçbir çatının altına girmeyerek, ömürlerini kıldan ördükleri çadırların gölgesinde ve develerin sırtında seyahat ederek geçirirler. Yalnızca bir kısım yiyecek ve elbise gibi zarurî ihtiyaçlarını gidermek için civarlarındaki şehir ve kasabalar ile irtibat kurarlar. İhtiyaçlarını aldıktan sonra yine çöllere dağılırlar. Bedeviler’in sosyal hayatına ve şahsiyetlerine yön veren bu geniş

⁵²² A.g.e., s.153

⁵²³ A.g.e., s.365

⁵²⁴ Kutay, a.g.e., s.65

çöller, aralarında paylaşılmıştır. Ne kadar hareketli olursa olsun mutlaka her Bedevi kabilesinin kendisine ait dirah (veya zirah) diye isimlendirilen bir alanı bulunur. Hatta çoğunlukla çöldeki yer isimleri bu aşiretlere nisbetle verilmiştir. Bedeviler kendilerine ait olan ziraate elverişli yerleri ne kendileri eker nede başkalarına ektirirler. Hayvanlarıyla dolaşan bu Bedeviler mevsime ve yağmurlara göre mekân değiştirirler. Başka bir ifadeyle Bedevileri yönlendiren sahip oldukları hayvanların ihtiyaçlarıdır. Bir yıl içinde kaç kere mekân değiştirecekleri ve ne kadar mesafe katedecekleri belli değildir. Zira çölde dağ, bayır gibi engeller olmamasına rağmen düz bir istikamette yolculuk yapmak imkansızdır. Kafileler daima su kuyularını takip ederek kuyudan kuyuya hareket ederler, bu da yer değiştirmenin zamanını ve yolun uzunluğunu etkiler. Ayrıca yer değiştirirken başka kabilelerle meydana gelmesi muhtemel olan çarpışmalar da bu yolculuğa yön verebilir. Bedeviler mevsim şartlarına bağlı olarak yer değiştirirken zorla da olsa geçici olarak başkalarına ait alanlara girmekten hiç çekinmezler. Hatta daha da zor durumda kaldıklarında küçük vahalarda meskün Hazarîlerin bağ ve bahçelerini yağmalarlar. Bu yüzden çoğu kere Hazarîler Bedeviler'e uhuvve (kardeşlik vergisi) diye bilinen bir vergi vererek yağmalanmaktan kurtulurlardı.

Bedeviler sağlam bir kişilik geliştirmişlerdir. Cömert ve misafirperverdirler. Hürriyetlerine çok düşkün, ayrıca cesur ve korkusuzdurlar. Asabi bir mizaca sahip intikam alma duyguları had safhadadır. Hatta bu yüzden asırlarca aralarında sürüp giden kan davaları bulunmaktadır. İnançlarında mutaassıp olmakla birlikte dindarlıkları tartışılabilir düzeydedir. Dini anlayışlarında eski inaçlarının kalıntıları mevcuttur.

Bedeviler'in en kutsal bağı ailedir. Aile; kardeş, oğul, kardeş çocukları, hizmetkârlar ve o aileye herhangi bir sebepten sığınmış mültecilerden oluşur. Aile bireyleri daima bir arada dolaşır ve sahip oldukları malları müşterek kullanırlar.

Bedevi toplumunun yegane sosyal bağı ise, bu ailelerin meydana getirdiği kabiledir. Kabile, kan bağı ile birbirine yakın ailelerden oluşmakla birlikte, bu kan bağının yakınlık ve uzaklık derecesi birbirinden ayırt edilemez. Herkes birbirinin kardeşidir. Hatta, bir vesile ile kabileden kabul edilmiş kişi-mülteci de olsa- diğerleri ile aynı muâmeleyi görür. O da kabileye en yakın bağı olanlar kadar sadık olmak zorundadır. Kabile aynı zamanda Bedeviler arasındaki siyasal birliğin simgesidir.

Bedevi Arap kabileleri köklü bir aileye mensup bir şeyhin idaresinde bulunurlar. Bir şeyh ailesi bazen yüzyıllar boyu bir mevkiyi işgal edebilir. Şeyh, gücünü asaletinden ve zenginliğinden alır. O daima diğerleri arasında primus inter pares (emsalleri içinde birinci) mevkiinde bulunmak zorundadır. Gücü daha ziyade çok keskin olan örf ve adetlerden kaynaklanmaktadır. Şeyhliğin icaplarından olan konukseverliği ifa edebilmesi için mal bakımından da zengin olmalıdır. Kabilenin bir meşveret meclisi olmasına rağmen tek söz sahibi şeyhtir. Bütün kararları kendi başına verir. Başka bir ifadeyle şeyhin yönetiminden hoşlanmayanlar şeyhe karşı gelemmez ve kendileri kabileyi terk ederler. Şeyh de düşmanlarına karşı sert, kabile fertlerine karşı mülayim ve sabırlı olmak zorundadır. Bazen şeyhlere emir de denmektedir. Bu şeyh veya emirler kendilerine bağlı başka kabilelere aynı isim altında şeyh veya emir tayin edebilirler.

Çöl Bedevileri'nin daima teyakkuz da bulunduran en önemli sosyal hadise, şüphesiz birbiri aleyhine yaptıkları ve gazve adını verdikleri yağmalama ve çapulculuktur. Bedeviler hayatlarının önemli bir bölümünü gazvelerde geçirirler. Bu gazveler bazen başka bir kabilenin sürüsünü ve çadırlarını, bazen de Hazarîler'in ekili arazilerini yağmalamak maksadıyla düzenlenir. Çoğu kerede hakim oldukları bölgeden geçen kervanları ve hac kabilelerini yağmalarlar. Bedeviler için adeta hayati bir zaruret olan bu faaliyetlere karar veren ve gazveyi idare eden şeyhtir. Gazvede can almaktan ziyade mal almak esastır. Her Bedevi kabilesi de başkalarının açacağı gazvelere hedef olma ihtimaline karşı daima tetikte bulunmak zorundadır. Bazen bu gazveler daha büyük boyutlarda kabilelerin oluşturduğu ittifaklar arasında meydana gelebilir. Bu durumda bedeviler daha ziyade galip geleceğini tahmin ettikleri tarafa meylederek diğer tarafı yağmalarlar. Gelen tehlikeleri bertaraf etmek ve gerektiğinde saldırmak için düzenli bir orduya sahip değillerdir. Ancak aralarında var olduğunu kabul ettikleri kan bağı ihtiyaç anında düzenli ordulardan daha da etkili bir seviyeye ulaşabilmektedir.

Bütün yetkilerine rağmen Bedeviler'in arasındaki davalara şeyhler bakmazlar. Bu davalar daha ziyade babadan oğula intikal etmiş ve arife adı verilen şahıslar tarafından geleneklere göre halledilirdi. Arifelerin verdiği hükümlerin temyizi yoktur ve kesinlikle uygulanır. Bedeviler için geçerli olan bu hususlar esas itibariyle çöldeki vaha ve su kenarlarında kurulmuş şehirler için de geçerlidir denilebilir.⁵²⁵

⁵²⁵ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Ankara 1998, s.11-14.

Ayrıca Bedevilerin “akılları gözlerinde olduğundan” maddi tesirden başka bir şeye inanmadıkları hatta bir Arap şeyhine fazla iltifat değil biraz nezaket ile muammele edilse bunu derhal hükümetin aczine hükm ve hamlederek devlet otoritesine dikilip kalma durumunda oldukları ortaya konulmuştur. “Bedevi Arap aşiretleri gazve yapmadan tatmin olmazlar. Ayrıca onlar çevrelerinde güçlü bir hükümet de istemezler. Daima kendilerini affeden ve hatta maaş veren zayıf hükümetin dostudurlar. Zira güçlü hükümet onları terbiye eder, zayıf hükümet ise razı eder. Bu Araplar sadece kılıçtan anlarlar, kendilerine iyi muamele gösterildiğinde bunu hükümetin zayıflığına sayarlar. Kılıcı yüzlerine doğru sürdüğün sürece itaat ederler, kılıcı uzaklaştırdınca da yağmalarlar ve öldürürler” ifadeleri bölgenin 1922 yılında fiilen Osmanlı Devleti ile irtibatının kesilmesinden sonra bir Arap ilergeleni tarafından kullanılacaktır.⁵²⁶ Bu ifadeler Bedevi psikolojisi ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.

B) ARAP PSİKOLOJİSİ VE YANSIMALARI

Çöl sakinleri Bedeviler’in yanısıra şehirlerde yaşayan Hazarî Araplar’ın genel özellikleri hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır. Arap büyüklerinin zayıf noktalarından biri içlerinden birine birazcık iltifat gösterilmesi durumunda diğerlerinin kıskanarak onun aleyhinde fesat ve tezvire girişmeleri,⁵²⁷ Arabistan’da şahsın ve şahsiyetlerin çok büyük tesirinin olması, bazen bir kolordunun yapamayacağı bir işi yalnız bir şahsın yapabilmesi,⁵²⁸ Arap İslamları üzerinde din büyüklerinin etkisinin çok olması,⁵²⁹ savaş zamanlarında harb mükellefiyeti suretiyle Araplardan bir şey almamanın onları memnun etmesi ve ayrıca alınacak her malın bedelinin onlara peşin ödenmesinden memnun olmaları,⁵³⁰ Arapların kuvvet karşısında sinmeleri fakat kuvvet kalkınca baş kaldırmaları⁵³¹, Arap çocuklarının daha sayıları öğrenecek yaşa gelmeden Adnan’a* kadar atalarını saymayı bilmeleri⁵³² ifadeleri Arap psikolojisini ilginç tarzda ortaya koymaktadır.

⁵²⁶ Kuşun, *Necid ve Ahsa’da...*, s.220

⁵²⁷ Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul 1959, s.243

⁵²⁸ A.g.e., s.267

⁵²⁹ A.g.e., s.240

⁵³⁰ A.g.e., s.229

⁵³¹ Ali İhsan Sâbis, *I.Dünya Harbi*, I, İstanbul 1991, s.164

* Araplar’ın Hz. İsmail neslinden olan atası. Kureyş’in Adnan’a kadar olan kuşakları sağlam olarak bilinmektedir. Hz. İsmail’den öncekiler ise şüphelidir.

Arap coğrafyasının geneli hakkındaki değerlendirmelerin yanısıra yerel değerlendirmelerle de karşılaşmıştır. 1910 yılında Yemen’de meydana gelen hadiseleri önlemek ve Osmanlı Devleti’nin buradaki otoritesini sağlamak için gönderilen heyetin Mısır’dan geçerken Hıdiv Abbas Hilmi Paşa tarafından hoş bir şekilde karşılanmasının yanı sıra Mısır ahalisinin heyetin ayrılışında gösterdikleri sıcak ve aşırı uğurlama tezahüratları olmuştur.⁵³³ Suriye’de 1918 yılının sonbaharına kadar, yani General Allenby orduları Filistin cephesini yardıkları ve Mareşal Liman Von Sanders kumandasındaki Yıldırım Orduları Suriye’den Haleb’e ricat ettikleri zamana kadar, sükûn ve asayiş hüküm sürmüştür. Cemal Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi, yalnız başlarına, açık otomobille, çok defa Kudüs’den Şam’a giderler ve yazın, çölden su noktalarına gelen Urban topluluklarının içinden geçerlerdi. Geceleyin de otomobilde müsterihane uyurlardı.⁵³⁴ Suriye’de yedi sene görev yapan Ahmet İzzet Paşa’nın burası hakkındaki düşünceleri, Suriye’yi ikinci vatan olarak görmekte ve halkını da çoğunlukla halim ve selim olarak nitelendirir. Orada geçirdiği zamanı memuriyet hayatının en rahat ve verimli bir devresi olarak ifade etmektedir.⁵³⁵ Yemen halkı için de, Yemenliler’in askeri yürüyüş ve hareketlerde dayanıklı ve süratli oluşları, az yemekle günlerce idare edebilmeleri, en engebeli arazide bile devamlı olarak 60-70 kilometre kadar yol alabilmeleri özelliğinden bahsedilmiştir.⁵³⁶

Ahmet İzzet Paşa, I.Dünya Savaşı’nda Irak’taki durum ve Irak askeri hakkında, Irak halkının çoğunluğunun Osmalı Devletine bağlı olduğunu belirterek Irak askerlerinin bulunduğu tümenler vehimlere dayanarak kuzeye gönderilmemiş olsaydı, İngilizler’in taarruza cesaret edemeyeceklerini iddia etmiştir. Iraklılar’ın vatanlarının dışında askeri hizmeti pek sevmediğini, bunların ruh halini bilen, zeki ve mizacına aşina bir komutan eliyle yönetilerek, kolordu ve tümenlerin etrafında toplanmaları sağlanmış olsaydı, İngilizler taarruz edemeyecekler, etseler de başarılı olmayacaklardı fikrini ileri sürmektedir.⁵³⁷ Bu değerlendirmenin yanında I.Dünya Savaşı’nda Basra şehrinin İngilizler’in eline geçmesinde Irak askerlerinin cesaret ve metanet göstermedikleri,⁵³⁸ Irak’ta da Kurna’nın düşman eline geçmesindeki sebepler arasında Osmanlı

⁵³² Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s.230

⁵³³ A.g.e., s.96

⁵³⁴ Erden, a.g.e., s.269

⁵³⁵ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s.26

⁵³⁶ A.g.e., s.104

⁵³⁷ A.g.e., s.211

⁵³⁸ Ali İhsan Sâbis, *I.Dünya Harbi*, II, İstanbul 1991, s.391

Ordusundaki aşiretlerin kaçmaları ve Arap askerlerinin silahlarını bırakması,⁵³⁹ Irak Nasırıye’de Osmanlı Ordusunun onyedibini bulmasına rağmen, mevcudun yarısından fazlasını gayri muntazam Arap ve Kürt kalabalığının oluşturması ve bunun intizamsızlığı nedeniyle askeri bir ağırlığının olmayışı,⁵⁴⁰ Irak Süvari Livası’nda disiplin olmayışı,⁵⁴¹ Irak Süvari Livası’yla keşif bölüklerinin dikkatsizlikleri⁵⁴² farklı bir görüş olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca yukarıdaki fikirlerin yanında, Irak’taki Osmanlı Süvari Birliği ve aşiret kuvvetlerinin yakın işbirliğine de dikkat çekilmiştir.⁵⁴³

I.Dünya Savaşı sırasında Bedeviler’in sergiledikleri tavırların bölgeye göre farklılıklar arzettiği görülmektedir. Bir tarafta Osmanlı Ordusuyla yan yana hareket ederlerken bir başka yerde Osmanlı Ordularının karşılarında yer almaktan çekinmiyorlardı. Bunda temel etken Bedevi anlayışın daima bireysel ve kabilevi menfaatleri ön planda tutmasıydı. Bu açıdan Bedeviler için yapılan değerlendirmeler geniş boyutlardadır. Bedeviler için önemli olan şeyin zafer değil, Osmanlı Devleti’nin kendisine verdiği cephaneyi kurşun menzili haricinden cepheye karşı sarfetmek suretiyle bitirmesi ve maaş almasıydı. Bedeviler bundan başka bir şey yapmıyorlardı.⁵⁴⁴ Müslümanlığa, din kardeşliğine, cihat ilanına vesaireye hiçbir kıymet vermeyen, Osmanlı Devleti’ne yabancı bir devlet gibi bakan aşiretler, hangi tarafı kuvvetli ve parasını çok görürlerse o tarafa iltihak etmekte ve çapul, yağma için kavgaya iştirak etmekteydiler. Nitekim daha 1914’ün son ayında Kurna Muharebesi başlarken Muhammara aşiretleri, İngilizlerle beraber bizim kuvvetlerimize taarruz etmişlerdir.⁵⁴⁵ Bedevilerin pusuları ve saldırıları,⁵⁴⁶ bedevilerin muhabere hatlarını kesmeleri ve demir yolunu tahrip etmeleri,⁵⁴⁷ menzil hatlarına saldırarak Osmanlı zabıt ve neferlerini şehit eden beş bedevi Arap,⁵⁴⁸ bedevi Araplar’ın tecavüzleri,⁵⁴⁹ Osmanlı Devleti’ne düşmanca davranan bazı bedevilerin faaliyetlerine misaldir. Buna rağmen I.Dünya Savaşı’nda devletin sağladığı maddi imkânları da kullanmak suretiyle çölün sakinleri olan bedevilerle Arap coğrafyasının savunulmasında birlikte hareket edilmiştir. Binbaşı

⁵³⁹ A.g.e., s.393

⁵⁴⁰ A.g.e., s.398

⁵⁴¹ Sâbis, a.g.e., III/ 125

⁵⁴² A.g.e., s.127

⁵⁴³ A.g.e., s.86, 120

⁵⁴⁴ Kıcıman, a.g.e., s.126

⁵⁴⁵ Sâbis, a.g.e., II/ 396

⁵⁴⁶ Kıcıman, a.g.e., s.273

⁵⁴⁷ A.g.e., s.311, 349

⁵⁴⁸ Ali İhsan Sâbis, *I.Dünya Harbi*, IV, İstanbul 1991, s.134

Mümtaz Bey kumandasındaki Arap gönüllü müfrezesinin Elâriş'i işgal edip oraya yerleşmesi,⁵⁵⁰ Enver Paşa'nın yaverlerinden Süvari Binbaşı Mümtaz Bey'in Filistin-Mısır hududu civarında para kuvvetiyle topladığı aşiret ve bedevilerle İngilizler'e baskın yapması,⁵⁵¹ Irak'ta Ahvaz tarafına bedevi Arap gönüllülerinden mürekkep bir mücahit süvari kuvvetinin gönderilmesi,⁵⁵² Süleyman Askeri Bey'in Basra'yı geri almak için 1915 Şubatı'nda hazırlıklar yaparken parayla yerli aşiretlerden mücahit toplaması,⁵⁵³ Enver Paşa'nın Arap büyüklerin de yardımıyla Suriye'de bedevilerden yardımcı kuvvetler meydana getirme düşüncesi,⁵⁵⁴ Kanâl seferinde bedevilerden istifade edilmesi,⁵⁵⁵ kanalın seyir hattına mayın yerleştirmede bedevilerin yardımları,⁵⁵⁶ Kanalı geçerek İngiliz hatlarına sabotaj düzenlemede bedevilerin yardımlarının olması,⁵⁵⁷ bedevilerden alınan bilgilerle İngilizler'in kanalın doğusundaki faâliyetlerinin öğrenilmesi,⁵⁵⁸ bedevinin düşman hakkında getirdiği haberin doğru olması⁵⁵⁹ olaylarıyla bedevilerle askeri alanda yapılan işbirliğinin muhtelif boyutları ortaya konulmuştur.

Araplar'ın genel yapısı, psikolojik ve sosyolojik özellikleri hakkında bilgilere, eserlerde bölgede cereyan eden olayların şümullu kavranması açısından sıkça rastlanmaktadır. Arabistan coğrafyasının kum fırtınalarından daha büyük kasırga olan ihtiraslarının,⁵⁶⁰ nerelerden başlayıp nerelere dayandığını bilmek için bölge insanını çok iyi tanımak gerekmektedir. Burada görev yapanların iyi niyetli olmalarına rağmen "mahalli tecrübe"ye sahip olmamaları başarısızlıklarına sebep olmuştur.⁵⁶¹

Arabistan'da isimler ile hadiselerin ve vakaların birbirleriyle olan çelişkisi dikkat çekmektedir. Bu bakımdan muazzam olarak isimlendirilen bir şeyin bu

⁵⁴⁹ Sâbis, a.g.e., I/163

⁵⁵⁰ Cemal Paşa, a.g.e., s.163

⁵⁵¹ Sâbis, a.g.e., II/217 vd.

⁵⁵² A.g.e., s.394

⁵⁵³ A.g.e., s.396

⁵⁵⁴ Cemal Paşa, a.g.e., s.154

⁵⁵⁵ Erden, a.g.e., s.78

⁵⁵⁶ A.g.e., s.82

⁵⁵⁷ A.g.e., s.84

⁵⁵⁸ A.g.e., s.229

⁵⁵⁹ A.g.e., s.231-232

⁵⁶⁰ Kutay, a.g.e., s.44

⁵⁶¹ Cemal Paşa, a.g.e., s.216; Ayrıca bazı Alman komutanlarının Arabistan coğrafyasındaki "mahalli tecrübe" eksiklikleri konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın eleştirileri için bkz. Cemal Paşa, a.g.e., s.209; "mahalli tecrübe" konusunda son derece başarılı bir Osmanlı komutanı olan Medine Muhafızı Basri Paşa ve bununla ilgili ilginç bir örnek için bkz. Kıcıman, a.g.e., s.77-78

niteliklere sahip olmaması sıkça görülen bir olaydır.⁵⁶² Arap coğrafyasının uçsuz bucaksız çöllerinde yabancı telkinler ve yabancıların bedevilere dağıttığı altınlara kadar, geçerli olan belki iptidai ama itimat edilen kurallar⁵⁶³ bölgenin haşin coğrafyasında seyahat edenlerde kısmen bir emniyet duygusu uyandırır.

Arabın her şeyi bir ticaret ve gelir mevzuû yapan mahir kafası Mekke ve Medine'nin elinde olmasından faydalanarak dünyanın dört tarafından yapılan Hac ziyaretlerini, gelir ve irad sayması⁵⁶⁴ ve Arabın altın ve paraya olan zaafiyeti vurgulanmıştır.⁵⁶⁵ Teşkilât-ı Mahsusa'nın I. Dünya Savaşı'ndaki Arabistan seyahatinde karşılaştığı olaylar Arap psikolojisi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Teşkilât-ı Mahsusa, İbn-i Reşid'le görüşmek için merkezi Hail kasabasına giderken uğradıkları bir kabilede, düşman bir kabilenin saldırısıyla yaralanmış bir bedevi kızı tedavi etmişlerdir. Çevre pislik ve mikrop içinde idi Cehalet ve görgüsüzlük, güneşin kolayca batmadığı bu aydınlık diyarın asıl karanlığı idi⁵⁶⁶ Yola devam eden Teşkilât-ı Mahsusa İbn-i Reşid'in merkezi olan Hail'e vardıklarında İbn-i Reşid'in adamlarının, Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey ve maiyetini, bilmeyen bir kişinin bir düşman taarruzu olarak algılayacağı misafir karşılamak amacıyla yapılan Araplar'a özgü savaş oyunları ile karşılaşmışlardır.⁵⁶⁷ Yine bu seyahatte çöl sakinlerinin hususiyetlerini yakından bilen Eşref Bey'in erkeklere Maşlah veya abâ, kadınlara süslü gerdanlıklar, kolyeler, yüzükler, çocuklara rengârenk şekerler getirmesi ve Araplar'ın, bunları getirenlerin Halife-padişahın adamları olması dolayısıyla duydukları minnet, hediyeleri alırken gösterdikleri hürmet ve yaptıkları dualar Osmanlı Devleti'ne olan masum ve samimi duygularını göstermektedir.⁵⁶⁸

⁵⁶² Kutay, a.g.e., s.81

⁵⁶³ A.g.e., s.58

⁵⁶⁴ A.g.e., s.36

⁵⁶⁵ I.Dünya Savaşı sırasında Teşkilât-ı Mahsusa'nın Arabistan'a bir ziyareti olmuştur. Bölgedeki güçlü aşiretlerle işbirliği imkânlarını araştırmak ve aynı zamanda aşiretlerin birbirleriyle mücadelelerini durdurmalarını sağlamak amacıyla yapılan bu seyahatte, Teşkilât-ı Mahsusa heyeti Vehhabi ilerigelenleriyle de görüşürler. Bu görüşmede Teşkilât-ı Mahsusa heyetinde dini mevzular kısmıyla ilgilenen Şeyh Salih Şerif el-Tunusî ve Mehmet Akif (Ersoy)'in Vehhabiler'in kadısıyla yaptıkları dini sohbet ve tartışmanın çıkmaza girmesi üzerine Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey'in sohbet-tartışma arasına girerek uygun bir dille konuyu Vehhabi din adamlarının maaşına getirmesi ve bilahare kendilerine maaş tahsisi yapılması ve bir miktar da altın verilmesi üzerine dini sohbetin Teşkilât-ı Mahsusa'nın istediği mecraya girmesi hakkında bkz. Kutay, a.g.e., s.163-167

⁵⁶⁶ Kutay, a.g.e., s.160-161

⁵⁶⁷ A.g.e., s.59-60

⁵⁶⁸ A.g.e., s.56-57

Teşkilât-ı Mahsusa kadrosunda görevli bir doktorun anlattıkları cahillik ve bilgisizliğin bu coğrafyadaki boyutunu göstermesi açısından hayli dikkat çekicidir. Bu doktor, Teşkilât-ı Mahsusa tarafından çöle, nasıl girip yayıldığına hayret edilen frengi ile mücadeleye başlamak üzere gönderilmiştir. Onun anlattığına göre, hastaların kanlı pamuklarını yakması için Arap hizmetkarlarına emir vermiştir. Yerli yardımcısı, burası kanlı, burası temiz, diye ayırmak ve kalanları da kuruduktan sonra yastık yapmak üzere, aralarında kabile şeyhlerinin ve ileri gelenlerinin de bulunduğu taliblerin ısrarı ile bu kanlı pamukları yakamadığını söylemiştir.⁵⁶⁹

Hicaz demiryolu üzerinde El-Muazzam istasyonunda Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey ve Mehmet Akif (Ersoy) ın bu istasyonda görevli delişmen bir delikanlı olan Nabluslu İzzet'le olan uzun süreli birliktelik ve diyaloglarında bir Arap ailesinden çeşitli kesitler görülmektedir.⁵⁷⁰

Bedeviler ve Hazarîler için ortak psikolojik ve sosyolojik özelliklere rağmen farklılıklar da söz konusudur. Nitekim yerleşik Araplar'ın tavırları Bedevilere nisbeten daha açık ve olumludur. Bu durumdan dolayı Osmanlı Devleti'nin Abdülaziz devrinden itibaren Bedevileri yerleşik hayata geçirme konusunda faâliyetleri olmuştur. Yerleşik Araplar'ın tavırlarının daha açık ve olumlu olmasına I.Dünya Savaşı'nda Suriye'ye tâyin edilen Cemal Paşa'nın Suriye'nin bütün kuzey kısımlarını, Hama, Halep, Humus, Trablusşam'ı ve civarlarını gezerek buralar hakkındaki kanaati de doğrulamaktadır. Bu kanaatlarını şöyle ifade etmektedir:⁵⁷¹

⁵⁶⁹ A.g.e., s.161-162

⁵⁷⁰ El-Muazzam istasyonu adına hiç benzemeyen bir küçük bekleme salonu ve bir tek memur barınağından ibaretti. Bu tren istasyonunda oldukça fakir bir hayat süren Nabluslu İzzet'in biri onyeddi biri ondört yaşında olan iki karısı vardı. İlk hanımının, Teşkilât-ı Mahsusa oraya geldiği hafta doğum yapma ihtimali mevcuttu. Nabluslu İzzet aldığı telgraflardan yanındaki kişilerin önemli kişiler olduklarını bildiğinden son derece misafirperver davranmıştır. Nabluslu İzzet bilahare fakirliğinden bahsederek misafirlerinin Şam veya Medineye gittiklerinde doğacak çocuğu için kundak yapmak amacıyla kendisine biraz bez göndermelerini istemiştir. Mehmet Akif ev sahibinin gerçekten fakr ü zaruret içinde olması üzerine kalanların şaşkınlığına rağmen Şam'a gitmiş ve oldukça güzel bir kundak takımı alarak geri dönmüştür. Ayrıca İzzet'in iki hanımına da öteberi almayı unutmamıştır. Alınan hediyelerin evsahiplerine verilmesi ve kadınların bohçaları odalarına götürmelerinden biraz sonra kadınlar arasında şiddetli bir tartışma çıkmıştır. Tartışmanın sebebi, küçük hanım: "Ben de yarın doğurursam Eşref Bey'i, Mehmet Akif Bey'i nerde bulurum, bana bunları kimler getirir? Bunlar Hızır aleyhisselamdır ki, insanların önüne ömür boyu bir defa çıkarlar" diyerek kendisi doğum yaptığında bunun gibi şeyleri kimin getireceğini sormaktadır. Gürültünün yatıştırılması için genç kadına, Eşref Bey, doğum yapacağı zaman ihtiyaçlarını alabilmesi için para teklif etmesine rağmen kadın, kocasının misafirler gittikten sonra parayı geri alacağını söyleyerek parayı kabul etmiyordu. Eşinden söz alınarak kendisine para verildi. (Kutay, a.g.e., s.173-176)

⁵⁷¹ Cemal Paşa, a.g.e., s.160

“Geçtiğim bütün şehirlerde ahali fevkalade vatanperverlik tezahüratı yapıyor ve Osmanlılığa bağlılık gösteriliyordu. Pekâlâ görüyor ve anlıyordum ki, Araplar’ın büyük kısmı İslam Hilafeti’nin bu kurtuluş harbinde ciddi fedakarlık göstermekten geri durmayacaktı.” Bu duygunun eylem biçimine bürünmüş halini, Birinci Kanal Seferi sırasında Osmanlı Ordusundaki Türk-Arap diyalogunun resmini gösteren Cemal Paşa’nın ifadelerini buraya aynen almayı uygun gördük.⁵⁷²

“Bu I. Kanal Seferi’ni yapmış olan Osmanlı Kuvvetini teşkil eden zabitler ve efradın ibraz ettikleri mesai ve fedakarlık cidden her türlü takdire layıktır. Bin türlü mahrumiyetlere katlanarak toplanını ve bahusus kanalı geçmek için tek vasıtaları olan köprücü kayıklarını bizzat çekerek 300 kilometrelik bir kum deryası içinde nakletmeye çalışarak ilerleyen bu kahramanları tazim ile yad etmek, benim için en mukaddes bir vazifedir. Arap ve Türk unsurlarından mürekkep olan orduda en derin bir kardeşlik hissi hakim oluyor ve herkes diğerinin yükünü hafifletmek için kendisini feda etmekten çekinmiyordu. Arapların büyük kısmının hilafet makamına karşı en derin hislerle bağlı olduklarına bu I. Kanal seferi en ulvi bir misaldir. Kâmilten Araplar’dan terekkeb eden 25.fırka ile bütün menzil teşkilâtı vazifelerini cidden cansiperane ifa ettiler.”

“Tam mehtap zamanına tesadüf eden bu sefer esnasında yürüyüşler umumiyetle gece vakti yapılmış olduğundan, kamerin solgun ziyası ile yarı aydınlık uçsuz bucaksız çölün ortasında ileriye, daima ileriye atılmaya çalışan taburların arasından yükselen “Albayrak Kahire üzerinde yükselsin” tezahüratı, kalbi hüznün ile karışık bir zafer ümidiyle dolduruyordu.”

Yine I. Kanal Seferi sırasında Osmanlı Ordusu’ndaki Araplar için “hepsi Suriyeli ve Filistinli Arap efradından mürekkeb olan bu menzil kolları efradından hemen hiç birinin firar ettiği veyahut bir ihanete teşebbüs ettiği vaki olmamıştır”⁵⁷³ şeklinde bir durum tespiti Cemal Paşa tarafından yapılmıştır.

Arap coğrafyasında Osmanlı Devleti ile İtilaf devletlerinin mücadelesi devam ederken günlük hayatın tabii akışının izlerine de rastlanılmıştır. Bunlardan biri de bir Bedevi kızın bir Türk subayına aşık olması olayıdır. Bir kabile şeyhinin kızı üsteğmen Hâlet’e gönül vermiş onu görmek için Sina çölünde, onun gelmesi muhtemel yerlerde

⁵⁷² A.g.e., s.169

⁵⁷³ A.g.e., s.178

dolaşır dururdu.⁵⁷⁴ Fransa’da Somur Süvari ve binicilik okulunda tahsil görmüş başarılı bir subay olan mülâzim Hâlet, aynı zamanda bindiği hecinin dişlerini her sabah kendi eliyle fırçalaması gibi ilginç özelliği olan çöle ve bölüğüne aşık bir kişidir.⁵⁷⁵

Kendisini küçültecek bir hareketi⁵⁷⁶ kendi hayatı pahasına red etmek gibi sağlam bir kişiliği olan Hâlet bir çatışmada yaralanmış ve şehit düşmüştür. Hâlet’e âşık olan Bedevi kızı, Hâlet’in mezarını aramış bulmuş; mezarı hurma dallarıyla örtmüş, yine hurma kütükleriyle çevirmiştir. Bu kız hergün mezarı ziyaret eder, Hâlet’in toprağını yüzüne, gözüne sürerek öper ve göz yaşlarıyla ıslatırdı. Bedevi kızı Hâlet’in mezarının bekçisi, türbedarı olmuştu.

C) ARAP COĞRAFYASINDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Coğrafyanın insan üzerindeki tesirleri son derece önemlidir. İnsanın “dekor”unu oluşturan içinde yaşadığı coğrafya, insan üzerinde pek çok tesirler icra eder. Arap coğrafyasının Araplar üzerinde meydana getirdiği tesirler bölge insanını farklı noktalardan etkilemiş ve bu duruma uygun tavırlar geliştirmelerine sebep olmuştur. Ancak bir coğrafyaya çeşitli sebeplerle dışardan gelmiş olmanın yeni gelenler üzerinde, coğrafyanın icra edeceği “hakimiyet”in bir savaş atmosferinde daha fazla olacağı şüphesizdir. Özellikle bu durumun, Arap coğrafyasındaki bir savaşta muhtelif boyutlar göstermesi ve insanın tahammülünü aşan sıkıntılar doğurması eserlerde konu edilmiştir.

Arabistan ikliminin Türk askerleri üzerindeki tesirleri hususuna değinilmiştir. Türk askerlerinin bedevilerin kurşunlarından ziyade güneşten yılması, güneş çarpmasına maruz kalarak bayılmaları,⁵⁷⁷ güneşle susuzluğun kıtaları çok müteesir etmesi ve

⁵⁷⁴ Erden, a.g.e., s.237

⁵⁷⁵ A.g.e., s.236

⁵⁷⁶ Hâlet, I.Dünya Savaşı’nın başında Kafkas cephesinde, ordu emir subayıydı. Ordu kumandanı dışarıda mahfuzen duran bir suçluyu öldürmesini emir subayına emretmiş, Hâlet hazır ol vaziyetini alarak hürmet ve itiaâtla demiş ki: “Bu adam Divan-ı Harbe tevdi buyrulur. Kurşuna dizilmesi için Divan-ı Harb’den hüküm verilir. Zât-ı devletleri bu hükmü tasdik ve infazını emir buyururlar, idam mangesinin kumandanı da bendeniz olurum, emr-i devletinizi icra ederim. Bu adamı başka şekilde öldüremem, zabitim bendeniz cellat değilim”. Hâlet kendisini küçültecek bir hareketi kendi hayatı pahasına red etmiştir. Ordu kumandanı başka bir subaya emretmiş; bu subay emri derhal yerine getirmiş. Suriyeli olan bu subay sonraları dördüncü orduya nakledilmiş, oradan kaçıp Hicaz asilerine katılmış ve Faysal Bey’in emir subayı olmuştur. (Erden, a.g.e., s.237)

⁵⁷⁷ Kıcıman, a.g.e., s.60

epeyce döküntüye sebep olması⁵⁷⁸, geceleri sivrisineklerin taaruzu ve gecenin müthiş ayazının zabitan ve efradın sıhhi durumunu sarsması,⁵⁷⁹ güneş altında kalan yumurtanın yenebilecek hale gelmesi⁵⁸⁰, çölün havasının sıcaklıktan dolayı insana yetersiz gelmesi,⁵⁸¹ Medine’de güneş çarpmasından ölen Türk askerleri,⁵⁸² Irak’ta Osmanlı Devleti’yle İngiltere arasındaki çatışmalarda her iki tarafın da yaz aylarındaki sıcaklığı dikkate almaları,⁵⁸³ Irak Ordusu komutanı Ali İhsan Sâbis Paşa’nın Araplar’ın deyişiyle “hurmaların pişme zamanı” olan sürede önemli bir hareket yapılamıyacağını baş kumandan vekili Enver Paşa’ya bildirmesi⁵⁸⁴, sıcaklıkların Irak’ta bulunan Osmanlı Ordusu’nu etkilemesi⁵⁸⁵ ifadeleriyle bu durum ortaya konulmuştur. Ayrıca çölün gündüz hayatı ile gece hayatının oldukça farklı oluşu, gündüzün tahammül edilemeyen bu hâlin gece bilhassa mehtap zamanında latifliğe dönüştüğü⁵⁸⁶ de vurgulanmıştır.

Arap coğrafyasında Osmanlı Ordusu’nun karşılaştığı bir diğer problem de yeterince su temin edememedir. Çölün kendi doğasından kaynaklanan sebepler bu sorunu derinleştirmiştir. Zira çölde suyun fazla olmaması, her suyun içilebilir nitelik taşınamaması, iklimin çok sıcak olmasından dolayı insanın fazla su talep etmesi, kullanılan deve ve at gibi hayvanların su ihtiyacının da karşılanmasının gerekliliği söz konusudur. Su tasarrufu için verilen emirler,⁵⁸⁷ çölde içecek su ihtiyacı,⁵⁸⁸ çölde yapılacak bir askeri hareketin en önemli lojistik unsurlarından birinin de su tedariki olması,⁵⁸⁹ bulunan suların çölün sıcaklığından dolayı kaynar halde oluşu,⁵⁹⁰ susuzluk ve içilebilecek bir bardak suya duyulan özlem⁵⁹¹ bu konu ile ilgili ifadelerdir. I. Dünya savaşında Arap coğrafyasındaki Osmanlı Ordusu’nun karşılaştığı sıkıntılardan biri de, bazı bölgelerde Osmanlı Devleti’yle savaşan devletlerin ve bu devletlerle beraber hareket eden bazı aşiretlerin muhasarası altında kalmaktan kaynaklanan açlık

⁵⁷⁸ A.g.e., s.65

⁵⁷⁹ A.g.e., s.67

⁵⁸⁰ A.g.e., s.67

⁵⁸¹ A.g.e., s.194

⁵⁸² A.g.e., s.193, 243

⁵⁸³ Sâbis, a.g.e., IV./ 127

⁵⁸⁴ A.g.e., s.147

⁵⁸⁵ A.g.e., s. 137

⁵⁸⁶ A.g.e., s.193

⁵⁸⁷ Erden, a.g.e., s.22

⁵⁸⁸ Sâbis, a.g.e., III./ 87

⁵⁸⁹ Cemal Paşa, a.g.e., s.168

⁵⁹⁰ Kıcıman, a.g.e., s.67

⁵⁹¹ Irak’taki Osmanlı ordusu komutanı Ali İhsan Sâbis Paşa “Bizzat kendim Dicle’nin çamurlu suyunu içerken bir bardak soğuk berrak suya ne kadar hasret çektiğimi hissederdim” demektedir. (A.g.e., s.III / 185)

durumdur. Bu durum Osmanlı askerini etkilediği kadar ulaşım ve yük taşıma gibi amaçlarla kullanılan hayvanları da etkilemiştir.

Musul'da ordunun karşılaştığı erzak sıkıntısı ve askerin iyi beslenememesi⁵⁹², Medine'de iâşe sıkıntısının başgöstermesi,⁵⁹³ verilen gıdanın yeterli olmaması üzerine askerin dağlardan, vadilerden ot toplamaları ve yemeleri neticesinde tesadüfen zehirli otlardan yiyenlerin ölmesi,⁵⁹⁴ Medine'de açlığın varlığı durum, sokaklardan kedi ve köpeklerin kaybolması ve bir kişinin yeni defnedilmiş bir kadını çıkararak kulübesine getirirken yakalanması,⁵⁹⁵ açlıktan yürüyemeyecek hale gelen kırkbeş devenin bırakılması,⁵⁹⁶ at, beygir, merkeb gibi hayvanların açlıktan kurtulmak için kum yemeye başlamaları ve bunun sonucunda da ölmeleri⁵⁹⁷ gerek muhasara gerekse iâşe yollarının kesilmesinden kaynaklanan açlık durumundan kesitler sunmaktadır. Askerlerin iâşe sıkıntısından ciddi şekilde etkilenmesi üzerine, Medine Muhafızı ve komutanı Fahreddin Paşa'nın askerin et ihtiyacının karşılanmasını sağlamak için çekirge yenilmesini içeren emri,⁵⁹⁸ açlığın derecesini ortaya koymaktadır. Arabistan'da çekirgeler bazı işlemlerden geçirildikten sonra yenilmesine rağmen Medine'deki Osmanlı askerleri muhasara devresine kadar çekirge yemeye cesaret edememiştir.⁵⁹⁹ İâşe sıkıntısının yol açtığı ölümcül durumları önlemek veya en azından asgariye indirmek için yapılan bu tür girişimlerle insan kaybına mani olmak düşünülürken açlıktan aynı şekilde etkilenen hayvanlar için de ot toplama müfrezeleri oluşturulmuştur. Ancak ot toplama müfrezelerinin asî bedevilerin baskınına uğraması gibi tehlikeli durumlar da meydana gelmiştir.⁶⁰⁰

İklimin olumsuz tesiri, savaşın uzaması ve iâşe sıkıntısı gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Ordusu'ndaki firar vak'aları, karşılaşılan bir mesele olarak belirtilmektedir.

⁵⁹² Sâbis, a.g.e., IV/ 288

⁵⁹³ Kıcıman, a.g.e., s. 118

⁵⁹⁴ A.g.e., s.96

⁵⁹⁵ "23 Ocak'ta gayet garip bir vak'a haber aldık. Medine etrafındaki teneke kulübelerde oturan siyah Tekruriler (Habeşistan'dan gelmiş bir kabile)den bir adam yeni defn olunmuş bir kadın cenazesini çıkararak kollarını, butlarını, parça parça bir çuvala koymuş ve kulübesine getirirken devriyeler tarafından yakalanmış ve yapılan tahkikat neticesinde açlıktan buna mecbur olduğunu ve hatta tencere tencere pişirip çarşıda sattığını itiraf etmiş." (Kıcıman, a.g.e., s. 138)

⁵⁹⁶ A.g.e., s.86

⁵⁹⁷ A.g.e., s.267

⁵⁹⁸ Zor durumda bulunan "Seferi kuvvet" in et ihtiyacını karşılamak, subay ve erlerin eksik kalan kalorilerini temin için, daha da önemlisi açlığın ölümcül tesirinden kurtulmak için Fahreddin Paşa'nın yayınladığı çekirge hakkında tavsiyeler konulu emri için bkz., Kıcıman, a.g.e., s.209-212

⁵⁹⁹ A.g.e., s.89

⁶⁰⁰ A.g.e., s.206

Ordudan firar vak'alarının olması,⁶⁰¹ Türk askerlerini firara teşvik eden kişilerin olması⁶⁰² ve firar eden bir zabitin asîlerin hizmetine girmesi firar vak'alarından değişik kesitlerdir. Türk ordularının hemen hepsinde farklı sayılarda olmakla birlikte firar vakalarının çoğaldığı görülmektedir. Bu durum bazı sonuçlar doğurmuştur. Zira firar edenler silahlarıyla birlikte kaçtıklarından bunların arasında yollarda ve dağlarda haydutluk etmeye teşebbüs edenler de bulunmuştur.⁶⁰³ Firarilerin sebep olduğu bir diğer hadise de firarilerin yerine ikmal efradı verilmediği için firkaların asker sayısının azalmasına yol açması ve bu durumun şehit ve yaralıları da dikkate alındığında önemli bir yekûn oluşturmıştır. Bu durum, ordu ve ona bağlı firkaların askeri programlarında bu hususu dikkate almalarına yol açmıştır.⁶⁰⁴ Ayrıca meydana gelen firar vak'aları bazı zabitlerde de bıkkınlık emareleri görülmeye sebep olmuştur. Neşelerini kaybetmiş ve sinirleri bozulmuş olan zabitler, emri altındaki askerlerinin maddi ve manevi kuvvetlerini artırmak için gayret ve himmet sarf etmiyorlardı.⁶⁰⁵

D) OSMANLI DEVLETİ'NİN HİZMETİNDEKİ ARAP ŞAHSİYETLER

Osmanlı Devleti, bir müslüman devlet olduğundan, farklı ırklardan olsa bile müslüman olmaları şartıyla diğer unsurların devletin çeşitli alanlarında görev almalarına imkân vermiştir. Eserlerde bahsedilen konuyla ilgili olarak bu şahsiyetlerin bazılarının ismi, görevleri ve özellikleri hakkında bilgilere rastlanmıştır. Cemal Paşa'nın karargâhında resmi ünvanı "ordu müftüsü" olan Şeyh Esad Şukayr bunlardan biridir. Cemal Paşa'nın musahibi, Arapça kâtip ve tercümanı idi. Gayet zeki ve mükemmel hatipti. Güzel konuşur, güzel tasvir ve hikaye ederdi. İslam tarihine vukufu vardı. Ali Fuat Erden, onu dinlemekten zevk aldığını ancak Şeyh Esad Şukayr'ın Cemal Paşa nezdinde iltimaslara tavassut ettiğini ve bu durumdan kendisinin üzüntü duyduğunu ifade etmektedir.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ A.g.e., s.390; Sâbis, a.g.e., IV / 134

⁶⁰² Sâbis, a.g.e., IV / 133

⁶⁰³ A.g.e., s.135

⁶⁰⁴ A.g.e., s.134 vd.

⁶⁰⁵ Başkumandanlık makamınca bu durumun giderilmesi için çareler aranmış, nihayet harbin uzaması sebebiyle tekmil zabitlere hizmete hâlel gelmemek şartıyla münavele tarzında izin verilmesi kararlaştırılmıştır. Sâbis, a.g.e., IV / 135

⁶⁰⁶ Erden, a.g.e., s.138 vd.

I.Dünya Savaşı'ndaki cephelerden biri olan Kanal cephesi her bakımdan dikkat çeken fedakarlık ve cüretin nümuneleriyle doludur. Bu cephenin açılması öncesi çölün zorluklarından dolayı bazı görüş ayrılıkları komutanlar arasında vukubulmuştur. Mısır'ı ele geçirme amacını taşıyan Kanal cephesinin hazırlıkları Suriye'den yapılacaktı. Osmanlı Devleti'nin buradaki ordu komutanı Halepli Zeki Paşaydı. Balkan harbinde Vardar ordusu kumandanlığını başarılı bir şekilde yapmış tecrübeli, zeki bir kumandandı.⁶⁰⁷ Kanal seferinin icraası aleyhinde bulunduğundan dolayı, IV. Ordu kumandanlığından alınarak Alman Karargâh-ı Umumisi'nde Türk Başkomutanlığının murahhası tayin edilmiş ve Almanya'ya hareketi için emir verilmişti. Onun yerine ise Kanal seferini icra edecek olan Bahriye Nazırı Cemal Paşa atanmıştır.⁶⁰⁸ Halepli Zeki Paşa'nın görevden alınarak Suriye'den uzaklaştırılmasının sebebi, Kanal seferinin icrasının zorluklarını düşünerek Osmanlı Ordusu'nun imkânları ve bölgenin hakikatinden bahsetmesinin Osmanlı Karargâh-ı Umumisi'nin rahatsızlığına sebep olmasıdır.⁶⁰⁹

Osmanlı ordusunda görev yapanlardan biri de Bağdatlı Topcu Hasan Rıza Paşa'dır. 1914 yılı Eylülü'nde Edirne'deki İkinci Kolordu'nun manevra ve yürüyüş talimlerini bölgedeki diğer birlikleri de içeren bir teftiş amacıyla buraya gelen Enver Paşa izlemiştir. Kolordu Kumandanı Bağdatlı Topcu Hasan Rıza Paşa, Edirne'deki İkinci Kolordunun elbise ve techizatının kısmen noksan olması ve askerin bir kısmına henüz kaput verilmemiş olması durumundan acı bir şekilde şikâyet etmiştir. Öğle yemeğinde yapılan şikâyet ve şikâyet mahallini iyi intihab etmediğinden dolayı Enver Paşa tarafından hafif tertip azarlanan Hasan Rıza Paşa, eski dostlukla yeni başkomutanlık ve Harbiye Nazırlığı vaziyetini karıştırarak Enver Paşa'ya laubali bir şekilde cevap vermiştir. Bu olaydan birkaç gün sonra da Hasan Rıza Paşa emekli edilmiştir. Ali İhsan Sâbis, Hasan Rıza Paşa için "Esasen pek iyi bir topçu muallimi ve topcu komutanı olan Hasan Rıza Paşa'nın üç tümenli bir kolordu için yeterli derecede tabiye malûmatına sahip iyi bir komutan olmadığı manevralarda görülmüş idi." demektedir.⁶¹⁰

⁶⁰⁷ Sâbis, a.g.e., I/257

⁶⁰⁸ Sâbis, a.g.e., II/320 vd.

⁶⁰⁹ A.g.e., s. 326 vd.

⁶¹⁰ Sâbis, a.g.e., I/283 vd.

Mülâzım Şükrü Efendi, Medine muhafızlığına bağlı bir komutandı. Görevli olduğu alayın hayvanlarının ot ihtiyacını karşılamak için altmış kişilik bir ot müfrezesi emrinde olarak görevlendirildi. Ancak bu güçlü müfreze Şerif Hüseyin'e bağlı asî Bedeviler tarafından pusuya düşürüldü. Müfreze ciddi kayıplara uğradı. Bu durum bölgede meydana gelen olaylarda yeni bir olay olmamasına rağmen cevaplandırılması zorunlu olan pek çok soruya muhataptı. Zira baskına uğranılan mahallin şekli ve demir yolundan çok uzaklaşmış olması ve Mülâzım Şükrü Efendi'nin aslen Asirli olması şüpheyi doğurduğundan olay Harb Divanı'na aktarıldı. Harb Divanı, Mülâzım Şükrü Efendi'nin sevk ve idare ettiği müfrezenin emniyeti için gerekli askeri tedbirleri almamış olduğuna kani olduğundan rütbesinin kaldırılmasına ve askerlik mesleğinden tardına karar verdi ve bu karar tatbik olundu.⁶¹¹

Irak'ta XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Sâbis Paşa'nın kolorduda bir topçu zabiti olan Kudüslü Abdurrezzak'ı vazifesini iyi yapamadığı için Musul'a altıncı ordu kumandanlığı emrine göndermesi⁶¹², II. Meşrutiyet ilânını takip eden yıllarda vukubulan Arnavutluk isyanında Mirliya (Tuğgeneral) Beyrutlu Esat Paşa kuvvetlerinin Arnavutlar tarafından Kaçanik'te mağlup edilmesi,⁶¹³ Kafkas cephesinde bulunmuş buradan daha sonra IV. Orduda vazifelendirilmiş Suriyeli bir subayın oradan kaçıp Hicaz asîlerine katılması ve Faysal'ın emir subayı olması⁶¹⁴ hadiseleri Osmanlı ordusundaki Arap komutanlar hakkında bir kesit sunmaktadır.

Kanal seferi sırasında, Kudüs'te Cemal Paşa'nın karagâhında hizmet gören kişilerden biri Mısırlı Fuat Selim'dir.-Bu kişi Balkan harbinden sonra Selanik Başkonsolosluğu'nu oldukça başarılı bir şekilde ifa etmiştir. Bir diğer kişi de Dahiliye Nezareti memurlarından Mısırlı Dr. Fuat Bey'dir. Bu kişiler gönüllü olarak karargâha iltihak etmişlerdir. Fuat Selim Bey, karargâhın Mısır işleri şubesi vazifesini tıpkı muvazzaf bir zabıt gibi büyük bir itaat ve vazifeseverlik hissiyle ifa etmiş ve Osmanlı ordusu kendisinden pek önemli istifadelere bulunmuştur. Dr. Fuat Bey'in de orduya mühim yardımları olmuştur. Sonradan Osmanlı İmparatorluğu'nun İsviçre sefaretini

⁶¹¹ “ Sebep olduğu vak'ada sünîyeti veya asilerle muhaberesi vardiysa ve “Divan-ı Harb” ce bu cihet sabit görülmüşse, belki bu ceza bile hafif telakki olunabilirdi. Fakat gerek Kuleli mektebinde gerekse kıtada bu zabıt ile birlikte çalışan arkadaşlarından birçokları, o zaman bu cezanın sırf doğum yerine ait bir şekil ve zandan doğduğuna, O'nun, asîler ile işbirliği edecek zihniyette olmadığına hükmederek Şükrü Efendi'ye acımışlardı.” Geniş bilgi için bkz.Kıcımın, a.g.e., s.206-208

⁶¹² Sâbis, a.g.e., I/85 vd.

⁶¹³ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., I/ 80

büyük başarıyla ifa etmiş olan Mısırlı Fuat Selim Bey ile Mısırlı Dr. Fuat Bey'in hizmetlerini, Cemal Paşa daima şükran hisleriyle anacağını ifade etmektedir.⁶¹⁵

Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan, entellektüel kimliğiyle temayüz etmiş olan Şekip Arslan önemli bir şahsiyet olarak dikkat çekmektedir. XIX.yy.'ın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı canlı bir düşünce ve fikir hayatının önemli simalarından biri olup "İslamcılık" düşüncesine sarılarak "Osmanlı" kalma mücadelesiyle ön plana çıkmıştır.⁶¹⁶ Şekip Arslan, 1869 yılında Beyrut yakınlarında Şüveyte'de Dürzi Arap bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesi onsekizinci yüzyıldan beri "emir sülalesi" olarak tanınmaktaydı. Hatta Şekip'in amcası Mustafa, II.Abdülhamid nezdinde oldukça itibarı olan bir kişiydi. Şekip Arslan'ın doğuştan sahip olduğu bu avantajlar kendisinin iyi yetişmesinin başlıca amilleri olmuştur.

Arslan, 1879'da bir Maruni okulu olan Medresetü'l-Hikme'de ilk eğitimine başladı. Burada temel eğitiminin yanı sıra, iyi derecede Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Akabinde ailesi O'nu Osmanlı Devleti'nin Beyrut'ta önemli bir eğitim kurumu olan Medrese-i Sultaniye'ye kaydettirdi. Burada İslami ilimlerin yanı sıra iyi derecede Türkçe de öğrenerek mezun oldu.⁶¹⁷

Arslan, Osmanlı Devleti'nin verdiği askeri, ideolojik ve politik her mücadelede yer almıştır. Öncelikle 1908 sonrasında İttihatçılar'ın Cebel-i Lübnan'nın eski imtiyazlarını kaldırıp Kanun-i Esasi'yi uygulatma mücadelesine destek vermiştir. Şûf Kamakamlığına tayin edilen Arslan, II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra da İttihatçılar'ın yanında yer aldı. Onun bu davranışının sebebi, iyi hükümet veya saltanatın prensipleri değil, önemli olan müslümanların yaşadığı bölgelerde Osmanlı siyasi otoritesinin hakim olmasıydı. 1911'de Trablusgarb savaşına katılmış ve bu savaşın Osmanlı-İslam sistemini tehdit eden Avrupalı bu saldırının tehlikesine dikkat çeken yazılarını, dönemin popüler gazetelerinde neşretmiştir. Yazılarında Osmanlı Devleti'nin bütün unsurlarını özellikle Araplar'ı bu saldırılara karşı harekete geçirmek istemiştir. Balkan Harbi sırasında da aynı düşüncelerini ifade etmiştir. Şekip Arslan'ın

⁶¹⁴ Erden, a.g.e., s.237

⁶¹⁵ Cemal Paşa, a.g.e., s.157

⁶¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, "Şekip Arslan'ın Bazı Mektupları ve İttihatçılar ile İlişkileri", Prof.Dr. Münir Aktepe'ye armağan, *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, sayı:15'ten ayrı basım, İstanbul 1997, s.597-618.

⁶¹⁷ A.g.m., s.598

ve ailesinin Cebel-i Lübnan ve diğer Arap vilayetlerindeki nüfuzunu göz önüne alan İTC 1913'te O'nun Havran Mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmesini sağlamışlardır.⁶¹⁸

I.Dünya Savaşı'nın çıkması ve akabinde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine içlerinde Osmanlı Mebusan Meclisi ve Ayan üyeliği de yapmış bulunan bir kısım Arap liderleri, savaşı fırsat bilerek Arap devleti kurmak sevdasıyla Osmanlı Devleti'ne ihanet ederken Şekip Arslan'ın her zamankinden daha fazla bir sadakat ve faaliyeti söz konusu olmuştur. IV. Ordu komutanı olarak Suriye'de görev yapan Cemal Paşa'nın burada tesis etmiş olduğu savaş idaresi ve Arap kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanan olağanüstü dönem uygulamalarında Şekip Arslan en büyük destekçileri arasındadır. Suriye'de bazı Arap ileri gelenlerinin İtilaf devletlerinin vaatlerine kanarak kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtma faaliyetleri karşısında Cemal Paşa, Araplar arasında şöhret ve itibarı olan Şekip Arslan'ın idaresinde el-Şark Gazetesini tesis etti. Bu gazate, Osmanlı Devleti dahilinde müslüman unsurlara seslenmeyi ve devletin savunulmasına dönük İslami bir cephe teşkilini amaçlamıştır. Ayrıca çeşitli unsurlar arasındaki ihtilafları ve o güne kadarki yanlış anlaşılmaları düzeltip Osmanlı Hilafetinin bekasını sağlayacak zemini hazırlamak hedeflenmiştir. Bu misyonu üstlenen gazetenin gündemi, başmuharrir olarak Şekip Arslan tarafından belirlenirdi. Ayrıca bu faaliyetlerle de yetinmeyen Şekip Arslan, Kanal Seferine de iştirak etmiştir. Kanal Seferinin başarısızlığına rağmen Cemal Paşa'ya olan güveni sarsılmamış ve O'nu desteklemeyi sürdürmüştür. Hatta Arslan'ın Cemal Paşa ile olan bu ilişkileri bazı Araplar tarafından "Arap davasına ihanet" olarak değerlendirilmiştir.⁶¹⁹

I.Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin ve tabii olarak Şekip Arslan'ın beklentileri doğrultusunda sonuçlanmaması, O'nun hayatını altüst etti. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar da çeşitli tereddütler geçiren Arslan bir müddet Mersin'de yaşadı. Zira gelişme çağlarında aldığı eğitimi ve gerekse politik deneyimleri neticesinde o tarihe kadar dünyaya Osmanlı gözlükleriyle bakmıştı. Yaşadığı bütün tereddütleri bu yüzdendi. Osmanlı Devleti'nin fiilen tarihe karışmasından sonra ise

⁶¹⁸ A.g.m., s.600

⁶¹⁹ A.g.m., s.601 vd.

İsviçre'ye yerleşen Arslan, bundan sonraki hayatını, ölüm tarihi olan 1946'ya kadar, Arap dünyasının bağımsızlığı ve bütünlüğü için mücadelelere adanmış.⁶²⁰

E) ARAP COĞRAFYASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Suriye seferi sonucunda, Hicaz yarımadası ve Mısır'ı almış bilahare Kanuni Sultan Süleyman zamanında da hakimiyet Arap coğrafyasında yaygınlaştırılmış ve Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümü de Osmanlı tarih sahnesine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin Arap diyarlarına doğru genişlemesi, Araplar için bir müslüman hanedanın yerine başka bir müslüman hanedanın geçmesi, yerel otoritenin üzerine bir de imparatorluk otoritesinin eklenmesi demektir. Oysa bu, Osmanlı Devleti için "Dünya Devleti" rolünün gereği olarak kıtalararası ticaret yollarına sahip olmak ve İslam'ın tarihsel merkez bölgesini fethetmek ve kutsal topraklar üzerinde sembolik bir hükümlanlık kurmak esasını içeriyordu.⁶²¹ Gerçi bu coğrafyadaki Osmanlı hakimiyeti, modern anlamda siyasi bir hakimiyet olmaktan uzaktır. Zira büyük bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti, klasik dönemde fethettiği topraklarda, padişah adına hutbenin okunması ve senelik belli bir verginin merkeze veya merkezin belirlediği yere ödenmesi şartıyla eski idarenin devamına müsaade etmekte ve zaman içerisinde bu bölgeler Osmanlı idari taksimatı içerisinde, devletin cari kanunlarının uygulandığı mekânlar haline dönüşmekteydi.⁶²² Osmanlı idaresi genellikle hakimiyetine giren Arap bölgelerindeki eski sistemi muhafazaya çalışmış ve bazı yeni düzenlemeler yaparken de bölgenin özelliklerini dikkate almıştır.⁶²³ Arap ahali Türk idaresi altında asırlarca huzur ve sükûn içinde yaşamıştır. Osmanlı padişahları, "kavm-i necib" olarak kabul ettikleri Araplar'a her yıl "surre" adıyla maddi yardımda da bulunmuşlardır.⁶²⁴ Arap coğrafyasında görev yapan ve sıcak beldelerde bulunanlara mahsus olmak üzere maaştan başka "Hicaz zammı" adı altında verilen bir ödenek de Osmanlı Devleti'nin bölgeye olan politikasından bir kesit

⁶²⁰ A.g.m., s.602

⁶²¹ Kayalı, a.g.e., s.18

⁶²² Kurşun, *Necid ve Ahsa'da...*, s.239

⁶²³ Süleyman Beyoğlu, *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafası*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1990, s.1

⁶²⁴ A.g.t.,s.170

sunmaktadır.⁶²⁵ Ancak Osmanlı Devleti'nin bu tedbirlerine rağmen Yemen, Basra, Bağdat gibi Arap coğrafyası; cehennem, mutlak ölüme gidilen bir yer olarak görülmüştür.⁶²⁶

Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki gerek Hristiyan unsurun ve gerekse Müslüman unsurun yaşadığı coğrafyalardaki idaresi, bazı Avrupalı yazarlarca eleştirildiği⁶²⁷ gibi aynı düşünceyi seslendiren bazı Arap yazarlar da vardır.⁶²⁸ Bu yazarların Arap coğrafyasında Osmanlı idaresinin kötü yönetimi hakkındaki iddialarına karşı Halil Halid'in Osmanlı yönetiminin müslim ve gayr-i müslim halka karşı izlediği siyasetle ilgili düşünceleri ve bu hususla ilgili yaptığı tespitler dikkat çekmektedir. Halil Halid, Türkler'in her gittikleri memlekette hakimiyet kurmaya muvaffak olmalarına rağmen hakim oldukları memleketlerin halkına Türklüklerini kabul ettirmek gibi bir siyaset gütmediklerini belirtmiştir. "Tebâları gayr-i müslim ise, Türkler onlar hakkında o zamanlar için en insafî ve âdil sayılacak hükümleri tatbik etmişler; dini ve milli işlerinde ise onları kendi hallerine bırakmışlardır. Eğer hakimiyetleri altındaki halk müslüman ise, Türk idareciler onlara yabancı bir halk nazarı ile bakmazlardı.

Osmanlı Türkleri'nin fethettikleri ve hakim oldukları memleketlerin ahalisine pek çok zulüm ettikleri Avrupalılar tarafından olduğu gibi bazı Arap yazarlarınca da iddia olunagelmıştır.

Yapıldığı iddia olunan bu mezâlim, belki kısmen belki de tamamen doğru olabilir. Fakat Türklük namına zulümler yapan mütegalibenin asılları araştırılrsa bunların yüzde doksanın hakiki Türk ırkına mensup olmadıkları ortaya çıkar. Eşitlik esasının umumi olarak en fazla geçerli olduğu Osmanlı topraklarında, Osmanoğlu tahtının etrafında her çeşit millete mensup bir çok kimseler toplanagelmıştır ki bunların nisbeten en azı hakiki

⁶²⁵ Kıcıman, a.g.e., s.373

⁶²⁶ *Donanma Mecmuası*, nr.4 (Haziran 1326), s.311

⁶²⁷ Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu topraklarda izlediği siyaset; o coğrafyalardan çekildikten sonra da o coğrafyalarda yaşayan insanların kendi kimlikleriyle varolmaları, kendi dillerini konuşuyor olmalarının da gösterdiği gibi son derece adil olmuş ve başka milletlerin dil, din ve ırkına yönelik tecavüz ve katliam hareketlerinde bulunulmamıştır. F.Rıfkı Atay, "Çöküş devrinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan beş Hristiyan devlet çıktı. Endülüs topraklarında bir tek müslüman mahalle kalmış mıdır?" ifadesiyle Osmanlı Devleti'yle Avrupa Devletlerini karşılaştırmakta ve Avrupalıların, Türkler'in, yabancı coğrafyalarda sömürü, katliam ve kültürel kıyım yaptıkları iddialarına dikkat çekici bir örnek vermektedir. (Atay, *Çankaya*, s.449)

⁶²⁸ Türkler'in Araplar'la ilişki kurmaları ve İslamı kabul etmeleri ve nihayet Arap coğrafyasını hakimiyet altına almalarının doğurduğu sonuçlar hakkında bazı Müslüman ve Hristiyan Arap yazarların iddiaları için bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul 1977, s.24-26

Türk ırkından olanlardır. Araplar'dan doğru idrak ve anlayış sahibi olanlarca biliniyor olmalıdır ki Türkler zaptettikleri memleketlerde sadece kendi kavmiyetlerini koruyup gözetmekle uğraşmamışlardır. Onlar “Din ve millet birdir” düstûrunu daima tatbik etmişlerdir. İşte bu düstûra riayet ettikleri içindir ki, zaptettikleri yerlerin Müslüman halkını kendilerine benzetmeye çalışmamışlar, aksine bazı bakımlardan kendileri o halka benzemişlerdir.

Cezayir'e,Tunus'a gidip araştırırsanız, oralarda Araplaşmış pek çok Türk'e rastlarsınız. Mısır'a asırlardan beri yüzbinlerce Türk gelmiş ve yerleşmiştir. Bunların evlat ve torunları Mısır halkı ile karışmış ve kendi asıllarını unutacak kadar Mısırlılaşmışlardır”⁶²⁹ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Arap coğrafyası Türk hakimiyetine girdikten sonra burada uzun asırlar barış ve huzurun yaşanması, bölge üzerinde mütecaviz Avrupa devletlerinin siyasetlerini tatbikleriyle sarsılmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'nin zayıflaması arttıkça bu devletlerin nüfuzu da artmıştır. Bu politikaların en yoğun olarak yaşandığı dönem de XIX. ve XX. yüzyıldır. Özellikle XX. yüzyılın ilk çeyreğinde vukubulan I. Dünya Harbi bu bakımdan Arap coğrafyasını da köklü bir biçimde etkilemiştir. Arap coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerdeki askeri güçleri; Şam, Halep, Humus, Kudüs, Bağdat, Musul, Kerkük, Basra, San'a, Hudeyde, Asir ve Hicaz'da bulunmaktaydı.⁶³⁰ Bu yerlerdeki Osmanlı Ordularına rağmen, bir savaş atmosferi söz konusu olduğundan bu coğrafyada beliren pek çok problem söz konusuydu. Bunlar Irak, Suriye, Yemen gibi yerlerde hükümete karşı isyanlar, bedevi Araplar'ın tecavüzleri, Dürzilerin baş kaldırmaları, Arap ayrılıkçı hareketi dahili problemleri oluştururken, Hindistan ve Mısır'da mühim bir İngiliz ordusunun Arap coğrafyasına karşı harekete geçmesinin yanında İngiliz ajanlarının Arabistan'daki faâliyetleri de harici problemleri oluşturuyordu.⁶³¹

İncelediğimiz siyasi hatıralarda, I. Dünya Savaşı ile ilgili Arap coğrafyasında yaşanan pek çok uygulamalar ve bunlarla ilgili kesitler söz konusudur:

⁶²⁹ Halil Halid, *Türk ve Arap*, İstanbul 1994, s.5 vd.

⁶³⁰ I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası, Arap coğrafyasındaki Osmanlı Ordusu'nun bulunduğu yerler ve askeri birliklerin bağlı olduğu kolordu ve ordu merkezleri için bkz. Sâbis, a.g.e., I/156-159

⁶³¹ A.g.e., I/163-166

Asırlarca Türk vatanında âdil bir yönetim altında yaşayan Ermeniler, I. Dünya savaşında Rusya ile işbirliği yaparak Osmanlı Devletine karşı ihanet etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu harekete mani olmak için cephe güvenliğini tehdit eden Ermeni nüfusu, Osmanlı idaresinde bulunan Suriye'ye nakletmiştir.⁶³² Bilahare Suriye'de bu "tehcir" sonrası bir koloni Ermeni nüfus ortaya çıkmıştır.⁶³³

Osmanlı Devleti idaresindeki coğrafyalarda, zaman zaman çeşitli mülahazalarla nüfus göçtürme siyaseti uygulamıştır. Bu cümleden olarak Abdülaziz devrinde Lazkiye sancağındaki Rafizîler'in te'dibi sırasında birkısım Arap nüfus Adana'ya nakledilmiştir.⁶³⁴

I.Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ile İtilaf devletlerinin Arap coğrafyasındaki mücadelelerinde, cephe arkasında bulunan sivillerin gıda ihtiyacının teminindeki faaliyetlerine de sahne olmuştur. Arap coğrafyasının geneli düşünüldüğünde verimli olmayan doğal yapısı ve bazı beldelerin tahıl üreticisi olmaları ve diğer yerlerin buralar tarafından doyurulması, savaş atmosferinde zahire yol güvenliğinin kayboluşu veya abluka altında oluşu, doğal felaketler, ekonomik sıkıntı, karaborsa gibi sebeplerden dolayı iâşe sıkıntısı yaşanmıştır. Bu meselenin çözümü için alınan tedbirler ve iâşe sıkıntısı ile ilgili hususlara eserlerde sıkça rastlanmaktadır.⁶³⁵ Bu durumun İtilaf devletlerinin bölgeye nüfuzuna son derece önemli katkısı olacağı bilindiğinden⁶³⁶ "ev sahibi" olan Osmanlı Devleti Arap coğrafyası ahalisinin iâşe sıkıntısının karşılanmasında hayli gayret sarfetmiştir. Ahalinin iâşesinin karşılanmasında hiçbir surette müslüman ve gayr-i müslim ayrımı yapılmamıştır. Bir savaş atmosferinde böyle

⁶³² Geniş bilgi için bkz. Cemal Paşa, a.g.e., s.359-362 ; Erden, s.120-124

⁶³³ Cemal Paşa Suriye ve Beyrut'a yerleştirilen Ermeni nüfusun yüzelli bin kadar olduğunu ifade ediyor. (Cemal Paşa, a.g.e., s.361 vd.) Ali Fuat Erden ise Suriye'ye iki yüz bin Ermeni'nin yerleştirildiğini söylüyor. (Erden, a.g.e., s.124). Ermeniler'in her yıl 24 Nisan'da gündeme getirmeye çalıştığı "soykırım iddiaları"nın asılsız olduğu, Osmanlı Devleti'in bu göçtürme hareketinde son derece hassas davrandığı bir gerçektir. Nitekim, Suriye'ye nakledilen Ermeniler'e, Osmanlı Devleti mevcut imkânları sonuna kadar kullanarak hizmet sunmuştur. Halep'te yolda yürüyen bir Ermeni'nin altın saatinin çalınması üzerine saati çalan kişinin idam edilmesi, Ermeni muhacirlere karşı gösterilen korumacı tavırlara bir örnektir. (Erden, a.g.e., s.125)

⁶³⁴ "Arap Uşağı" denilen bu kişiler, o zaman ahalisi pek az ve çok verimli olan Adana ovasının imarı maksadıyla oralardan getirilmiş şahıslardır. (Cemal Paşa, a.g.e., s.349 vd.)

⁶³⁵ Cemal Paşa, a.g.e., s.309, 311, 312, 313

⁶³⁶ İngilizler'in I.Dünya Savaşı'nda aşiretlere ucuz buğday vermeye başlamaları üzerine Cemal Paşa, aşiretlerin İngiltere tarafına geçmelerini engellemek için ordu ambarlarından ucuz fiyatla zahire sattırmaya başlamıştır. (Cemal Paşa, a.g.e., s.311)

bir davranışın olması, Türk idaresinin asırlardan beri bilinen asıl kimliğinin bir tezahürü olmuştur.⁶³⁷

Osmanlı Devleti hakimiyetindeki bütün coğrafyaları vatanın aziz bir kısmı olarak gördüğünden coğrafya ve imkanların el verdiği ölçüde imar etmeye çalışmıştır. I.Dünya Savaşı'nda Suriye coğrafyasında Cemal Paşa'nın bayındırlık ve kültür faaliyetleri dikkat çekmektedir. Kara yolları, demir yolları, yatılı ve yatısız kız ilkokulları, bazı derelerin ıslahı ve bataklıkların kurutulması, yerleşim yerlerine temiz içme suyu sağlanması, eski büyük binaların tamir ve ihyası yapılmıştır.⁶³⁸ Bu hizmetlerin bazılarının, bayındırlık faaliyetlerinin yanında, askeri bir nitelik de içerdiği bölge üzerinde hakimiyet mücadelesi yapan devletlerin politikalarından anlaşılmaktadır. Ayrıca Suriye ve Filistin'deki bayındırlık ve kültür faaliyetlerinin yanında sağlık alanında da icraatların yapıldığı görülmektedir.⁶³⁹

XIX. ve XX. yy.'da Arap coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin sarsılmasının doğurduğu problemler, bölgeyi Avrupa saldırganlığıyla yüzyüze getirmiş, Osmanlı Devleti de bölge ile ilgili klasik mücadele taktiklerinin yanında farklı ve yeni uygulamalara da girmiştir. Zira bölgede Avrupa devletlerinin faaliyetleri sonucunda bu devletlerle birlikte hareket edecek bazı unsurların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumun giderilmesi için Osmanlı Devleti'nin müslüman unsurlar arasında dayanışma ve birliği sağlayacak yeni politikalara ihtiyacı hasıl olmuştur. İşte bu noktada entellektüel bir zekâ ve bir "Osmanlı" olan Şekip Arslan'dan istifade edilmiştir.⁶⁴⁰ İTC, müslüman unsurlar arasında dayanışma ve işbirliğini sağlamak amacıyla Balkan

⁶³⁷ Gayr-i müslim unsurlara ait olan dini müesseseler, resmi ve hususi hastaneler, yetim evleri ve benzeri gibi kurumlara kısmen parasız kısmen paralı yardımlarda bulunulmuştur.(Cemal Paşa a.g.e., s 313 vd.) Ancak Türk Devleti'nin bu insani siyasetine karşı Beyrut ve Lübnan'ın kalabalık nüfusunun iâşesi için yapılan yardımlar kâfi gelmemekteydi. Amerika ve İspanya'dan iâşe için Maruni Patriği tarafından Papa aracılığıyla yardım istenmesine rağmen ciddi bir yardım gönderilmemiştir. Açlıktan ve sari hastalıktan meydana gelecek ölümlerin önünü almak için Cemal Paşa'nın bu girişimi Avrupa tarafından duyulmamış Amerika Birleşik Devletleri ve İspanya'nın gönderdiği bir zahire vapuruna da İskenderiye'de İtilaf devletleri tarafından, bahaneler ileri sürülerek Lübnan'a varmasına müsaade edilmemiştir. Bilakis İtilaf donanması Beyrut sahilindeki ablukayı şiddetlendirerek hem dışarıdan hem de Suriye'nin sahillerinden erzak getirme olayını önlemeyi amaçlamışlardır. (Cemal Paşa, a.g.e., s.311-315)

⁶³⁸ Suriye'de bayındırlık ve kültür çalışmaları; kara yolları, menzil teşkilatı, demir yolları, şehirlerin imarı, çeşitli bayındırlık ve kültür çalışmaları konusu için bkz. a.g.e., s.318-332

⁶³⁹ Sağlık müşaviri Prof.Mühlens, refakatına verilen yüzbaşı Akif Şakir bey ile Suriye ve Filistin'de yaptıkları inceleme sonucunda bulaşıcı hastalıkların kaynakları, sebepleri ve bunların giderilmesi için rapor hazırladı. Raporda istenilen hususlar komutanlıkca yerine getirildi. Prof. Mühlens bu araştırmada meçhul mikroplar keşfetti ve bunları tetkik edilmek için Hamburg Sıcak İklim Hastalıkları Enstitüsü'ne gönderdi. Ali Fuat Erden, yabancı müşavirler içinde en faydalısı olarak Mühlens'i nitelemektedir. Prof. Mühlens kıskançlık yüzünden IV. Ordu'dan gitmeye mecbur olmuştur. (Erden, a.g.e., s.139vd.)

Savaşları sonrası “Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiye” isminde bir cemiyet ihdas ettirmiştir. İstanbul’da teşekkül eden bu cemiyetin kuruluş amaçları; Türkler ve Araplar arasında iyi ilişkiler tesis etmek, ayrıca Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan müslümanlar arasında siyasi faâliyetler ve gerektiğinde askeri operasyonlar yapabilecek zemini hazırlamaktır. Kurucuları; Türkler, Mısırlılar, Tunuslular, Libyalılar, Yemenliler, Hicaz ve Hintliler’den oluşmaktaydı. Cemiyetin esas gayesi, devletin propagandasını yapmak ve özellikle Araplar arasında baş gösteren ayrılık faaliyetlerini engellemektir.⁶⁴¹ Osmanlı Devleti bölge üzerindeki mütecaviz Avrupa politikalarına karşı bu cemiyetin çalışmalarından fazlasıyla istifade etmiştir.

F) ARAP COĞRAFYASINDA AVRUPA DEVLETLERİNİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

Avrupa devletlerinin Arap coğrafyasına saldırıya geçmesi XIX.yy.’da başlamıştır. Mağrip⁶⁴² bölgesine yönelik ilk saldırıda bulunan güçlerden Fransa ile birlikte Arap coğrafyası farklı zamanlarda farklı devletlerin istila hareketlerine maruz kalmıştır. I.Dünya Savaşı’na gelinceye kadar Kuzey Afrika’da, Osmanlı egemenliğindeki Arap coğrafyasının Avrupalı siyasi güçlerce istila edildiği bir vakıâdır. Diğer bir Arap coğrafyası olan Maşrik kısmı ise, I.Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda Osmanlı Devleti’nin mağlup olması sonrası Avrupalı güçlerin kontrolüne girmiştir.⁶⁴³

⁶⁴⁰ Kurşun, “Şekip Arslan’ın bazı mektupları...”, s.603 vd.

⁶⁴¹ Cemiyetin başına Sultan Abdülaziz’in oğlu Yusuf İzzeddin, Genel Sekreterliğine de Sait Halim Paşa getirilmiştir. Üyeleri arasında İttihatçılar’ın ünlü Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa da bulunmaktaydı. Bu isimlerden oluşan cemiyetin, sıradan insanların da yapabileceği işleri üstlenecek bir kuruluş olamayacağı açıktır. Cemiyet, Dünya müslümanları arasında, propaganda yapmak ve onların yeniden uyanışlarını temin etmek için İstanbul’da “Cihan-ı İslam” adında haftalık bir dergi çıkarmıştır. Bu dergi Türkçe, Arapça, Urduca ve Farsça olarak yayınlanmıştır. Cemiyet, zahiren siyasetle iştigal etmeyecekti. Nizamnamesinde kuruluş gayesi “Ahali-i İslamiyenin derece-i muhtelif-i tahsilden istifadelerini temin etmek” olduğu belirtilmiştir. Bu amaçla da taşralarda şubelerin kurulmasına karar verilmiştir.

Şekip Arslan’ın 1913 yılında Medine’ye yaptığı ve muhtemelen İttihatçılar tarafından tertiplenmiş propoganda gezisinde, gözlemlerini ve bölgede yaşanan olaylar hakkındaki tekliflerini ve bu coğrafyada neler yapılması gerektiğini içeren mektuplarını, cemiyetin başkanı yerine Talat Paşa’ya yazmış olması cemiyetin niteliğini ve aynı zamanda İttihat ve Terakki hükümeti ile olan organik bağlarını ortaya koyması açısından önemlidir. (A.g.m., s.602-605)

⁶⁴² Bazen Berberistan veya Küçük Afrika denilen ve Afrika’nın Trablus, Tunus, Cezayir, Fas ve Mısır’ı içine alan kısmına Arap müelliflerin verdikleri isim. Mağrip bölgesinin sınırları konusunda farklı görüşler söz konusudur. Geniş bilgi için bkz. G. Yver, “Mağrib”, *IA.*, İstanbul 1957, VII/142-143

⁶⁴³ Avrupalıların ve özellikle de İngilizler’in Arap yarımadasına girişi Yemen’nin limanı olan Aden’den olmuştur. 1838’de Aden, bir olay sonucunda İngiliz hakimiyetine geçti. Osmanlı idarecileri de İngilizlerin

Maşrık Arabistan bölümünde bulunan Filistin bölgesinin bütün dinler için büyük bir önemi haiz olması Arap coğrafyasının bu bölümünde sonraları ilginç gelişmelere de sebep olmuştur. Zira bütün semavi dinler nazarında kutsal kabul edilen Kudüs kenti ve Mescid-i Aksa bu topraklar üzerinde bulunmaktadır. Bu sebeple burada meydana gelen olaylarda her biri ayrı din veya meshep sahibi olan büyük güçlerin bölge üzerindeki rekabetleri önemli rol oynamıştır.⁶⁴⁴

Arap coğrafyası hakkında Avrupa'nın casusluk faaliyetleri⁶⁴⁵ sonucu elde edilen bilgiler doğrultusunda bölgeye yönelik politikalar uygulanmıştır. Bu açıdan Avrupa devletleri ilk önce Osmanlı hakimiyetindeki Arap topraklarında yaşayan gayr-i müslimlerin haklarını korumak bahanesiyle nüfuz peşinde koşmuşlardır.⁶⁴⁶ Bu politika bir "şefkat ve merhamet medeniyeti" olan Osmanlı Devleti'nin müslim ve gayr-i müslim vatandaşları arasında gerginliklere sebep olmuştur. Arap coğrafyası üzerinde Avrupalı devletlerin iktisadi ve toprak talepleri⁶⁴⁷ ve petrol bölgelerini ele geçirme istekleri⁶⁴⁸ Osmanlı Devleti'yle mücadelelere yol açmıştır. Daha sonra, yalnızca bu siyasetin Arap coğrafyasında etkinlik kazanmaya kâfi gelmediği anlaşıncı bazı Arap liderleriyle temasa geçerek onlara parlak vaatlerde bulunmuşlardır. Büyük bir Arap devleti ve halifeliğin Osmanlı Devleti'nden alınarak kendisine verilmesi isteğinde bulunan Şerif Hüseyin'e, muğlak ve aldatıcı vaatlerde bulunulması ilişkilerin en çarpıcı

yavaş yavaş buraya girmesine mani olamamışlardır. Aden, İngilizlerin Arabistan'a girmek için intihab ettiği bir "atlama taşı" olmuştur. (*Donanma Mecmuası*, nr.5 (Temmuz 1326), s. 404 vd.)

Ayrıca İngiltere'nin körfezdeki nüfuz ve tesiri sadece top, tüfek ve zırhlılarla olmamıştır. "zaman-ı sulhe, celb-i kulûb-ı icanibe, temin-i fevâid-i umumiyye ait bütün vesaite ve teşebbüse müracat etmiştir." Her kıyının ayrıntılı haritalarını çizmişlerdir. Denizaltı telgraf kabloları Hindistan ve Bombay'a kadar döşenmiştir. Her tarafta postahaneler yapılmıştır. Bunlar mükemmel derecede işliyor ve hatta Osmanlı makamlarınca da kullanılıyordu. Esir ticaretini ve korsanlığı da İngilizler önlemişlerdir. Hindistan'dan Basra'ya kadar Hindistan rupiyesi rayiçtir. (*Donanma Mecmuası*, nr.5 (Eylül 1326), s.616 vd.); İngilizler'in bütün bu sızma faaliyetlerine karşın Osmanlı Devleti de bölgeyle olan iktisadi ve siyasi bağını güçlendirmeye çalışmıştır. Sanılanın aksine, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki iktisadi ve ticari ağırlığı, XIX. yy.'ın ikinci yarısında bile oldukça fazlaydı. Nitekim 1860'lı yıllarda Basra Körfezi'nde işleyen ticaret gemilerinin yaklaşık %90'nında Osmanlı bandırası bulunmaktaydı. (Davut Hut, *Maliye Varidat Defterlerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.85-86)

⁶⁴⁴ Kurşun, "İsrail", *Tarih ve Medeniyet*, sayı: 32 (1996), s.16

⁶⁴⁵ Mesela, Necid'in içlerine 1811'de giden Napolyon'un elçisi De Lascars; 1819'da East India Company adına G.F. Sadlier; 1863'de doktor kimliğiyle bir İngiliz Casusu olan Seyyah Palgrave; 1864'te de at tüccarı kimliğiyle esasında İngiltere ve Fransa adına çalışan İtalyan Guarmani bu casusluk faaliyetlerinin dikkate değer örnekleridir. (Kurşun, *Necid ve Ahsa'da...*, s.15)

⁶⁴⁶ Buna en bariz misal 1840 ve 1860 Lübnan olaylarıdır. Her iki tarihte de meydana gelen olaylarda gerek Fransa ve gerekse İngiltere müdahale etmişlerdir. Her iki devlet burada çıkar çatışmalarına girerek bu bölgelerde nüfuz teminine çalışmışlardır. (Kurşun, *Yol Ayrımında...*, s.20 vd.)

⁶⁴⁷ Sâbis, a.g.e., I/26,48; Cemal Paşa, a.g.e., s.86 vd.

⁶⁴⁸ Sâbis, a.g.e., IV/296

bir örneğidir.⁶⁴⁹ İngiltere'nin Arap coğrafyasındaki Osmanlı hakimiyetini ortadan kaldırmak ve kendi nüfuzunu bölgede hakim kılmak istemesine rağmen "Arap Hilafeti" fikrini öne çıkararak politika gütmeleri düşündürücüdür. Kendilerinin de istilacı oldukları Arap coğrafyasında bu düşünce, İslam ve Araplar için faydalı olsa İngiltere bu düşünceye hız verir mi idi?⁶⁵⁰ Bu siyasetin arkasında bulunan kutsal beldelerin ya kendisinin "koruyuculuğunda" ya da şeklen bağımsız ama gerçekte kendi nüfuzunda olan bir Arap gücünün elinde olmasını temin ederek sömürgelerindeki müslüman unsurlara yönelik güttüğü İslam siyaseti rol oynamıştır.⁶⁵¹ Diğer bir sebep de bu parlak fakat aldatıcı tekliflerle Türk-Arap birlikteliği berhava edildikten sonra, bölgeye değişik Avrupa ülkelerinde yaşayan ve varlıkları bu ülkeler tarafından özellikle ekonomik sebeplerle iyi karşılanmayan Yahudiler'e bir yurt bulma amacı da bulunmaktadır.⁶⁵² Yahudiler'in de "vaadedilmiş toprak" olarak gördükleri Filistin'de bir devlet kurmak için ondokuzuncu yüzyılda başlattıkları çalışmalar, Osmanlı Devleti'ni bu oluşum karşısında dikkatli olmaya itmiştir. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı muhtelif iç ve dış gailelerin yanında Arap coğrafyası ile alakalı malûmatının coğrafi açıdan bölgeye çok uzak olan İngiltere'ye göre zayıf durumda olması, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki kontrolünü zayıflatan sebepler arasındadır.⁶⁵³

Filistin'de kurulacak Yahudi devletinden Avrupa devletlerinin muhtelif menfaatleri vardı. İngiltere, himayesinde kurulacak bu devletten Ortadoğu ve Hindistan'daki çıkarları açısından faydalar ummaktaydı. Bu yeni devlet İngiltere için bölgede bir üs vazifesi görebilirdi. Aynı şekilde Almanya ve Rusya'nın da "Siyonizm"ın başarıya ulaşmasında ciddi menfaatleri vardı. Bu devletler bir taraftan bünyelerindeki siyonistleri ihraç ederek rahatlamayı amaçlarken, diğer taraftan da

⁶⁴⁹ Kurşun, "İsrail", s.18

⁶⁵⁰ Hüseyin Kâzım Kadri, a.g.e., s.178

⁶⁵¹ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., I/210

⁶⁵² Yusuf Can, "Arz-ı Mev'ud Fitnesi", *Tarih ve Medeniyet*, sayı: 32 (1996), s. 23

⁶⁵³ Yahudiler I. Dünya Savaşı'nda Kudüs fakirlerine dağıtmak üzere gönderilen gıda malzemelerini getirenlerle birlikte siyonizm propogandası yapmak amacıyla bir çok matbu evrak göndermek gibi pek çok vasıta kullanmışlardır. (Cemal Paşa, a.g.e., s.314)

...İngiltere'nin mukırr-ı hükümeti olan Londra'nın Arabistan hududuna olan mesafesi, İstanbul'un kine nazaran iki kat daha fazladır; halbuki İstanbul'un Arabistan'a aid olan malûmatı bugün Londra'nın Arabistan'a ait olan vukufunun dörtte birine balığ olamıyor. (*Donanma Mecmuası*, nr. 4 (Haziran 1326), s.311)

...bir çok İngiliz, Alman seyyahları el'an Afrika, Arabistan içlerine bir kelime-i malûmat daha tedarik edebilmek için sokulmağa çalışıyor. (A.g.d., s.312)

...Bütün bu aleyhte duruma rağmen Yemen'i, Aden'i, Arabistan'ı düşmana karşı terketmeyen tek güç Osmanlı olmuştur. (*Donanma Mecmuası*, nr. 8 (Teşrinievvel 1326), s.686)

Yahudiler'i dış politikalarında "malzeme" olarak kullanmayı düşünmüşlerdir.⁶⁵⁴ Bu siyasetler, Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler'den oluşan bölge halkının barış ve huzur içindeki birlikteliklerinin bozulmasına yol açmıştır. Filistin topraklarında kurdurulan İsrail'in bölgede meydana getirdiği değişiklik ve yayılmacı politikalar, bölgede günümüzde de etkisini devam ettiren huzursuzluklara sebep olmuştur.⁶⁵⁵

Arap coğrafyasına karşı Avrupa devletlerinin hangi durum söz konusu olursa olsun politikalarında menfaati "merkeze" yerleştirmeleri hususu ile ilgili, dikkat çekici bir hadise; I.Dünya Savaşı'nda Lübnan ve Beyrut'ta binlerce insanın açlıktan ölmesine yol açan İngiltere'nin ablukasıdır.⁶⁵⁶

Türkler hakimiyetindeki Arap coğrafyasında başka yerlerde olduğu gibi çarşılar, imarethaneler, çeşmeler, köprüler vb. gibi sosyal yapılar inşa etmişlerdir. Ancak bu bölgelerin Türk hakimiyetinden çıkması ve Avrupa işgaline maruz kalması sonrası, bu eserlerin harap olması ve tahrip edilmesi olayıyla⁶⁵⁷ karşılaşmaktadır. Bu uygulamanın altında Türk izlerini oradan silmek ve Türkler'in medeniyet zenginliğinden rahatsız olma psikolojisi yatmaktadır.

G) I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ARAP COĞRAFYASI

I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasını savunmak zorunda kaldığı esas güç İngiltere olmuştur. İngiltere'nin bu cepheye ağırlık vermesinin temel amacı, Hindistan ve Uzakdoğu sömürgelerine giden yolu kontrol altında tutmak ve bağlantıyı sağlamaktır. İngiltere'nin bu bölgedeki diğer bir hedefi de keşfedilmiş olan petrol yataklarına hakim olmak idi. Bu sebeplerle İngilizler Arap cephelerine daha fazla önem vermiştir. İngiltere bu coğrafyaya hakimiyet kurmada, Hindistan'daki sömürgesinden istifade ile bölgeye doğu ve güneyden girerken, Mısır'daki hakimiyetiyle de bölgeye ulaşan deniz yolunun kontrolünü hedeflemiştir.

⁶⁵⁴ Yusuf Can, a.g.m., s.23

⁶⁵⁵ Geniş bilgi için bkz.Kurşun, "İsrail", s.16-22; Can, a.g.m., s.23-27

⁶⁵⁶ "... Savaş süresince Lübnan'da ve Beyrut'ta açlıktan epey insan öldü. Bunun pek çok sebebi olmakla birlikte en önemli sebep İngiltere'nin sevkulceyşidir. İngiltere, isyana teşvik ve tahrik etmiş olduğu Hicaz kıtasının sahillerini ablukadan istisna etmiş ve müslüman urbana her nevi yiyeceği ucuz fiyatlarla göndermiş fakat Hristiyan Lübnan halkı için İspanya kralının bir vapur buğday göndermesine muvafakat ve müsaade etmemiştir." (Erden, a.g.e., s.247)

⁶⁵⁷ Halil Halid, a.g.e., s.7

Sömürgeciliğe geç başlayan Almanya ise bu açığını kapatmak için Uzakdoğuda kendisine rakip olarak İngiltere'yi seçmiştir. Bu bakımdan Almanya, I.Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'ne her türlü siyasi ve askeri desteği vermiştir.

Arap yarımadasında savaş boyunca Kanal, Irak ve Filistin ile Suriye cephesi açılmıştır. Kanal'a Cemal Paşa'nın komuta ettiği Türk-Arap birliklerinden oluşan ordunun başarısızlığı ve geri çekilişi söz konusu olmuştur. Üstün güçlerle mücehhez İngiliz birliklerinin Basra'yı işgalden sonra kuzeye doğru ilerlemeleri sonucunda Bağdat da düşmüştür. Bilahare Şerif Hüseyin kuvvetleriyle birleşen İngiliz güçleri kuzeye doğru ilerleyerek Hicaz'ı da ele geçirmiş ancak burada Fahreddin Paşa'nın uzun süren Medine müdafaası ile karşılaşmıştır. Filistin cephesinin düşmesinden sonra daha güneydeki Hicaz cephesi de zor duruma düşecek, bu bozgun Suriye'ye de sirayet edecek ve İngilizler Çukurova'ya kadar ilerleyip bütün Arap memleketlerini istila edeceklerdir. Bu ricat esnasında bölgede Alman Liman Von Sanders Paşa'nın komutanı olduğu "Yıldırım Orduları" bütün uğraşlara rağmen İngiliz işgaline karşı etkisiz kalmıştır. Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bölgeyle bağlantısının kesilmesiyle bu topraklarda İngiliz ve Fransız mandası altında yapay devletler kurulmuştur.

a) Suriye Meselesi

Suriye, Osmanlı Devleti'nin Arap yarımadasındaki birliklerinin bağlı bulunduğu IV. Ordu'nun merkezi olması itibarıyla I.Dünya Savaşı'nda önem arz etmektedir. IV. Ordu komutanlığına atanan Cemal Paşa, Aralık 1914-Aralık 1917 tarihleri arasında Suriye'de görev yapmıştır.⁶⁵⁸ Denilebilir ki Arap coğrafyasında bulunan Osmanlı idareci ve komutanlarından hiç biri Cemal Paşa kadar tartışılmamıştır. Cemal Paşa Şam'daki görevi sırasında İngilizler'i Mısır'dan çıkarmak için Kanal Harekâtı adı verilen bir planı uygulamaya koymuştur. Ancak Şubat 1915 ve 1916 Temmuz'unda tekrarlanan iki Kanal harekâtında istenen sonuçlar alınamadı. Cemal Paşa IV. Ordu komutanı olarak Kanal Seferiyle uğraşırken iç meselelerle de karşılaşmıştır. Bir yandan

⁶⁵⁸ Cemal Paşa, a.g.e., s.162; ayrıca, Cemal Paşa'nın Şam'a ilk geldiği günlerde düzenlenen bir yarışma vesilesiyle yaptığı konuşma önemlidir. Bu konuşma, dönemin panoramasını göstermesi ve Türk ve Araplar'ın birbirlerinden ayrıldıklarında her ikisi için de zevalin kaçınılmaz olduğu ve İslâm'ın bu iki güzide ve büyük rüknü arasında çıkacak bir ihtilafın umumi bir İslâm esaretini kaçınılmaz hale getireceği hususlarını belirtmesi açısından önem taşımaktadır. (A.g.e., s. 227-228)

ahalinin desteğini sağlamak için çaba gösterirken diğer taraftan da Avrupa devletleriyle işbirliği yapan Arap milliyetçilerini takibe almıştır. Yapılan çalışmalar sonucu bu kişilerin ihanetleri sabit görülerek cezalandırıldı.⁶⁵⁹

Diğer bir önemli olay da 1915 yılının yazında IV. Ordu'da Arap askerlerin ve subayların bir ihtilal teşebbüsüne kalkışacakları istihbaratının alınması üzerine, yüzelli kadar subayın İstanbul'a, Suriye'den ustalıkla bir biçimde nakledilmesidir.⁶⁶⁰ Böylece Arap ihtilali teşebbüsü tohum halindeyken gerek Divan-ı Harb'deki yargılamalar ve gerekse bu Arap subayların İstanbul'a tayin ve nakledilmeleriyle yok edilmiş oldu.

⁶⁵⁹ 21 Ağustos 1915'te onbir Arap milliyetçi lideri, Mayıs 1916'da yirmibir Arap lideri daha idam edilmiştir. Bu kişilerin yargılanmalarında hukukun zorlandığı konusunda iddialar söz konusudur. (Bkz. M. Şükrü Hanioglu, "Cemal Paşa", *DİA.*, VII, İstanbul 1993, s.305-307). Bu konunun yanında Arap ihtilalcilerinin ikinci partisinin muhakemesi öncesi ve sonrası ile ilgili olaylar için bkz. Erden, a.g.e., s. 260-265.

⁶⁶⁰ 1915 yılı yazında IV. Ordu'nun kuvvetleri diğer cephelere gönderilmiş, Suriye'de yalnız 23. ve 27. tümenlerle sahil jandarma kıtası ve VIII. ve XII. Kolordu karargâhları kalmıştı. Bu kuvvetlerin efradı kâmilen yerli, zabitanın çoğu da Arap idi.

Alınan istihbarat; Arap zabitlerinin Osmanlı Devleti'ni batmak tehlikesine maruz bir gemiye benzettikleri ve Araplar'ın Osmanlılarla beraber mahvolmak felaketine uğramamak için gemiyi zamanında terketmeleri ve kendilerini kurtarmaları icap ettiği tarzında propaganda yaptıklarıydı. Kıtaatta meydana getirilecek bir ayaklanma ile Türk subayları bir gece içinde teker teker öldürülecekler; ihtilal komitesi vaziyete hakim olacak; Suriye'nin istiklâli ve harbdan çekildiği ilan edilecek; Fransızlar'la münferit barış ve ittifak yapılacaktı. Muhtelif kaynaklardan alınan haberler birbirini teyid etmekte idi.

Bu gelişmeler, Suriye'deki ordu karargâhını bir isyan denizi ortasında şamandıra durumunda bırakıyordu. Zira ordu karargâhında piyade ve süvari birlikleriyle bir Mevlevi taburu ve Bulgaristan'ın Deliorman muhacirlerinin gönüllü bir piyade bölüğünden başka Türk kuvveti yoktu. Durumun nazik ve tehlikeli oluşu, Osmanlı Devleti'nin itidal ve temkin ile fakat azim ve süratle tedbirler almasını icap ettirmiştir. IV. Ordu ile Osmanlı Genelkurmay'ının muhabereleleri sonucu, Suriye'deki birliklerden ikiyüz kadar subayın Çanakkale'ye gönderilmesi IV. Ordu'dan istendi. Bu subaylar kâmilan gittikten sonra onların yerine muhtelif ordulardan ve İstanbul'dan aynı miktarda subayın IV. Ordu'ya gönderilmesi kararlaştırıldı.

Bu plan dahilinde Arap ihtilaline meyilli yüzelli kadar subayın isimleri tespit edildi ve maksadın belli olmaması için bunlara elli kadar Türk subayı ilave edilerek liste Harbiye Nezareti'ne bildirildi. Harbiye Nezareti bunları ellişer ellişer tayin etti. İki üç hafta zarfında dört partide ikiyüz subay İstanbul'a gönderildi.

Bu büyük çaplı nakil işleminde iki Arap subay, XII. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Yasin Hilmi ve Ordu Erkân-ı Harbiyesi Haber Alma Şubesi'nde Kurmay Yüzbaşı Şamlı Mehmet Bey de başka yerlere tayin edilmişlerdir. Bir ihtilal hareketi "zekâ" tarafından idare edileceğinden dolayı Arap subaylarından en zekisi olan XII. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Yasin Hilmi ihtilalin muhtemel başı olabilirdi. Bu sebeple bu iki kişi de nakil işlemine tâbi tutulmuştur. Ancak bu iki kurmay subay değerli olduklarından Osmanlı Ordusunda hizmetleri bulunduğu onlara üçer sene harb kıdem zammı verilmek suretiyle Yasin Hilmi Bey İstanbul'da önemli bir göreve; Yüzbaşı Mehmet Bey de Suriye'de başka bir vazifeye gönderildiler. Bunlar harb kıdem zammına henüz istihkak kazanmamışlardı ve IV.Ordu'da ilk olarak harb kıdem zammı ve en azami miktarda kıdem zammı onlara verilmiştir.

Yasin Hilmi; sonra Galiçya'ya giden kolorduya tümen komutanı oldu. Daha sonra; tümeniyle Filistin cephesine geldi ve bilahare Şeria cephesinde VIII. Kolordu Komutanı oldu. Yasin Hilmi müteakden sonra ve Osmanlı Devleti'nin çökmesi üzerine Bağdat'a gitmiş ve Irak devletinin kurulması sonrasında da Genelkurmay Başkanı olmuştur. O'nun küçük kardeşi Kurmay Binbaşı Taha Birinci, harb esnasında Yemen'deki VII. Kolordunun Kurmay Başkanı idi ve harbin sonuna kadar vazifesini pek iyi ifa etti. Yüzbaşı Mehmet Bey bir müddet sonra Hicaz cephesindeki bir kolordunun Kurmay Başkanı olmuş ve son ana kadar görevini sadakat ve dirayetle ifa etmiştir. (Erden, a.g.e., s.68-70)

Suriye’de 1915 yılındaki bu ihtilal teşebbüsünden sonra harb müddetince burada ve Filistin’de asayiş bozacak hiçbir hareket olmadı.

b) Teşkilât-ı Mahsusa’nın Necid Çölleri Seyahati

Teşkilât-ı Mahsusa, uzun yıllardır bölgenin siyasi, ekonomik ve dini öneminden dolayı Arap çöllerindeki gizli mücadelelerin içyüzüne vakıftı. Osmanlı Devleti namına İslam dünyası için mukaddes olan yerlerin idaresini elinde tutan Şerif Hüseyin Paşa, oğulları Zeyd, Ali, Abdullah ve Faysal vasıtasıyla bir taraftan İngilizler, diğer taraftan Fransızlar hatta Anadolu-Bağdat Demiryolu’nun Basra’ya uzatılması kararından sonra Almanlarla gizli temasa geçmiş, yıkılacağına kanaat getirdiği Osmanlı Devleti’nin çöküntüleri içinden, en zengin mirası alarak Haşimi saltanatını kurmayı kararlaştırmıştı. Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey, Şerif Hüseyin Paşa’nın “Şeriflik” neseb iddasının çürük temellere dayandığını, Hz.Muhammed’e mensubiyeti bir tahakküm ve tegallüp vesilesi sayan ailesini ve Peygamber’in nesebiyle olduğu kadar temsil ettiği asıl ve büyük fikirlerle ve zihniyetle hiçbir alakası olmadığını biliyordu.⁶⁶¹

Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey, Hicaz Emiri Şerif Hüseyin Paşa ve oğullarının, Osmanlı Devleti’ne karşı isyana hazırlandığını ve bunun için fırsat kolladıklarını tespit etmiştir. Eşref Bey; Osmanlı ordusunu arkadan vurarak çok güç bir duruma düşürebilecek bu ihanet hareketine karşı bir tedbir olarak, Arap yarımadasının diğer bölgelerinde, bilhassa Necid havalisinde İbn-i Suud’un hakim olduğu mıntıkada, İbn-i Reşid’in hükümrân olduğu sahada ve Yemen’de kuvvetler hazırlayarak; Şerif Hüseyin isyan ettiğinde onları durdurmak ve bunların esaslı taarruz hazırlıkları yapan Filistin cephesindeki İngiliz ordusuyla birleşmesine mani olmak amacındadır. Başta Enver Paşa olmak üzere Osmanlı Harbiye Nezareti de bu projeyi ciddi mukabil tedbirlerin temeli saymaktadır.⁶⁶²

Eşref Bey, Hicazda patlamak üzere olan bu isyana karşı İbn-i Suud, İbn-i Reşid ve geniş çölün sakinleri bedevi kabilelerinin mukabil hareketlerine bağlı olan tek ümidi tecrübe etmek için Necid çöllerine, gizli tutulan bir seyahate çıkmıştır. Eşref Bey’le beraber bulunan kişiler Enver Paşa’nın baş yaveri Mümtaz Bey, Şeyh Şerif Salih el-

⁶⁶¹ Kutay, a.g.e., s.32 vd.

⁶⁶² A.g.e., s.25

Tunusî, şair Mehmet Akif'tir.⁶⁶³ Kafilede; Eşref Bey ve Mümtaz Bey, siyasi, idari ve askeri konularla, şair Mehmet Akif Bey ile Şeyh Şerif Salih de dini ve manevi konularla ilgilenmişlerdir. Bu dört kişinin yanında, bunların güvenliklerini sağlayan Teşkilât-ı Mahsusa fedailerinden bir grup da bulunmuştur.⁶⁶⁴

Padişah V.Mehmet Reşat daha önceki padişahlar gibi İbn-i Suud ve İbn-i Reşid ve Arap coğrafyasının diğer ileri gelen kişilerine Eşref Bey'le beraber değerli hediyeler de göndermiştir.⁶⁶⁵

Eşref Bey'in Şerif Hüseyin'in isyanı karşısında beraber hareket etmeyi düşündüğü ve isyanı durdurabilecek olan İbn-i Suud ve İbn-i Reşid de o sıralarda aralarında kıyasıya bir iktidar kavgası yapmaktaydılar. Ayrıca bunlardan İbn-i Suud, Vehhabilik adı altındaki dini bir hareketin temsilcisi durumundaydı.⁶⁶⁶

Osmanlı Devleti gerek İbn-i Reşid'in, gerek İbn-i Suud'un devlete sadık kalması ve savaşta iki liderin devlete karşı bir harekete geçmelerinden endişelendiğinden, idare kabiliyetine itimat ettiği iki kurmay subayı, İbn-i Reşid ve İbn-i Suud'un nezdinde temsilci olarak bulunduruyordu. Çölün bu iki ünlü fakat birbirine düşman liderleri o günlerde fiilen bir hareket yapma yerine hadiselerin inkişafını bekliyordı.⁶⁶⁷

Eşref Bey'in muhtemel durumlar karşısında ortak hareketi sağlamak amacıyla yaptığı seyahatte bölge insanının hususiyetlerini bilen tavırları ve "mahalli tecrübe"ye olan vukufiyeti dikkat çekmektedir.⁶⁶⁸

Eşref Bey'in Necid çölünün önemli bir gücü olan İbn-i Reşid'le yaptığı görüşmede İbn-i Reşid, Osmanlı Devleti'ne sadık kalacağını ve ne pahasına olursa olsun bu bağlılığından ayrılmayacağını söylemiştir.⁶⁶⁹

⁶⁶³ A.g.e., s.27

⁶⁶⁴ A.g.e., s.28

⁶⁶⁵ "...Gönderilen değerli hediyeler arasında bulunan Yavuz Sultan Selim'in atının eyerinin aynı olarak imal ettirilen çok kıymetli iki at eyerinin serüveni hayli ilginç olmuştur. Eyerlerin büyüklüğü yüzünden Arap yarımadasındaki cins atların her türlü soyu eyerlerin altına konulmuş olmasına rağmen atlar küçük kalmıştır. Böylece İbn-i Reşid ve İbn-i Suud'a gönderilen bu hediye antika eşya olarak kalmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, o zamanki Suudi kralının oğlu olan Abdülaziz İbn-i Suud, bu değerli eyere uygun asıl bir İngiliz atını, meşhur Roçild ailesinden getirtmiş Yavuz'un eyerine benzeyen bu tarihi hediye müzelik eşya olmaktan kurtarmıştır. (Kutay, a.g.e., s.28-31)

⁶⁶⁶ A.g.e., s.35; Ayrıca dini bir mezhep olarak Vehhabiliğin ortaya çıkışı, kurucusu, fikirleri ve Vehhabi hareketinin siyasi bir boyut kazanması konuları için bkz. Kurşun, *Necid ve Ahse'da...*, s.17-24

⁶⁶⁷ Kutay, a.g.e., s.59

⁶⁶⁸ A.g.e., s.56 vd.

Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey, Mekke Emirinin muhtemel isyanına karşı mukabil kuvvet olarak düşündüğü İbn-i Reşid'le İbn-i Suud'un ittifakını sağlamak için İbn-i Suud'la da görüşmek istemiştir. Ancak İbn-i Suud'un o günlerde merkezi olan Riyad şehrinde bulunmaması ve Basra'da olduğundan dolayı yerine bıraktığı Emir El-Breyd'i ile görüşülmüştür.⁶⁷⁰

İbn-i Suud'un kendi menfaatleri açısından takip ettiği ihtiyatlı politikaya rağmen, Eşref Bey ortak hareketten ümitsiz değildi. O, Mekke Şerifi Hüseyin Paşa'nın İngilizlerle tam bir işbirliği yaptığı zaman, bütün Hicaz kıtasına hakim olmasının ve asırlardır hayal edilen Arap birliğinin Hüseyin Paşa sülalesinin krallığı altında kurulmasının Vehhabiler'de uyandıracağı menfi havadan faydalanılarak isyan etmiş Şerif kuvvetlerini arkadan vurduracak mukabil hareketi mümkün görmekteydi.⁶⁷¹ Ancak bu tahmini doğru çıkmamıştır. Taraflardan biri olan İbn-i Suud, I.Dünya Savaşı'nda İbn-i Reşid'i bahane ederek tarafsız kalıp Osmanlı Devleti'ne yardım etmemekle İngilizler'in arzularına yardımcı olmuştur. İbn-i Reşid ise, savaş boyunca Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış ve Irak cephesinde Osmanlı Ordusu'na hayli hizmetlerde bulunmuştur.⁶⁷²

⁶⁶⁹ Eşref Bey'in İbn-i Reşid'le yaptığı görüşmede; İbn-i Reşid, Osmanlı Devleti'nden silah yardımı istemiş ve buna gerekçe olarak rakibi İbn-i Suud'un İngiltere tarafından büyük miktarda yardıma mazhar olmasını, ayrıca bölgede meydana gelecek Osmanlı Devleti'ne karşı muhtemel bir isyan hareketinde de güçlü olmak düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Eşref Bey, Osmanlı Devleti'nin asıl gayesinin İslam aleminde rekabet ve ihtilaflardan çekilen sıkıntıları ortadan kaldırmak ve hiçbir müslümanın diğerine zarar vermemesini sağlamak olduğunu, her sene Necid havalisinde asgari yirmibeşbin canın bu gibi rekabetlerden dolayı kaybedildiğini söylemiştir. Yapılacak şeyin ihtilafları kökünden halletmek ve bu nazik dönemde müşterek kuvvet olarak ortak düşmanların karşısına çıkmak gerektiğini ilave etmiştir. Bilahare İbn-i Reşid'in bağlılık sözünden sonra Eşref Bey, İbn-i Reşid'in yanındaki Osmanlı murahhası Binbaşı Aziz Bey'le yaptığı özel görüşmede bu kişi İbn-i Reşid'in sadakatini teyid etmiştir. İbn-i Reşid'in merkezi Hail'de, Teşkilât-ı Mahsusa'yı karşılayışı ve yapılan görüşme için bkz. Kutay, a.g.e., s.59-64

⁶⁷⁰ Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey, İbn-i Suud'un sarayında İngilizler'in eskisinden daha çok kudret ve nüfuz sahibi olmaya başladığı ve Vehhabi liderinin hareketlerinde o güne kadar şeklen devam eden sadakatten ayrılma emarelerinin görüldüğüne dair bilgileri değerlendirmek ihtiyacı duymaktaydı. Ancak İbn-i Suud, Eşref Bey ile görüşmekten kaçınarak merkezi Riyad'dan Basra kıyılarına gitmişti. Vaki, İbn-i Suud'un o günlerde, Osmanlı Devleti'ne karşı fiili bir mücadeleye girişmesi için sebep yoktu. Ancak Mekke Şerifi Hüseyin Paşa'nın İngilizler'in safında ayaklanma ihtimalini her zaman göz önünde tutan ve kendisini, Hicaz yarımadasının bu arada mukaddes yerlerin varisi sayan Suud ailesi için İngilizler'i kuşkulandırmak ihtimali sebepsiz bir fedakarlıktı. Eğer İbn-i Reşid gibi Teşkilât-ı Mahsusa Reisi ile karşılaşırsa plan üzerinde nihai karara varılacak ve belki de Mekke ve Medine üzerine bir bedevi hareketinin liderliğini almak zorunda kalacaktı. Uzun vadeli mücadelelerde mahir olan İbn-i Suud bu düşüncelerle Riyad'dan ayrılmıştı. Eşref Bey'in İbn-i Suud'un vekili olarak bıraktığı ve kendisinden sonra Arabistan'ın en nüfuzlu şahsı olan dostu Emir El-Breyd ile olan görüşme ve diğer hususlar için bkz. Kutay, a.g.e., s.66-67

⁶⁷¹ A.g.e., s.67

⁶⁷² Kurşun, "Osmanlıya Karşı Arap-İngiliz Tezgâhı", *Tarih ve Medeniyet*, sayı: 30 (1996), s.50

Hicaz'da çıkacak bir isyanın Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakacağı ve bölgeye yakın diğer cepheleri de olumsuz etkileyeceğini bilen Osmanlı Devleti, buna karşı Teşkilât-ı Mahsusa'yı mukabil tedbirleri almak için görevlendirmesine rağmen istenilen ittifak bütün gayretlere rağmen sağlanamamıştır. Teşkilât-ı Mahsusa, isyanın çıkmasından sonra da bölgede bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Zira Hicaz İsyanı, Yemen cephesinin ihtiyaçlarının gönderilememesine sebep olduğundan, Yemen'deki kıtaların ihtiyacı olan paranın götürülmesini Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey üstlendi. Bu görev sırasında asîlerle yapılan bir çarpışmada esir düştü.⁶⁷³

c) Şerif Hüseyin İsyanı

Günümüzde zaman zaman çeşitli sebeplerle gündeme gelen Türk-Arap ilişkilerinde en çok bahsedilen konulardan biri belki de birincisi Şerif Hüseyin isyanıdır.⁶⁷⁴ Osmanlı Devleti Hicaz'a hakim olduktan (1517) sonra Peygamber'in soyundan gelen kimseleri "şerif" veya "seyyid" adı altında orada bulundurmaya dini siyasetine uygun buldular. Osmanlı idaresi genellikle hakimiyetine giren Arap bölgelerindeki eski sistemi muhafazaya çalışmış ve bazı yeni düzenlemeler yaparken de bölgenin özelliklerini dikkate almıştır. Bu yüzden Hicaz'ın (Mekke-Medine) idaresini de şeriflere bırakmıştı. Ancak kontrolü sağlamak için Mekke, Cidde ve Medine'de bir miktar asker bulunduruyordu.

⁶⁷³ Eşref Bey, Yemen kıtalarının ihtiyacı olan yirmibin lira ve kırk kişilik kuvvetle, Medine muhafızı ve komutanı Fahreddin Paşa'nın bütün uyarılarına rağmen Yemen'e doğru yola çıktı. Medine'nin kuzeydoğusundaki Hayber geçidinde 1300 kişilik Şerif Abdullah kuvvetleri tarafından kısırıldı ve yapılan çarpışmada düşmana esir düştü. Bu olay, asi Arapları çok sevindirdi. Hatta Şerif Abdullah, Fahreddin Paşa'ya zaferini anlatan bir mektup gönderdi. (Süleyman Beyoğlu, *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafası*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1990, s.158 vd.)

⁶⁷⁴ Yakın zamanda ölen Ürdün'ün 46 yıllık kralı Hüseyin, Osmanlı'ya karşı Hicaz ayaklanmasını başlatan Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in torunu olmasının yanında, Ortadoğu siyasetine uzun yıllar yön veren bir şahsiyet olarak da dikkat çekmiştir. Pek çok ülke liderinin katıldığı cenaze merasimine ülkemizden de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in katılmasına yönelik eleştirilerin sebebi Kral Hüseyin'in Hicaz isyanını çıkaran ve İngilizler'le işbirliği yapan Şerif Hüseyin'in soyuna mensup olmasından kaynaklanmıştır. Bu cümleden olarak 9 Şubat 1999 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Deniz Som'un vaziyet köşesinde "Hüseyin" başlıklı yazısında; Demirel'in cenazeye katılmasının yanlış olduğu, bu tarihi olaya, yani Hicaz isyanına atfedilerek işlenmiş ve cenaze merasimine katılmak, bu isyan sırasında şehit düşen Türk askerlerini "Mezarlarında ters döndürmek" olarak değerlendirilmiştir. Bu bakış açısına göre devlet ricalimizin Anadolu'yu bir baştan bir başa işgal eden ve Türk'e "Sevr kefeni"ni biçen işgal devletlerinden birinin kraliçe veya devlet başkanının cenaze merasimine katılması halinde de aynı değerlendirmeyi yapıp yapmayacağı hususu önemlidir. Kaldı ki aynı coğrafyada yaşayan devletlerin -istemeler de- mecburi komşuluk ilişkilerinin hilafına bu tür "kan davaları"na rağbet etmesi, taraflardan hiç birine fayda sağlamayacağı gün gibi aşîkârdır. Dünyanın gittikçe globalleştiği bir dönemde, Ortadoğu ülkelerinin geçmişteki "kan davaları"nı sürdürmesi; Türkiye'nin de dahil olduğu bölge ülkelerinin dünya siyasetinde olması gereken yerde olmayışına sebep olmakta ve bu devletlerin "zengin coğrafyanın fakir bekçileri" konumunu sürdürmelerine yol açmaktadır.

XVIII. yy'ın sonlarına kadar kendi yarattıkları mevziî bir takım hadiseler dışında huzur ve güven içerisinde yaşayan Araplar, Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik fikirlerinden etkilenmeye başladılar. Arap bölgelerinde iktisadi ve siyasi bir çok imtiyaz elde etmiş olan batılı emperyalist devletlerin de gayretiyle Arap milliyetçiliği Suriye, Lübnan ve Mısır'da kuvvetli taraftarlar buldu. Örgütlenmeye başlayan Araplar, Osmanlı Devleti'ne karşı vaziyet aldılar. Osmanlı idaresi bu gelişmeleri dikkatle takip ederek, elinden geldiği kadar tedbirler almışsa da pek başarılı olduğu söylenemez. Zira, Arap memleketlerinde bazı büyük şehirler hariç sağlam bir idare kuramamıştır.⁶⁷⁵

II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip Hicaz İsyanı'nda önemli rol oynayan Şerif Hüseyin Mekke Emirliği'ne tayin edilmiştir.⁶⁷⁶ Şerif Hüseyin, tayininden sonra isyanına kadar geçen sürede, fırsat bulduğunda ayaklanma fikrini taşımakla birlikte Osmanlı Devleti'ne bağlı görünmüş ve hatta bir takım hizmetler dahi etmiştir. Bunun yanında bölgedeki nüfuzunu arttırmak için gizli bir siyaset de takip etmekteydi. Bu siyasette dikkat çeken noktalar; Hicaz'a vali ve kumandan olarak gönderilenleri çeşitli entrikalarla vazife yapamaz hale getirirken devlete karşı da isyanlar tertip ettirmekteydi. Ayrıca kendisine muhalif aşiretleri de ezmeye çalışıyordu.⁶⁷⁷ Bütün bu hareketlerini perdelemek için de İstanbul'a, bölgedeki Osmanlı vali ve komutanlarının icraatlarından şikâyet eden mektuplar gönderiyordu.⁶⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş dağıldığını dikkatle izleyen Şerif Hüseyin meydana gelebilecek uygun bir ortamda bir Arap imparatorluğu kurmak istiyordu. Bu amaçla daha 1912'de İngiltere ile temasa geçmiştir.⁶⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesi üzerine Şerif Hüseyin isyan kararını çok önceleri aldığı halde, uygulamaya koymakta oldukça ihtiyatlı davranmıştır. Zira ya cihat çağrısını kabul edip

⁶⁷⁵ Bunun bir takım sebepleri vardı. I.Dünya Harbi'nden önce Arabistan yarımadası hemen hemen tamamen sözde devlete bağlı güçlü Arap emirlerinin kontrolündeydi. Bunlardan başlıcaları; Hicaz'da Şerif Hüseyin, Necid'de İbn-i Suud, Asir'de İdris, Yemen'de İmam Yahya, Şammar'da İbn-i Reşid, Müntefik'te Şeyh Aceymî, Basra'da Seyyid Talibü'n-Nakip'tir. Bunların en nüfuzluları ilk ikisidir. Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışan İngiltere, Fransa ve İtalya bu Arabistan hakimlerinin bazılarını himaye ile devlete karşı kışkırtıyorlardı. (Süleyman Yatak, "1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", *İlim ve Sanat*, sayı: 30, Ekim 1991, s.70)

⁶⁷⁶ Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliği'ne tayini ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar; Şerif Hüseyin'i İttihatçıların seçtiği, İttihatçıların muhalefetine karşın Abdülhamid tarafından Şerif Hüseyin'in seçildiği ve İngiltere'nin Hüseyin'i tuttuğu ve seçilmesinin İngiliz hayranı Sadrazam Kâmil Paşa ve İngiliz Büyükelçisi aracılığıyla sağlandığıdır. Bkz. Kayalı, a.g.e., s.164

⁶⁷⁷ Yatak, a.g.m., s.70

⁶⁷⁸ Beyoğlu, *Fahreddin Paşa*... s.14

⁶⁷⁹ Kayalı, a.g.e, s.191

Osmanlı Devleti yanında yer alacak, ya da İngiltere'nin başını çektiği müttefikler yanında savaşa girerek bağımsızlık için onların yardımlarını bekleyecekti. Bu, kuşkusuz çok zor bir seçimdi, bir sürü bilinmeyen unsura bağlıydı.⁶⁸⁰

Şerif Hüseyin durumun belirsizliği karşısında Osmanlı Devleti'ni oyalama siyaseti güderken isyan için güç oluşturma faaliyetlerine devam etmiştir.⁶⁸¹ Osmanlı Devleti ise I.Dünya Savaşı atmosferinde Hicaz'da çıkacak bir isyanın devleti zor duruma düşüreceğinden oradaki vali ve komutanlarından Şerif Hüseyin'i idare etmelerini istemiştir.⁶⁸² Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'in faaliyetlerinden şüphelendiğinden bölgeye yaptığı tayinlerde Şerif Hüseyin'i kontrol edebilecek kişiler göndermiştir.⁶⁸³ Ancak buna rağmen Şerif Hüseyin'in faaliyetleri konusunda oldukça hatalı teşhisler koyan Hicaz'daki Osmanlı idarecileri de vardır.⁶⁸⁴

Şerif Hüseyin'in İngiltere ile olan uzun süreli pazarlıkları 10 Ocak 1916'da sonuçlanmış ve İngiltere ile anlaşmıştır. Bu gelişmeler sonrası Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti'nden bazı isteklerde bulunmuştur.⁶⁸⁵ Ancak bu talepler Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir.

Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti ile ipleri koparması anlamına gelen bu talepleri oldukça nazik bir zamanda ortaya çıkmıştır. Zira İngiliz birlikleri Irak'da ilerliyorlardı ve Kanal Harekâtı da başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak buna rağmen isyana

⁶⁸⁰ Hatta Şerif Hüseyin'nin ailesinde bile ikilik başgöstermişti. Oğlu Abdullah İngiltere'nin tarafını tutarken, Küçük oğlu Faysal ise o zamanlar Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayı uygun görüyordu. (Mansfield, a.g.e., s.50 vd.)

⁶⁸¹ Beyoğlu, *Fahreddin Paşa...*, s.8

⁶⁸² A.g.t., s.9, 12

⁶⁸³ A.g.t., s.2

⁶⁸⁴ Osmanlı Devleti Şerif Hüseyin'in layığıyla idare edilebilmesi için Galip Paşa'yı Hicaz vali ve kumandanlığına (25 Aralık 1914) tayin etti. Galip Paşa Şerif Hüseyin'in faaliyetlerini son dakikaya kadar anlayamamıştır. Bilahare isyanın çıkmasından sonra Hicaz'da müdafaa harbi yapılmasına karar verdi. Ancak mücadelenin başında, Cidde, Mekke ve Taif'teki Türk kuvvetlerinin kumandanı Galip Paşa'nın, Hicaz yarımadası ve verilecek mücadeleye bakışını gösteren sözleri dikkat çekmektedir. "Umumi vaziyetin icaplarını düşündüm. Maksatsız ve vatan için tamamiyle menfaatsız bir harp karşısında bulunacaktık. Burada milli ve askeri şeref ve haysiyetimizi muhafazadan başka ehemmiyetle telakki ve himaye edilecek ne bir karış toprağımız ne de maddi bir ilişigimiz vardı. Bu sebeple vatan çocuklarının ölümünden mümkün olduğu mertebede korunmasını ana prensip olarak aldım." A.g.t., s. 49-50

⁶⁸⁵ Şerif Hüseyin İngiltere ile anlaşmasından sonra yüzündeki maskeyi çıkararak epey zamandır izlediği iki yüzlü bir siyaseti takip etmesine lüzum kalmadığından Enver Paşa ve Cemal Paşa'ya uzunca bir mektup yazarak şu isteklerde bulundu. (11 Ocak 1916)

1-Tebük-Mekke arasındaki Hicaz arazisinde idari muhtariyetinin kabulü ve Emâret'in babadan oğula geçmek üzere kendisine verilmesi.

2-Bu sırada yargılanan suçlu Arap büyüklerinin suçlarının bağışlanarak Suriye ve Irak'ta bir genel af ilanı. (Yatak, 1914-1916 Yıllarında..., s.78)

ilkbaharda başlamayı planladığından taleplerinin reddine karşı devlete bağlı kalmayı menfaatlerine uygun buldu. Osmanlı Devleti ise savaş atmosferinde yeni bir problem doğmasını istemiyordu. Bu konunun savaştan sonraya bırakılarak “idare-i maslahat” siyasetine devam etmek politikasını gütmüştür.⁶⁸⁶ Şerif Hüseyin, Mekke Emirliği’ne atanmasından itibaren içinde taşıdığı isyan fikrini gerçekleştirmek için dikkatli bir denge oyunu oynaması gerektiğinin bilincinde olarak bekliyordu. Beklemede kalma bu denge oyununun bir yüzüydü.⁶⁸⁷

Şerif Hüseyin’in Mekke Emirliği’ne atanmasından itibaren özellikle I.Dünya Savaşı’nın başlamasından sonra Osmanlı Devleti ile arasındaki yazışmalarda her iki tarafın birbirini kolladığı ve temaslarda kuşkunun belirleyici olduğu gözükmemektedir. Bu haberleşmelerde Osmanlı Hükûmeti ile Şerif Hüseyin’in sadece Düvel-i Muazzama entrikalarının pasif kurbanı olmayan ve kendi tercihlerini ve çıkarlarını kollayan aktörler oldukları görülmektedir. Telgraf ve mektup trafiği, ortada “boş bir hoşbeş”, tedbirli bekleyiş ya da kurnazlıktan öte şeyler olduğunu göstermektedir. Bunlarda, tarafların politikalarına uygun seçenekleri değerlendirdikleri görülmektedir.⁶⁸⁸

Osmanlı Devleti Şerif Hüseyin’in isyanına karşı askeri ve idari tedbirler olarak XII.Kolordu komutanı Fahreddin Paşa’yı bir miktar kuvvetle Medine’ye gönderirken, Mekke Emirliği’ne Şerif Ali Haydar’ı tayin etmeyi düşünüyordu. Bunları haber alan Şerif Hüseyin isyan hazırlıklarını hızlandırdı ve 5 Haziran 1916’da Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etti.⁶⁸⁹

Şerif Hüseyin’in ayaklanması, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti için dahili bir cephenin açılmasına sebep olurken İngiltere’nin Sina ve Filistin’deki cephelerde askeri hareketlerini kolaylaştırmış ve Türkler’in Hicaz yarımadasını kaybında önemli rol oynamıştır. Bu isyan, bir müddet Türk Arap ilişkilerini olumsuz etkileyecek ve ayrıca yarını hazırlama özelliğine sahip edebiyatın çeşitli türlerine de konu olacaktır.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ A.g.m., 78-79

⁶⁸⁷ Kayalı, a.g.e., s.213

⁶⁸⁸ Kayalı, a.g.e., s.215

⁶⁸⁹ Yatak, a.g.m., s.80

⁶⁹⁰ Şerif Hüseyin’in isyanı da dahil olmak üzere Arapça ezan, I.Dünya Savaşı’nda Almanya ile ittifak, İttihatçılar’a bakış, I.Dünya Harbi’nde Arap coğrafyasında uygulanan politikalar, Arap milliyetçilerinin idamı hususlarını içeren oldukça ilginç bir konuşma Y. Kadri Karaosmanoğlu’nun “Panorama”sında yer almaktadır. Tahincizade Hacı Emin Efendi ile Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanı olan oğlu Tahir Bey

arasında geçmiştir. Konuşmada 1938 sonrası İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi akabinde iç ve dış politika ile ilgili hususlara ait ilginç kesitler de bulunmaktadır.

"Hâlâ yerinde duran yalnız Servet Bey miydi? Tahincizade Hacı Emin Efendi'ye göre de memlekette hiçbir değişiklik olmamıştı. Her şey ve herkes yerliyerindeydi. Bu mübarek zat, ikide bir, oğlu Tahir Bey'in yüzüne melûl melûl bakarak:

"Eski hamam eski tası!"... diyordu.

Hacı Emin Efendi, bu sözü o kadar sık tekrar ederdi ki, yeniden Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanlığı'na seçilmiş olmasına rağmen yüreğinde aynı üzüntünün rahatsızlığını hisseden Tahir Bey adeta, sabırsızlanır gibi olurdu..

"Neyin değiştiğini istiyordun ki?"... diye mırıldanırdı. O zaman Hacı Emin Efendi, bir babahindi gibi kabarıp ve iki yana sallanarak:

"Hoppala... Şimdi sana da mı yeni baştan laf anlatmak lazım geliyor?" diye homurdanmaya başladılar. "Hani, yeni Paşa'mız, beş vakit namazında niyazındaydı? Hani "şer-i şerifi" yavaş yavaş yerine getirip, "ehl-i İslamı" bu perişanlıktan kurtaracaktı? Kaç göç, şapka, fes meselelerini halletmek şöyle dursun daha şu Türkçe ezan kepezeliğinin bile önüne geçemedi. Nerdeyse bir yıl oluyor, bekle bekle... Gayri umudu kestim. Şam'a mı olur, Mısır'a mı? Başımı alıp gitmek istiyorum doğrusu... Kaç yıllık ömrüm kaldı şunun şurasında? Hiç değilse son günlerimde şöyle geniş bir nefes alırım. Gürül gürül Arapça ezan sesleriyle kulaklarımın pasını gideririm. Öldüğüm zamanda, kalıbım halis bir İslam toprağında dinlenir."

Tahir Bey için babasının orada ya da burada ölmesinin artık hiçbir ehemmiyeti kalmamıştı. Zira, iki kardeş arasında en korkulan hadise, akibet vuku bulmuştu. Hacı Emin Efendi'nin genç karısı dört ay önce dünyaya tosun gibi bir oğlan çocuğu getirmişti.

Cumhuriyet Halk Partisi (....) ili başkanı bir laf söylemiş olmak için:

"-Bu gibi işlerle uğraşmaya zaman mı kaldı ki!... İşte muharebe gelip çattı," dedi. "Almanlar on gün içinde Lehistan'da taş taş üstünde bırakmadılar. Şimdi dönüp müttefiklerimiz Fransa ile İngiltere'ye saldıracaklar. Onlar da bilmem kaç gün dayanır. Sonra sıra bize gelecek... Ne vardı sanki durup dururken İngiliz gâvuruyla Fransız kâfiriyle birlikte olacak?... "Ehl-i İslam" hiç ehl-i küfür ile bir arada savaş eder mi?"

"İlk Harb-ı Umumi'de Almanlar'ın müttefiki değil miydik? Üç yıl yanyana...."

Hacı Emin Efendi, oğlunun sözünü kesti:

"-O başka iş" dedi. "Alman İmparatoru Wilhelm, malûm ya, İslamiyet'in büyük bir dostuydu. Hatta gizli din kullandığını da rivayet ederler. Sen çok küçüktün; nereden hatırlayacaksın? Şam'a gittiği zaman ilk ziyaret ettiği yer, Hz. Ömer Camii olmuştur. Orada kaç defa ulemayı topladığı ve kendileriyle Hulefâ-i Raşidin'e dair nice musahabelerde bulunduysun. Şimdi, senin anlayacağın bizim o zamanki ittifakımız Almanya ile değil doğrudan doğruya Wilhelm'leydi. Mısır'ı, Tunus'u, Cezayir'i küffar elinden kurtarmak için biz asıl onunla gizli bir muahede imzalamıştık. Cihat ilan edip Sancak-ı Şerif'i çıkarmamız boşuna mıydı a evlat ..."

"-Ne bileyim ben, geçmiş gün..."

Kendi oğlu olsa da gene bir Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı sıfatını taşıyan Tahir Bey'in cehaletini bu kadar açıkca itiraf etmesi üzerine, ukalâlığı büsbütün kabarıp taşan Hacı Emin Efendi:

"-Zaten sizler ne bilirsiniz ki..." başlangıcı ile öyle uzun ve karışık bir tarih ve siyaset izahına girişti ki; işin içinden çıkabilene aşk olsun! Hacı Emin Efendi'ye göre, eğer Alman İmparatoru gibi "mümin" ve kuvvetli bir dostla ittifakımıza ve Sancak-ı Şerif'in çıkmasına rağmen o savaşı kaybedip bozguna uğradıysak, bunun biricik sebebi, Kâbe-i Mükerrreme'de namaza giren Enver Paşa maiyetindeki zabitlerimizden çoğunun abdestsiz olmalarıydı. O gün zaten Hacer-i Esved yerinden oynar gibi sarsılmaya başlamış ve zemzem kuyusunun suyu bir hıçkırık sesi çıkarak çekilivermişti.

"-Evlâd-ı Arap bunu görünce işi anladı. Türkler'e olan oldu!" deyip kendi başlarının çaresini aramak yolunu tuttu ve neticede bizi bütün Makamat-ı Mukaddese'den sürüp çıkarmak zorunda kaldı. Maazallah, öyle yapmasalardı halleri bugün bizim halimize dönerdi. Oralarda ne dinden, ne diyanetten eser kalırdı.

Tahir Bey yavaş bir sesle:

"-Öyle ama, onlar da bu işi İngilizler'in yardımıyla yaptılar ve sonunda onların kucağına düştüler." diyecek oldu. Vay efendim, bunu söyleyen sen misin? Hacı Emin Efendi, çok hiddetli zamanlarındaki vaziyetini alıp, yani iki dizi üstünde yükselerek ve boynunu ileriye doğru uzatarak:

"- Sus behey cahil, sus!" diye haykırdı. "Bu ettiğin küfrü, bereket, benden başka duyan olmadı. Yoksa şer-i şerife göre şahit ispatla, karın senden boş düşerdi. Evlâd-ı Arab'a dil uzatılmaz. Evlâd-ı Arab'a dil uzatmak, "Ben Araptanım" diyen Peygamber efendimize küfür etmekle birdir. Şöyle can ve gönülden bir kelime-i şehadet getir bakayım! Seninle ancak ondan sonra konuşabilirim"

d) Medine'nin Düşmesi

Şerif Hüseyin isyanında en uzun soluklu Osmanlı mukavemeti, Medine'de gösterilmiştir. I.Dünya Savaşı'nda asilerin saldırılarına karşı, bütün yokluk ve mahrumiyetlere rağmen, bu şehrin meşhur müdaafasını, İngiltere tarafından maddi ve manevi her türlü desteğe sahip Şerif Hüseyin'e karşı, başarıyla gerçekleştiren Fahreddin Paşa önemli bir komutan olarak göze çarpmaktadır.

Osmanlı Devleti uzun zamandır kuşkulandığı Şerif Hüseyin'in isyan etmesi halinde ciddi bir tedbir olarak, Fahreddin Paşa'yı Medine'ye tayin etmiştir. Bu tayinde kendisinin isyan hareketlerinde tecrübe kazanmış olması rol oynamıştır.⁶⁹¹

Şerif Hüseyin isyanının patlak vermesiyle asiler Hicaz'daki Osmanlı idari ve askeri merkezleri Cidde, Mekke ve Taif şehirlerini ele geçirdiler. Buralardaki Osmanlı kuvvetleri bu isyana hazırlıksız yakalanmıştır. Medine hariç bütün Hicaz şehirlerinde isyancılara karşı savunma durumunda kalındı. I. Dünya Harbi'nin bütün şiddetiyle

Tahir Bey, başını önüne eğip babasının emrini yerine getirdi.

“Ha şöyle... şimdi beni can kulağıyla dinle bakayım: O şenin dediğin şeyi uyduran İttihatçılar'dır; yani bu şimdikilerin ağabeyleri. Kendi işledikleri günahı örtmek için din kardeşlerimize bu kara lekeyi sürmek istediler. Hatta, bununla da kalmayıp Evlâd-ı Arab'ın ileri gelenlerini Şam'ı Şerif'te dar ağaçlarına çektiler. İşte, asıl bunun üzerine Cenab-ı Hak bütün gazabını bizim üzerimize yağdırmaya başladı. Birgün Gazze'de kumandan kalkıp bakmış; bir de ne görsün? Bütün askerleri çölün ortasında taş kesilivermiş. Öbür gün gökyüzünden hortum gibi bir şey uzanıp Bağdat'daki ordumuzu ortadan kaldırmış. Ya Hicaz'ı muhasara eden fırkalarımızın başına gelenler?... Hepsi hecin develerinin hücumu karşısında dağılıp dağılıp gidivermişler. Yani senin anlayacağın ortadan kaybolmuşlar.”

Tahir Bey “Nasıl, nasıl?” demekten kendini alamadı. O, çölde taş kesilmeyi, hortumla gökyüzüne çekilmeyi biraz akla yakın buluyordu ama, develerin hücumu karşısında tümenlerimizin ne suretle dağılıp gidebileceklerini anlayamıyordu.

Hacı Emin Efendi, Halk Partisi İl Başkanı'nı bu derece hayrete düşürmekten memnun:

“-Nasıl olacak, basbayağı” dedi. “Deve bilirsin, mübarek ve sabırlı bir mahlûktur ama, bir defa kafası kızıp ağzı köpürdü mü, önüne ne aslan, ne kaplan geçebilir. İşte, Hicaz'ın hecinleri böyle bir halde bizim askerlerin üstüne, sürü sürü öylesine bir saldırmışlar ki ...”

Tahir Bey kendini tutamayıp:

“-Efendi baba, bu bir tevatür olsa gerek ...” dedi.

Bunun üzerine Hacı Emin Efendi, Hicaz develerinden daha ziyade celalleşip böğürdü:

“-Tevatür mü, tevatür mü dedin? Yahu, sende ne din ne iman kalmış be! Korkarım “Vak'a-i Fil”den de haberin yok!

Burada kendine göre bir “Vak'a-i Fil” kıssası anlattıktan sonra ilave etti:

“-Kaldı ki deve, demin de söylediğim gibi mübarek bir mahlûktur. Nice gazvelerde nice nice kerametler göstermiştir ve bütün hayvanlar arasında Cennet'e yalnız o girebilecektir. (Karaosmanoğlu, *Panorama*, s.316-319)

⁶⁹¹ Tayin öncesi Medine'de görevli bulunan Medine Muhafızı Basri Paşa, cesur, namuslu, hamiyetli ve Medine Arapları'nın umumi hallerini çok iyi anlamış olmakla beraber muharebelerde tecrübe kazanmamış olduğundan, müşkil haller karşısında belki şiddetli tedbirler alamaz düşüncesiyle yerine Cemal Paşa tarafından, isyan olaylarında tecrübeli olan Fahreddin Paşa gönderilmiştir. (Beyoğlu, *Fahreddin Paşa...*, s.35)

devam ettiği bu zor yıllarda, Mekke'deki kuvvetlere yeterince yardım yapılamamıştır. Bunun için Türk kuvvetleri erzaksızlık ve mühimmatsızlık yüzünden teslim olmak zorunda kalmışlardır. Mekke Vali ve Kumandanı Galip Paşa'nın ilk andan itibaren isyan karşısındaki tavrı, isyanın niteliğini vaktinde teşbit edememe ve daha sonra da askeri açıdan yaptığı hatalarla, asilerin lehinde sonuçlara yol açmıştır.⁶⁹²

Asilerin 5-6 Haziran 1916 yılında Medine karakollarına saldırmasıyla Fahreddin Paşa'nın komutasındaki birliklerle mücadeleleri başlamıştır. Zamanla Hicaz yarımadasındaki diğer yerler asilerin eline geçmiş Fahreddin Paşa elinde bulunan son derece kısıtlı imkânlarla Osmanlı idaresinin stratejik bir ileri karakolu olmanın yanında Peygamber'in mezarının bulunduğu Medine'yi iki yıl yedi ay boyunca müdafa etmiştir. Medine'nin savunulması için Fahreddin Paşa'nın İstanbul'dan sürekli yardım taleplerine cevap verilememiştir. Zira buraya gönderilecek yardımlar, diğer ana cephelerin lojistik bakımdan eksikliğine sebep olacaktı. Osmanlı Hükümeti askeri mülahazalarla Hicaz'ı boşaltma kararı alması üzerine, Medine'de bulunan bazı mukaddes emanetler asiler ve İngilizler'in yağmasına karşı İstanbul'a gönderildi. Asilerin Medine'yi Şam'a bağlayan demiryolunu, İngiliz casus Lawrence'nin direktifleri doğrultusunda tahrip etmeleri neticesi her gün çölün ortasında çevre ile irtibatı kesilmiş bir kale durumuna gelen ve iâşesi de azalan Medine'nin tahliyesine karar verildi. Medine'den yerli halktan ayrılmalar olmasına rağmen Fahreddin Paşa, elinde kalan az sayıda kuvvetle hem tren yolunu hem Medine'yi müdafaaya devam etti. Ancak Hicaz demiryolunun asilerin bütünüyle eline geçmesinden sonra Medine Kalesi isyancılar tarafından kuşatıldı. Hiçbir yerden yardım alamayan şehirde kalmış olan halk ve asker arasında açlık ve hastalık sürmeye başlamasına rağmen Fahreddin Paşa şehrin müdafaasını sürdürdü. Hatta Osmanlı Devleti'nin kuşatmadan önce kaleyi tahliye etme isteğine de olumsuz cevap vermiştir.⁶⁹³

⁶⁹² A.g.t., s.55

⁶⁹³ Fahreddin Paşa "Medine kalesindeki Türk bayrağını ben kendi elimle indiremem, eğer mutlaka tahliye edecekse, buraya başka bir kumandan gönderin" cevabını vermiştir. Medine, Peygamber'in mezarının bulunmasından dolayı dini açıdan son derece önemli bir şehirdi. Medine'nin müdafaası bu bakımdan Osmanlı Devleti için son derece önem taşımaktaydı. Medine Muhafızı ve Komutanı Fahreddin Paşa müdafaaya bir hâl gelmemesi için, İngiltere'nin her bakımdan desteğini alan asilere karşı, buradaki birliklerin araç ve gereç bakımından güçlendirilmesini içeren ardı arkası kesilmeyen takviye isteklerinin Osmanlı Başkumandanlık makamınca hoş karşılanmadığı ve Hicaz Kuvve-i Seferiye kumandanının yeterince azim ve metanet sahibi olmadığı intibai söz konusu da olmuş hatta Fahreddin Paşa'nın değiştirilmesi dahi düşünülmüştür. Zira Hicaz için yapılan takviye istekleri asıl cephenin zararına sonuçlar doğurmaktaydı. Medine'nin tahliyesi fikri, Osmanlı Başkumandanlığı'nca zaman zaman tartışılmış özellikle Almanlar askeri açıdan bunun zaruri olduğunu ifade etmişlerdir. Cemal Paşa da

Fahreddin Paşa ve askerleri bir taraftan düşmanla, diğer taraftan açlık ve hastalıkla mücadele ederken Osmanlı Devleti'nin savaştığı diğer cephelerden Kanal harekâtı felaketle bitmiş ve Filistin elden çıkmıştır. 30 Ekim 1918'de mağlup Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması gereği teslim olması gereken Fahreddin Paşa gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse İngiltere'nin teslim ile ilgili taleplerini dinlememiştir. Ancak sonunda kendi subaylarının baskısı ile teslim oldu.⁶⁹⁴ Böylece Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından yetmiş iki gün sonra Medine sükût etmiş oldu.

Medine müdafilerinin aralarında ortaya çıkan görüş ayrılığı sebebiyle müdafaanın içten kırılması ve Fahreddin Paşa'nın teslim olmasından üç gün sonra 13 Ocak 1919'da Şerif Abdullah Medine'ye girdi.⁶⁹⁵ Şerif Abdullah'ın Medine'ye girişinden sonra yapılan kutlama ve ırat edilen nutuklar asilerin sevinçlerini terennüm etmekteydi. Bunlardan biri de Bağdatlı Şükrü Efendi'nin "Fahreddin Paşa'nın mezalimi" isimli şiiriydi. Bu şiirin okunmasından maksat bir galeyana ortaya çıkarmak ve bundan istifade

Medine'nin tahliyesi yapılarak buradaki kuvvetlerin Sina Cephesi'nde kullanılmasının faydalı olacağını düşünmektedir. Mustafa Kemal Paşa da bu kanaattedir. Ancak Medine'nin dini bakımdan özel bir yer olması Osmanlı Başkumandanlığı'nın bu konuda rahat bir karar vermesine engel olmuştur. Zira Halifelik makamının bulunduğu Osmanlı Devleti, Peygamber'in mezarının bulunduğu bir şehri düşmana terk etmesinin İslam dünyasında uyandıracığı hissiyeti da dikkate almak zorunda kalmıştır. Diğer bir husus da Medine'yi kimin tahliye edeceği konusudur. Bu konuda da Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bazı komutanların da ismi geçmiştir. Ali Fuat Erden Medine'nin tahliyesi kararının alındığı anı şöyle anlatmaktadır:

"Tam bu esnada elektrikler söndü. Birdenbire elektrik cereyanı kesilmiş ve bütün şehir karanlıkta kalmıştı. Cemal Paşa kalkıp bir şamdan getirdi. Ordu kumandanı sapsarı kesilmişti. Medine-i Münnevver'e'yi terk etmeye karar vermiş olduğundan dolayı, vicdan azabı duymuş, bu ayıp çehresine aksetmiş ve tam karar verdiği anda karanlığın çökmesini semavi bir gazap işareti sayarak ürpermiş ve sararmış gibi idi. M. Kemal Paşa ışıkların sönmelerini ne hayra ne şerre yormuş görünüyordu."

Bu karar üzerine M. Kemal Paşa, "Madem ki Medine'nin tahliyesine karar verildi. Bu kararı tatbik etmek için kendisinin Medine'ye gitmesinin münasip olmayacağını ve şimdiye kadar Medine'yi kim müdafaa etmişse tahliyeyi onun yapmasının mantıklı olduğu" mütalasında bulundu. Ve Hicaz Kuvve-i Seferiyye kumandanlığını asla kabul etmeyeceğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, bu vazifeyi kabul etmemekte haklı idi. Zira bu zamana kadar Fahreddin Paşa tarafından müdafaa edilmiş olan İslam dünyasının mukaddes şehri Medine'yi düşmana terk etmiş görünmekle, memleket ve İslam alemi nazarındaki şan ve şöhratini zedelemiş olacaktı. Ayrıca Medine'nin tahliyesi askerlik açısından son derece tehlikeli bir işti. Araplar'ın saldırıları karşısında bütün Türk kuvvetleri esir veya yok edilebilirdi. Nitekim neticede tahliyeden vazgeçilmiştir. (Beyoğlu, *Fahreddin Paşa*, ..., s.70-74)

⁶⁹⁴ Beyoğlu, *Ravza-i Mutahhara Müdafii...*, s.31; Ayrıca Fahreddin Paşa'nın emrindeki subaylardan, teslim taraftarlarının Paşa aleyhindeki teşebbüsleri ve onu tutuklamaları ile ilgili huususlar için bkz. Kıcıman, a.g.e., s.454-460

⁶⁹⁵ Emir Abdullah siyah çuhadan entarisi ve uzun kollu kısa ceketi ve kapalı yakası ile tam bir rahip vaziyetiyle hecininden indi. Pek zeki ve siyah olduğu için "yaşasın Haşimiye Hükûmeti" yaygaralarıyla tepinen Araplar'ın yüzüne bakmadan Osmanlı subay ve neferlerine teveccüh etti ve "yaşasın Osmanlı Hükûmeti" diye bağırdı. Senelerden beri çarpıştığımız Emir'in pürüzsüz bir Türkçe ile konuşması askerlerin garibine gitmiş ve bunun için Emir Abdullah'da bir düşman şahsiyeti görülemedi. Mamafih zabıtlardan pek çoğu bu elim ve feci sükûtun önünde hüngür hüngür ağlamışlardı. Emir Abdullah'ın Medine'de karşılanışı için bkz. Kıcıman, a.g.e., s. 464-466

ederek küçük bir mikyasa olsa bile bir katliam yapmaktı. Bunu kendiliklerinden icra edemeyeceklerinden Şerif Abdullah'a müracaat ederek böyle bir teşebbüse müsaade edip edemeyeceğini sormuşlardır. Şerif Abdullah, "Böyle bir vak'a ortaya çıktığı takdirde evvela sizleri idam ederim" sözleriyle bu istekleri reddetmiştir.⁶⁹⁶

Medine'nin düşmesinden sonra Osmanlı-Arap zabıtlarından bazıları, kalenin daha fazla mukavemet etmesine sebep olanların ortadan kaldırılması için küçük ölçüde bir katliam yapılmasına izin verilmesini talep ettiler. Şerif Abdullah buna cevaben "Harp bitmiştir. Türk-Arap arasına yeniden nifak sokmak istemem. Böyle bir teklifi bir daha işitirsem evvela sizi asarım" demiştir.⁶⁹⁷ Ailenin bir diğer üyesi olan Şerif Faysal'ın da dikkat çekici bir davranışına Suriye cephesinde Osmanlı Ordusu geri çekilirken rastlanmaktadır. VII. Ordu'nun Haleb'i terk ederek kuzeye çekilirken gerek çekilme esnasında orduya karşı, gerek bundan sonra burada kalan Türkler ve memurlar aleyhine Suriyeliler tarafından bazı düşmanlık girişimleri olmuştur. Bu davranışlara bilhassa Emir Faysal ve bazı Arap büyükleri tarafından mani olunmuştur.⁶⁹⁸ Osmanlı Devleti'ne isyan ederek İngilizlerle ittifak kuran Şerif Hüseyin ailesinin bu son davranışlarında, kanatimizce, savaş sonrası oluşacak haritada geçmişin bir noktada bırakılarak aynı coğrafyayı paylaşmanın verdiği realitelere uygun davranma zorunluluğunun altyapısını vakit geçirmeden oluşturma amacı yatmaktadır.

Şerif Abdullah'ın Medine'ye yerleştikten sonra, bazı kimseler Fahreddin Paşa'nın kaleyi teslim etmemesine sebep olan bazı subayların varlığı ve onların bu inadı yüzünden pek çok kişinin kanı aktığını bundan dolayı da bu kişilerin cezalandırılmasını kendisinden talep etmişlerdir. Bu subaylardan biri olan istihbarat subayı Naci Kâşif Kıcıman'a, Şerif Abdullah "Tam bir Osmanlı subayına yakışır şekilde vazifenizi yaptınız. Sizi tebrik ederim" şeklinde hitab ederek takdir hislerini belirtmiştir.⁶⁹⁹

Medine'nin Şerif ailesinin eline geçmesinden sonraki ilk Cuma namazı ile ilgili bir olay da dikkat çekmektedir. Kıcıman'ın anlattığına göre hatip hutbeyi nasıl okuyacağını Şerif Abdullah'tan sormuş, O da "Sormadan okusaydın, sükût ederdim.

⁶⁹⁶ A.g.e., s. 466

⁶⁹⁷ A.g.e., s. 476

⁶⁹⁸ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., I/236

⁶⁹⁹ Kıcıman, a.g.e., s. 478

Fakat madem ki soruyorsun Emir-ül Mü'minin ünvanıyla babam namına okuyacaksın” demiş ve ilk hutbe “Minber-i Nebi”de o suretle okunmuştur.⁷⁰⁰

Haziran 1916'dan itibaren süren Medine müdafaası Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasına rağmen bir müddet devam etmiş ve 10 Ocak 1919'da Medine teslim olmuştur. Birçokları Hicaz'ın daha harbin başında boşaltılması gerektiğini savunmuşlardır. Ancak bu çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleştirilememiştir. Medine müdafaasını, Osman Paşa'nın Plevne müdafaasına benzeten görüşlerin yanında Medine müdafaasının I. Dünya Harbi'nin yalnız bir mukavemet ve kahramanlık hikayesi değil, ruh ve iman dayanakları itibariyle de efsanevi bir olay olduğu ifade edilmektedir.⁷⁰¹

Medine'nin asilerin eline geçmesi Şerif Hüseyin isyanındaki son noktadır. I. Dünya Harbi'nin sonunda Osmanlı Devleti'nin Irak, Suriye ve Arabistan topraklarını kaybetmesinde bu isyanın önemli bir payı vardır. Bilahare bölgede kurulan irili ufaklı bir çok Arap devleti, Ortadoğu'nun istikrarını tamamen bozmuştur. Bu isyan, istikbaldeki Türk-Arap ilişkilerini bir süre olumsuz olarak etkilemiştir. Bu hareketin lideri olan Şerif Hüseyin ve ailesi; İngiltere'nin vaadlerini yerine getirmemesi ve Suud ailesinin kendilerini bölgeden çıkarması üzerine, büyük bir hayal kırıklığına uğrayacak ve hayatının son dönemlerini sürgün olarak Kıbrıs'ta geçirecektir. Ailenin diğer fertleri de “gün yüzü göremeyip” kimisi hastalıktan kimisi ilginç ölümlerle kimisi de kazalardan hayatını kaybedecektir. Ailenin sadece bir üyesi Abdullah İngiliz himayesinde Ürdün Krallığı'nı kuracak, O da biraz istiklal sevdasına düşünce öldürülecektir.⁷⁰²

H) ŞERİF HÜSEYİN İSYANI HAKKINDA FARKLI GÖRÜŞLER

Tarihi olayların “aktörleri” durumundaki tarihi şahsiyetlerin, olaylar hakkındaki tespit ve değerlendirmelerinin önemli olduğu şüphesizdir. Eserlerini incelediğimiz tarihi şahsiyetlerin Arap coğrafyasındaki bazı olaylar hakkında farklı

⁷⁰⁰ A.g.e., s.480

⁷⁰¹ Beyoğlu, *Fahreddin Paşa...*, s.131

⁷⁰² Şerif Hüseyin Ailesi'nin hayal kırıklıkları ve ilginç serüveni için bkz. Kıcıman, a.g.e., s.499-500; Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992, s.397-399

değerlendirmelerde bulundukları görülmektedir. Yapılan bu değerlendirmelerdeki farklılıklar, çeşitli sebeplerden kaynaklanabilir. Aynı olay hakkında farklı değerlendirmelerde bulunan iki tarihi şahsiyetten birinin hadisenin merkezinde ve içinde bulunması, diğerinin ise olayın çevresinde bulunmasından kaynaklanan konum farklılıkları, ilgili kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerinin “rengi” ve bunlara ilave olarak sözkonusu şahsiyetlerin tarih karşısında birbirlerini sorumlu tutma veya kendilerini sorumluluktan kurtarma hissiyle hareket edebilecekleri hususu, tarihi olay hakkında farklı değerlendirmelerin ortaya konmasına sebep olabilir.

I.Dünya Savaşı’nda İngiltere ile ittifak kurarak Osmanlı Devleti’ne ihanet eden Şerif Hüseyin ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Ahmet İzzet Paşa, Şerif Hüseyin isyanının sebepleri olarak; Meşrutiyet sonrası bazı memur ve subayların Şerif’i etki altına almak istemeleri, Hicaz valisinin Şerif’i gücendirmesi, Cemal Paşa’nın Şerifler’e karşı çok kibirli davranması, Şerif ile çocuklarına lââyık olan saygılı muamelenin yapılmaması, Suriye ileri gelenleri hakkında zulüm ve ezaya reva görülmesini ileri sürmektedir. Ayrıca Şerif’in Emirliğin babadan oğula geçme suretiyle ailesine verilmesini içeren talebine Osmanlı Devleti’nin cevabının olumsuz olmasını da isyan sebepleri arasında saymıştır. “Bu devletten daha kimler, daha neler istemedi ve almadı” ifadesiyle Şerif’in isteğinin kabul edilmesinin faydalı olacağı kanaatindeydi. Ahmet İzzet Paşa, “Bir de İtilaf devletleriyle savaşa girilmesi üzerine, birkaç çarpık düşünceli istisna edilirse, akıllı kimseler devletin sonunu şüpheli görüyordu. Şu halde Arap’ın her bakımdan büyüğü demek olan Şerif’in böyle bir endişe ile İtilaf devletlerinin istila ihtimaline karşı, kavminin bağımsızlığını sağlamak için İngilizler ile birkaç ay idare-i maslahat tarzında haberleşme ve isteklerde bulunması Cemal Paşa’nın büyüttüğü derecede bir cinayet sayılamaz.” düşüncesindedir. Kısaca yapılan idari, siyasi ve kişisel hataların isyana sebep olduğunu belirttikten sonra bütün bunlara rağmen Şerif Hüseyin’in İngiltere ile işbirliği yaparak Osmanlı’ya ihanet etmesinin kabul edilemeyeceğini söylemektedir. Zira bir tarafın kabahat ve hatası diğer tarafın suçunu ortadan kaldırmaz.⁷⁰³

⁷⁰³ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s.229-232; Ahmet İzzet Paşa’nın bu görüşlerine paralel olarak Tarık Buğra’nın Küçük Ağa adlı eserindeki ilginç bir anekdotu olduğu gibi aşağıya almayı uygun görüyoruz: “...Haydar Bey Arabistan cephesinde zabıt idi. Harbin sonlarına doğru bir Arap aşireti tarafından seyyar hastahanesi ile birlikte esir edilmişti. Uzun bir müddet çok kötü bir muâmele gördü. İngilizler’e teslim edileceği günü beklerken bir tesadüf imdadına yetişti. Aşiret beyinin koltuk altında korkunç bir çıban çıkmıştı. Haydar Bey’e gösterdiler. Küçük bir ameliyat birkaç pansumanla adam iyileşmiş ve tedavi sırasında bu az konuşan işini tam bir ciddiyetle yapan eğilip bükülmeyen fakat gözlerini bir an olsun

Ali Fuat Erden ise Şerif Hüseyin İsyanı konusunda “Ahmet İzzet Paşa’nın değerlendirme ve tespitlerinin gerçeği yansıtmadığını, Şerif Hüseyin’in Osmanlı Devleti harbe girer girmez İngiltere ile temasa geçtiğini, Türkler’e karşı İngiltere ile askeri işbirliği yapmak mukabilinde bağımsız bir Arap devleti kurulmasını istediğini, bu devletin hudutları hakkında uzun bir muhabere üzerine İngilizler ile anlaştıktan sonra fiilen isyan ettiğini, Suriye’deki idamların isyanın sebebi değil, olsa olsa bahanesi olduğunu”⁷⁰⁴ belirtmektedir. Günümüzde bile sıklıkla tartışılan, isyanın Şerif Hüseyin isyanı mı yoksa Arap isyanı mı olduğu hususu ile ilgili olarak “Hicaz isyanı Arap isyanı değildi. Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in isyanıydı ve İngiliz ajanları tarafından İngiliz altını, İngiliz buğdayı ve pirinci ile cezbedilen urbanın bir hareketiydi. Yalnız asilerin karargâhında birkaç Bağdatlı (Irak Başvekili Nuri Said Paşa gibi) ve Şamlı zabıt vardı ki bunlar, isyana, Arap isyanı manzarasını vermeye çalışmışlardı.”⁷⁰⁵

I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz yarımadasındaki cephelerinin ciddi sıkıntılara uğramasına ve bölgenin mütecaviz Avrupa devletlerinin istilasına maruz kalmasına sebep olan Şerif Hüseyin İsyanı hakkında⁷⁰⁶ Cemal Paşa, Şerif Hüseyin’in Emârete tayin edildiği günden beri isyan arzusunu beslediğini ve bütün Hicaz valilerinin Şerifin bu niyetini anlamış olduklarını ve bu hususla ilgili İstanbul’a

kızgınlık, nefret veya kin çakmayan doktoru benimsedi. Artık O’nu sofrasında oturtuyordu. Ayın çöl semasında bir tepsi gibi doğduğu bir gece şöyle konuştular: “Bizimle kalır mısın? Hayır. Neden? Sizleri sevmiyorum. Sebep? Bizi pek mi iptidai buluyorsun? İptidai, pis fakat asıl sebep bu değil. Ya ne? Bizi arkadan vurdunuz, kâfirlerle birleştiniz.” Adam bir süre düşündükten sonra, hüzünlü bir sesle konuştu. “Doktor Bey, biz Arabız ve Müslümanız elhamdülillah, Osmanlı Devleti de Müslüman’dır. Dedelerimiz asırlarca bu din kardeşliği için Araplıklarını hatırlamadılar. Osmanlılar’dan ayrılışlar dinlerini mi kaybederlerdi? Hayır elbette. Hallerinden memnundular da ondan hatırlamadılar. Fakat hatırlamamak vazgeçmek değildir doktor bey. Dediğim gibi onlar memnundular. Çünkü Osmanlılar âdil ve kuvvetliydi. Adalet ve kuvvet. Bunların ikisi birarada olunca mesele kalmaz. Ama bir başka ırkı veya kavmi elde tutabilmek için bunlardan biri lazımdır. Hem de tam olarak olması lazımdır. Osmanlı Devleti ise uzun zamandır ne âdil ne de kuvvetli. Bir fırsat bekledik. İngilizler refâh vadettiler. Siz şimdi yalnız aldığımız paraları düşünüp bize hain hem de din haini gözüyle bakıyorsunuz. Allah adına yemin ederim ki biz hain değiliz. Biz yaşamının ayakta kalmanın tek yolunu keşfetmiş bulunuyoruz. Allah yanıltmış olmasın.” Doktor susmuştu ve içinden “yanıldınız” demek bile gelmiyordu.” (Tanık Buğra, *Küçük Ağa*, İstanbul 1970, s.74 vd.). Arap aşiret liderinin bu sözlerinde, kanaatimizce ihanete mazeret bulma psikolojisi yatmaktadır.

⁷⁰⁴ Erden, a.g.e., s.267

⁷⁰⁵ A.g.e., s.71; Olayın bizzat içinde bulunan Kıcıman’ın “...Haksız yere isyan diyoruz: çünkü çölde ve Mekke etrafındaki Arap kabilelerinin ne istiklalden ne de isyandan haberleri yoktu. İngilizler’den gelen altınlar, beşer onar bedevilere dağıtılıyor eteklerine de yüzer kurşun dolduruluyor, onlar da taşın arkasına saklanıp ikibin metreden Osmanlı cephesine kurşunları boşaltıyorlardı. Medine etrafındaki kabileler Osmanlı’ya sadıktılar...” şeklindeki ifadeleri olaya ışık tutmaktadır. (Kıcıman, a.g.e., s.500-501)

⁷⁰⁶ Cemal Paşa Şerif Hüseyin İsyanı için “Birbirleri aleyhine hristiyan hükümetleriyle ittifak eden Endülüs Arap reislerinin İslam’ın şevketine indirdikleri darbe, Şerif Hüseyin’in İslam Hilafeti’ne indirdiği bu darbeye nazaran hafif kalır” değerlendirmesinde bulunmaktadır. (Cemal Paşa, a.g.e., s.305); Ayrıca ihanetin neticeleri hakkında bkz. Cemal Paşa, a.g.e., s.300-301

bilgi verdiklerini, ancak bazı iç ve dış politik mülahazalarla Şerif'in azil ve tebdilinin Osmanlı Devleti'nce yapılmadığına değinerek⁷⁰⁷ Şerif Hüseyin'in ileri sürdüğü isyan gerekçelerinin de doğru olmadığını ifade etmektedir.⁷⁰⁸

1) TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ VE ARAP COĞRAFYASININ GELECEĞİ HAKKINDA GÖRÜŞLER

Osmanlı Devleti'ni tasfiye etmeyi düşünen Avrupa devletlerinin saldırılarının yoğunlaştığı XIX. ve XX. yüzyıl başında; Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler arasındaki menfaat çatışmalarına dayanarak yürüttüğü “denge politikası”nın işlevini yitirmeye başlamasıyla ortaya çıkan siyasi gelişmelerden ciddi zararlar görmesi üzerine; devletin geleceği ile ilgili düşünce arayışları ortaya çıkmıştır. Bu düşünce arayışlarının Arap coğrafyasının geleceği ile ilgili öngörülerin yanında Türk ve Araplar'ın siyasi olarak ilişkilerinin neler olabileceği hususunu da içerdiği görülmektedir.

Başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olan Mustafa Kemal, bu cemiyet daha iktidara gelmeden 1907 yılında, Osmanlı Devleti'nin geleceği ve yapılması gerekenler hakkında şu görüşleri ileri sürmüştür:

“Köhneleşen ve hayatini kaybeden Osmanlı İmparatorluğu gövdesi üzerine devlet oturtulamaz. Ancak Türk çoğunluğu toprağı üzerinde oturtulabilir. Büyük devletlere likidasyon yaptırmaktansa, ihtilal idaresi bunu kendi yapmalıdır. Meşrutiyet hürriyetleri gerçekleşince bütün milliyet davaları ortaya çıkacaktır. Avrupa Türkiyesi'nde Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Selanik'e inmek isteyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile çevrilmişiz. Sırp, Yunan ve Bulgar azınlıkları Osmanlı topraklarında bulunmaktadır. Hepsi birer parça kopararak anavatan saydıkları topraklara katılmak isteyeceklerdir. Tek, devlete bağlı olan Türkler'dir. Onlar da yoksul ve zayıftırlar. Araplar'a da ayrılma fikri aşılanmıştır. İmparatorluğun paylaşılmasına çoktan karar verilmiştir. Yalnız biz Türkler ezileceğiz. İmparatorluğun yıkıntıları arasında biz kalacağız. Hristiyanlar ayrılacaklar. Türkler ve Araplar ayrı ayrı devletlerin

⁷⁰⁷ Cemal Paşa, a.g.e., s.278

⁷⁰⁸ Şerif Hüseyin'in isyan gerekçeleri için bkz. Cemal Paşa, a.g.e., s.276-278

sömürgeleri olacaklardır. Milli bir sınırlama gerekmektedir. Avrupa yakasında Batı ve Doğu Trakya bizde kalmalıdır. Edirne vilayetinin kuzey sınırları genişlemelidir. Arnavutluk bağımsız olmalı, Avusturya-Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan İstanbul'da bir toplantıya çağrılmalıdır. Dâvâ milliyet prensibine göre çözümlenmelidir. Anadolu kıyılarına yakın adalar bizim olmalı, yabancılara kalan Avrupa Türkiyesi toprakları ile bize kalanlar arasında nüfus değişimi yapılmalıdır. Anadolu güneyinde ise Hatay, Halep ve Musul bizde kalmak üzere gerisi Araplar'a bırakılmalıdır"⁷⁰⁹

M. Kemal'in 1907 yılında seslendirdiği bu düşünceler mensubu bulunduğu İTC tarafından hiç kimsenin toprak fedakârlığı istememesinden dolayı memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. M. Kemal'in ileri görüşlülüğünden kaynaklanan tespitleri anlamak bir yana, O'nun gibi düşünmek "vatan hainliği" olarak da algılanmıştır.⁷¹⁰

Nitekim tarihi gelişmeler M. Kemal'i haklı çıkarmıştı.⁷¹¹ Zira, XX.yy.'ın bir "milliyetler çağı" olduğunu tespit etmişti. O'nun görüşlerine muhalif olanlar bu konuda hisleriyle hareket ederken O, düşüncelerini tam anlamıyla realitelere dayandırıyordu. Nitekim O'nun bu tespiti I.Dünya Savaşı'nda meydana gelen olaylarla doğrulanmıştır.

⁷⁰⁹ Atay, *Çankaya*, s.47 vd.

⁷¹⁰ A.g.e., s.48

⁷¹¹ Birinci Dünya Savaşı sırasında Hicaz, Suriye ve Filistin'de geçen olaylar hiç şüphesiz Türk-Arap ilişkilerine olumsuz bir damga vurmuştur. Kıtıktan halk Osmanlı yönetimini suçlu görmüş, salgın hastalıkların günahı ona yıkılmış idamlar ve baskılar dostluğu zedelemişti. Türk tarafı ise; düşmanla işbirliği yapanlar, orduyu arkadan vuranlar ve en sonunda Suriye'deki Türkler'in toplu kıyıma uğramaları korkusuyla herşeylerini terk ederek Anadolu'ya sığınmaları sebebiyle Arap dostluğuna güvenini kaybetmişti. Mustafa Kemal son bozgunu yerinde yaşamış, hatta kendi hayatını Arap asıllarının elinden zor kurtarmıştı. Acaba O da aynı duyguları hissetmiyor muydu? Ya da duyguların en katı olması gereken anda düşünceleri nelerdi? Bu konuda doğrudan doğruya bir Arap'ın tanıklığına başvuracağız. Trablusşam kökenli olan Fevzi Kavukçu Harbiye'den mezun olmuş, Osmanlı Ordusu'nda subaylık yapmış, savaş yıllarını Filistin cephesinde geçirmiş, savaştan sonra da Arap dünyasında siyasi rol oynamış biridir. Hatıralarında savaş sırasında Arap ihtilal cemiyetlerinin kendisine de yanaştığını, katılmadığını-oysa içerde komplo hazırlayanlar olduğu gibi İngiliz ya da Şerif ordusuna kaçanlar da vardı.-belirtir. Cemal Paşa'yı tanımış eylemlerini onaylamamış ama ihanete de kalkışmamıştır. Hilafet'in birleştirici özelliğine inandığını belirtir. Kavukçu'nun son komutanı Mustafa Kemal'dir. Şam bozgunundan sonra kuzeye çekilirken Paşa'nın kendisine şunları söylediğini aktarıyor: "Artık mukadderatımız düşmanın elinde herbirimiz ne mümkünse onu kurtarmaya çalışmalıyız. Araplar'ın yeni dönemde hür yaşamalarını temenni ediyorum ve eğer bir gün Anadolu'dan bir hareket havadisi işitirsen ona ülkende katılmalısın ve bize katılmalısın." Daha da önemlisi Kavukçu bir subaya yakışmayacak bir istekle ordudan ayrılıp memleketi Trablusşam'a gitme izni isteyince Mustafa Kemal onu da vermiştir. Olaya Türk-Arap ilişkileri açısından baktığımızda Mustafa Kemal'in önyargılı davranmadığı, Araplar'ın özgürlüğünü temenni ettiği ve buna katılmak isteyen bir subayı da hoşgörüyü karşıladığı görülür. Bu yüzdendir ki bazı Türk komutanlarına duyulan antipati Mustafa Kemal'e karşı belirmemiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, *Gazi'nin Çağında İslam Dünyası*, İstanbul 1994, s.131 vd.

Bilahare Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatiyetini kaybetmesi ile sonuçlanan I. Dünya Savaşı neticesi, Türk nüfusun yoğun bulunduğu Anadolu coğrafyasında Türkler, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde zor bir mücadeleye girişmişlerdir. O'nun 1907'de serdettiği düşüncelerin hilafına 1920 yılında Arap coğrafyası hakkındaki görüşlerinin değiştiği; asırlarca bir arada bulunmuş Türk ve Araplar arasında yeni siyasi ilişkiler konusunda federatif bir yönetime sıcak baktığı görülmektedir.⁷¹² Yine Enver Paşa da Türk ve Araplar arasında oluşturulacak bir federasyonla Osmanlı Devleti'ni yaşatmak düşüncesindedir. Ancak bu federasyona Türk ve Arap coğrafyasında ekonomik istekleri olan I. Dünya Savaşı galiplerinin karşı çıkacağı hususu söz konusudur.⁷¹³ Bu görüşlerin yanında Ali İhsan Sâbis'in I.Dünya Savaşı'nda Şerif Hüseyin İsyanı ve Arap coğrafyasının geleceğiyle ilgili olarak görüşleri şöyledir: "Araplar'ın kendilerini idare etmek hususundaki arzularını fena telakki etmek istemeyiz. Fakat bir harp esnasında düşmanla işbirliği yaparak bizi arkamızdan hançerlemelerini hiç doğru bulmayız. Osmanlı Devleti'ne bağlı bir muhtar idare şeklinde veya Türklerle müttefik bir hükümet tarzında meselenin halli mümkün idi"⁷¹⁴

⁷¹² "...dedik ki, artık hudud-ı millimiz dahilinde bulunan menabi-i insaniyeyi ve menafi-i umumiye-yi hududumuzun haricinde israf etmek istemeyiz fakat ittihat kuvvet teşkil edeceğinden bütün Alem-i İslâm'ın manen olduğu gibi maddeten de müttefik ve müttehit olmasını şüphe yok ki büyük bir memnuniyetle karşılarız ve bunun içindir ki, bizim kendi hududumuz dahilinde müstakil olduğumuz gibi Suriyeliler de hududu dahilinde ve hakimiyet-i milliye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilâf veya ittifakın fevkinde bir şekil, ki federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisiyle irtibat peyda edebiliriz."(*Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumlarında Sorunlar ve Görüşler*, s.19)

⁷¹³ Atay, Çankaya, s.254; Türk komutanların Türk-Arap Federasyonu görüşlerinin yanında aynı görüşü savunan Aziz Ali el-Mısri ilginç bir şahsiyet olarak dikkat çekmektedir. Çerkez kökenli Aziz Ali, Mısır'da yetişmiş uzun süre rekabet ettiği Enver Paşa ile ihtilafa düşene kadar Osmanlı Ordusu'nda önemli bir subaydı. Enver ve Mustafa Kemal gibi O da Trablusgarb Savaşı'nda sivrilmişti. Federal bir Türk-Arap Devleti yanlısı olan Osmanlıcı Aziz Ali, Arap kökenli olmamasına rağmen kültürel açıdan Araptı. Osmanlı Ordusu'nda göz dolduran hizmetlerde bulunurken gizli Arap cemiyetleriyle de ilişkisi olmuştu. Enver Paşa ve Osmanlı Hükümeti ile fikir ayrılığına düştüğü için İstanbul'u terketmiş ve 1914 baharında doğup büyüdüğü Kahire'ye gitmişti. 1914 Ağustos'unda, Kahire'de İngiliz himayesi altında bir Arap Devleti fikrini bir İngiliz yetkilisine açmasına rağmen bu düşünceye fazla önem vermeyen İngiliz yetkililer, Osmanlılar savaşa girdikten sonra Aziz Ali ile yeniden temasa geçtiler. Hem Osmanlı'ya hem de Araplar'a bağlılığı yüzünden çelişkiler içerisinde bulunan Aziz Ali'nin davranışlarında ikilem söz konusuydu. Şerif Hüseyin'in İngiltere ile beraber Osmanlı'ya karşı savaşmaya başlaması üzerine Osmanlı Ordusu'ndaki Arap subayların bazıları Şerif'in tarafına geçerken bazıları da Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Aziz Ali kısa bir süre Şerif Hüseyin'in yanında yer almasına rağmen Medine'deki Osmanlı mevzilerine saldırmak söz konusu olunca Hüseyin'i terketmiştir.(Kayalı, a.g.e., s.210, 211, 224)

⁷¹⁴ Sâbis, a.g.e., I/ 164 vd.

SONUÇ

Komşu coğrafyaları paylaşan Türkler ve Araplar aynı zamanda uzun bir tarihî birlikteliğe de sahip olmuşlardır. Bu beraberlikte kültürel ve sosyolojik olarak iki millet birbirlerini etkilemişlerdir. Bu etkileşim, kültürün pek çok dalında olduğu gibi, edebî ürünlerde de kendini göstermiştir.

İslâm'ın zuhuruyla birlikte ilişkilerini sıklaştıran iki millet, bazan mücadele bazan da işbirliği içinde olmuşlardır. Abbasiler'in son zamanlarıyla birlikte İslâm dünyasının liderliğini ele geçiren Türkler, Osmanlı Devleti'yle birlikte Türk ve İslâm Medeniyeti'ni zirveye taşımıştır. Ancak bu uzun beraberlik, bir “milliyetler çağı” olan XIX. yy. ile birlikte ciddi sarsıntılara uğramıştır. I.Dünya Savaşı ile birlikte, çeşitli iç ve dış sebeplerden dolayı, bilhassa İngiliz sömürgeciliğinin bir uzantısı olarak Hicaz'da patlak veren “Şerif Hüseyin İsyanı” ile iki toplum “yol ayrımına” gelmiştir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki bu isyan, lokal bir hareket olmakla birlikte sonuçları itibarıyla Arap yarımadasının Türk hâkimiyetinden çıkmasında temel sebeplerden biri olmuştur.

Eserlerini incelediğimiz Falih Rıfkı Atay, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun ekler bölümündeki biyografilerinde de görüleceği gibi, edebiyatçı kişiliklerinin yanı sıra bürokrat-siyasi kimlikleri de vardır. Bu kişiler Atatürk'ün çok yakınında bulunmuşlar ve devletin önemli kademelerinde görevler almışlardır. Yazar kimlikleriyle, “toplumu hazırlama” fonksiyonunu ifa ederlerken bürokrat-siyasi kimlikleriyle de düşüncelerini uygulama imkânı bulmuşlardır. Bu yazarların eserlerinde ortaya konulan Arap imajı, günümüz Türkiye'sinde de Araplar ve Arap dünyası hakkında mevcut olan görüş ve düşüncelerin belirmesinde kuşkusuz etkili olmuştur.

İslâm literatüründe önemli bir yere sahip olan “Mağrib” ifadesi, Arap coğrafyasının batısını; Mısır, Libya, Tunus, Fas, Cezayir ve Habeşistan gibi ülkeleri ifade eder. Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan Mısır'ın; Falih Rıfkı, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin eserlerinde farklı imajlarla yer aldığını görmekteyiz. “Jön

Türkler”in sığındığı merkezlerden biri olan Mısır aynı zamanda bir “geçiş yeri” olarak da ele alınmıştır. Eserlerde ayrıca “İstanbul’daki ve Avrupa’daki Mısırlılar” gibi hususlara da değinilmiştir. Mağrib’in diğer önemli bir ülkesi olan Libya (Trablusgarp) ise, “sürgün yeri” olma imajıyla ön plâna çıkmıştır.

Arap dünyasının doğu kısmını içeren “Maşrik Arabistanı”nda ise Irak, Lübnan, Suriye, Yemen ve Suudi Arabistan gibi ülkeler yer almaktadır. Üç yazarın eserlerinde bu ülkelerle ilgili olarak ortaya çıkan imaj, büyük bir çoğunlukla menfi nitelik taşımaktadır. Eserlerde bu memleketler; “sürgün yeri” olmanın yanında, “iptidâiliğin, asayişsizliğin, bedevi anlayışın ve kötü hayat şartlarının hüküm sürdüğü yerler” olarak ele alınmıştır. Ayrıca “kavurucu iklim” özellikleri de sıkça işlenmiş ve Arap insanının fiziki özellikleri de olumsuz bir anlatımla ifade edilmiştir. İncelediğimiz üç yazar arasında özellikle Falih Rıfkı’nın eserlerindeki Arap imajının oldukça olumsuz ifadelerle ortaya konulduğu dikkat çekmektedir.

Eserlerde daha çok Osmanlı dönemindeki Arap roman kahramanlarına ve kişilik özelliklerine yer verilmiştir. Bunun yanında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Arap devlet adamları da sıkça işlenen konular arasında yer almıştır. Bunlar içinde Jöntürkler’in hâmisî olan Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa, Suudi Arabistan’ın kurucusu Kral Suud, Mısır’ın yakın devirdeki önemli lideri Nâsır, Cezayir’in önemli devlet başkanlarından Bin Bellâ gibi isimler ön plâna çıkmıştır. Bunlar içinde Mısır Devlet Başkanı Nâsır en fazla ağırlık verilen lider olmuştur. Bütün Arap coğrafyasını harekete geçirme ve büyük bir Arap devleti kurmak amacıyla yola çıkan ve bunun için önemli mücadeleler veren Nâsır hakkındaki değerlendirmeler, oldukça menfi ifadeler taşımaktadır. Nâsır’ın hayalciliği ve yanlışları Falih Rıfkı’nın eserlerinde genellikle mizahi bir tarzda ele alınmıştır.

I.Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında asker ve devlet adamı olarak bölgede görev yapan Ahmet İzzet Paşa, Cemal Paşa, Ali İhsan Sâbis, Nâci Kâşif Kıcıman ve Ali Fuat Erden gibi şahsiyetlerin hatıralarındaki “Arap imajı” da büyük önem taşımaktadır. Bölgeyi ve bölge insanını iyi tanıyan bu şahsiyetlerin değerlendirmelerinde büyük çapta “ortak nitelemeler” yer almaktadır. Adı geçen şahsiyetlerin hemen hemen tamamının üzerinde durduğu önemli bir hadise de “Şerif Hüseyin İsyanı” olmuştur. Ancak dikkat çeken bir nokta, günümüzün değerlendirmelerinde çoğunlukla Şerif Hüseyin İsyanı

bütün Arap dünyasına teşmil edilirken; Osmanlı devlet adamı ve kumandanlarının hatıralarında ise lokal bir hareket olarak ele alınmış olmasıdır. Bölgede görev yapan ve bizzat olayların içinde bulunan bu kişiler tarafından yapılan değerlendirmeler bizim için büyük önem taşımaktadır. İsyanın; incelediğimiz edebî eserlerde de ana mevzûyu oluşturmaması, bu hareketin bölgesel nitelikte olduğu ve bütün Arap dünyasına yaygınlaştırılmaması gerektiği yönünde bir kanaat oluşturmaktadır. Çok tartışılan bu isyanı; bedevilerin, İngiliz kışkırtmasının ve altınının bir isyanı olarak addetmenin yanında, yoksulluğun ve perişanlığın bir başkaldırısı yani “coğrafyanın bir isyanı” olarak da ele almak gerekiyor. Nitekim isyanın oluşmasında İngiliz vaatleri, altınları ve ekonomik gücü önemli bir rol oynamıştır. Hatta iki millet arasında önemli birleştirici bağ olan “din bağı” bile, böyle münferit hadiselerin oluşmasında engelleyici faktör olamamıştır.

Siyasi hatıralarla incelenen edebi eserler arasında paralellik arzeden konulardan biri de Arap coğrafyasının zor hayat şartları, sert iklimi, ilkel ve saldırgan bedevi yaşamı olmuştur.

“Şark meselesi”nin en yoğun olarak yaşandığı bir dönemde, yani XIX.yy ortaları ile XX.yy.’ın başlarında Osmanlı Devleti’nin Arap memleketleri için izlediği temel politika; bölgeyi elde tutmak, statükoyu korumak ve Avrupalı devletlerin tecavüzlerine karşı birtakım askeri ve siyasi tedbirler almak şeklinde belirirken Avrupa’nın izlediği politika ise; bölgeye tedricen yerleşmek, bölgenin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olmak, bunları gerçekleştirmek için de her türlü siyasi, iktisadi ve askeri tedbiri almak biçiminde ortaya çıkmıştır.

Siyasi hatıralarda I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin yanında yer alan Arap kabilelerinden uzun uzadıya bahsedilmesine rağmen üç yazarın eserlerinde bu konuya hemen hemen hiç değinilmemiş olması; bu araştırmanın gerçekleştirildiği iki temel kaynak grubu arasındaki önemli farklılıklardan birini oluşturmuştur. Siyasi hatıraların edebiyat ürünleriyle karşılaştırıldığında bunların daha az okunması dolayısıyla, dile getirilen gerçeklerin yeterince bilinmemesine sebep olmuştur. Hatıra sahibi tarihi şahsiyetlerin bazıları çeşitli sebeplerle Cumhuriyet döneminde devletin etkili kademelerinde yer almamıştır. Bunun hilafına eserlerini incelediğimiz yazarların, Cumhuriyet yönetimi tarafından, “ümmetten millet yaratma” ve “modern bir devlet”

oluşturma hedefine ulaşmak için kalemlerinden yararlanılmış ve el üstünde tutulmuşlardır

Diğerk bir husus da siyasi hatıralarda, I.Dünya Savaşı'nda Arap coğrafiyasını mütecaviz Avrupa devletlerine karşı savunma gayretinde bulunan Osmanlı Devleti'nin büyük bedeller dediğik görülmektedir. Bu duruma rağmen savaş Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Yeniden şekillenen Ortadoğuk coğrafiyasında savaş galipleri, kendi menfaatlerinin zarara uğramasına müsaade etmeyeceklerdi. Bu bakımdan kanaatimizce yeni yönetim, tarihi ve coğrafi realiteleri istiskal ederek "reelpolitiğek" uygun davranma zorunluluğunu hissetmiştir. Bunun için edebiyat aracılığıyla reelpolitiğek uygun davranmanın toplumsal zemini hazırlanmıştır. Bütün bunlar Arap imajının tarihi kökenlerinin oluşmasında etkili olmuş ve Türk dış politikasına da farklı boyutlarda yansımıştır.

Türkler, ortak coğrafiya, tarih ve kültür özelliklerine sahip olmalarına rağmen Arap coğrafiyasına "tarihi olaylardan" (rneğın şerif Hüseyin isyanı gibi) hareket ederek siyaset izlemektedir. Halbuki Araplar'la bu ortak özelliklere sahip olmayan Batı dünyası, Arap dünyasına daha profesyonel yaklaşmaktadır.

Geçmişte uzun tarihi birliktelikleri olan ve günümüzde de komşu coğrafiyaları paylaşan Türk ve Arap Milletleri'nin bundan sonraki münasebetlerini "profesyonel ve büyük devlet olma mantığık" ve "dünya konjonktürü" bileşkesinde ele almaları gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

I) SÜRELİ YAYINLAR (Gazete ve Mecmualar)

Cumhuriyet

Sabah

Milliyet

Yeni Şafak

Zaman

Donanma Mecmuası

Tarih ve Düşünce

Tarih ve Medeniyet

II) ANSİKLOPEDİLER

İslâm Ansiklopedisi (İA)

Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)

Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri

Büyük Larousse

III) KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

AÇIKGÖZ, Halil, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, İstanbul 1993

AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım*, I, İstanbul, 1992

AKYOL, Taha, *Tarihten Geleceğe*, Ankara 1983

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997

ARSEL, İlhan, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul 1977

ATAY, Falih Rıfkı, *Eski Saat*, İstanbul 1933

----, *Baş Veren İnkılapçı*, İstanbul 1951

----, *Roman*, İstanbul 1952

----, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul 1955

----, *İnanç*, İstanbul 1965

----, *Kurtuluş*, İstanbul 1966

----, *Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul 1980

----, *Atatürk Ne İdi?*, İstanbul 1980

----, *Babanız Atatürk*, İstanbul 1980

----, *Bayrak*, İstanbul 1980

----, *Çankaya*, İstanbul 1980

----, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*, Ankara 1981

----, *Zeytindağı*, İstanbul 1986

BOZDAĞ, İsmet, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul 1995

BROCKELMANN, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992

BUĞRA, Tarık, *Küçük Ağa*, İstanbul 1970

CEMAL PAŞA, *Hatıralar*, İstanbul 1959

ERDEN, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, İstanbul 1954

GÜLSOY, Ufuk, “Bağışlarla Gerçekleşen Eser: Hicaz Demiryolu”, *Tarih ve Medeniyet*, sayı:16 (1995), s.35-37

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Yaprak Dökümü*, İstanbul 1978

----, *Eski Hastalık*, İstanbul 1979

----, *Gökyüzü*, İstanbul 1979

----, *Damga*, İstanbul 1980

----, *Dudaktan Kalbe*, İstanbul 1980

----, *Bir Kadın Düşmanı*, İstanbul 1982

----, *Kızılcık Dalları*, İstanbul 1982

----, *Miskinler Tekkesi*, İstanbul 1982

----, *Anadolu Notları*, İstanbul 1984

----, *Kavak Yelleri*, İstanbul 1986

----, *Acımak*, İstanbul 1989

----, *Çalılıkusu*, İstanbul 1989

----, *Yeşil Gece*, İstanbul 1990

HALİL HALİD, *Türk ve Arap*, Haz: M.Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1994

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Cemal Paşa”, *DİA.*, VII, İstanbul 1993, s.305-307

HOMMEL, F., “Arabistan”(tarih), *İA.*, I, İstanbul 1993, s.486-491

HUT, Davut, *Maliye Varidat Defterlerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

HÜSEYİN KAZIM KADRI, *İmparatorluğun Tasfiyesi*, İstanbul 1992

GOEJE, M.J.de, “ Arabistan” (etnoğrafya), *İA.*, I, İstanbul 1993, s.481-486

KAFESOĞLU, İbrahim, “Türkler”, *İA.*, XII, İstanbul 1988, s.142-280

----, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1986

----, “İlk Türk-İslam Siyasi Teşekkülleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s.791-793

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Panorama*, İstanbul 1971

----, *Yaban*, İstanbul 1977

----, *Hep O Şarkı*, İstanbul 1980

----, *Hüküm Gecesi*, İstanbul 1982

----, *Bir Serencam*, İstanbul 1983

----, *Milli Savaş Hikayeleri*, İstanbul 1983

----, *Zoraki Diplomat*, İstanbul 1984

----, *Erenlerin Bağından*, Ankara 1985

----, *Bir Sürgün*, İstanbul 1987

----, *Sodom ve Gomore*, İstanbul 1990

----, *Ankara*, İstanbul 1991

----, *Kiralık Konak*, İstanbul 1994

----, *Nur Baba*, İstanbul 1996

KARPAT, Kemal, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, İstanbul 1971

KAYALI, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar*, Çev. Türkan Yöney, İstanbul 1998

KEFELİ, Emel, “Les Arabes dans La Littérature Turque au XIX e. Siècle.”, *Publication de la Fondation TEMİMİ*, Janvier 1998, Zaghovan, s.81-89.

KICIMAN, Naci Kâşif, *Medine Müdafaası, Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?*, İstanbul 1971

KİTAPÇI, Zekeriya, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, Konya 1988

KOLOĞLU, Orhan, *Gazi'nin Çağında İslam Dünyası*, İstanbul 1994

KURŞUN, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Ankara 1998

----, *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul 1992

----, “İsrail”, *Tarih ve Medeniyet*, sayı: 32 (1996), s.16-22

----, “Osmanlı'ya Karşı Arap-İngiliz Tezgâhı”, *Tarih ve Medeniyet*, sayı:30 (1996) s.46-50

----, “Şekip Arslan'ın Bazı Mektupları ve İttihatçılar ile İlişkileri”, *TED.*, sayı: 15'den ayrı basım, İstanbul 1997, s. 597-618

KUTAY, Cemal, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, İstanbul 1992

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlılar'da Millet Sistemi ve Tanzimat”, *TCTA*, IV, İstanbul 1985

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara 1982

LAPIDUS, Ira M., *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası*, çev. İ. Safa Üstün, İstanbul 1996.

MANSFIELD, Peter, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası* Çev: Nuran Ülken, İstanbul 1975

SABİS, Ali İhsan, *I.Dünya Harbi*, I, II, III, IV, İstanbul 1991

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1979

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumlarında Sorunlar ve Görüşler (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), Haz: Raşit Metel, İstanbul 1990

YATAK, (BEYOĞLU), Süleyman, “1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin”, *İlim ve Sanat*, Ekim 1991, sayı:30, s.70-80

----, “Fahreddin Paşa”, *DİA.*, XII, İstanbul 1995, s.87-89

----, “Ravza-i Mutahhara Müdafî Fahreddin Paşa (1868-1948)”, *Tarih ve Medeniyet*, sayı:38 (Mayıs 1997), s.29-32

----, *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1990

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA.*, III, İstanbul 1991, s.272-276

----, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1976

YVER, G., “Mağrib”, *İA.*, VII, İstanbul 1993, s.142-143

EKLER

(ESERLERİ İNCELENEN KİŞİLERİN KISA BİYOGRAFİLERİ)

FALİH RIFKI ATAY (İstanbul 1894-İstanbul 1971): İstanbul'da doğdu. Babası bir din adamıydı. İlk ve orta tahsilini Koğacılar'daki Rehber-i Tahsil Mektebi'nde tamamlamıştır. Bu okul-Falih Rıfkı'nın daha sonraları yazdığı hatıra ve sohbetlerinden anlaşıldığına göre- O'nda tarihe karşı büyük bir ilginin uyanmasına sebep olmuştur. Lise tahsilini, İstanbul'un en önemli okullarından biri olan ve müdürlüğünü Hüseyin Cahit Yalçın'ın yaptığı Mercan İdadisi'nde yapar. Edebiyata ilgisi bu okulda başlamıştır. II.Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'ne girdi ve burayı 1912'de bitirdi.

Yazı hayatına ilkin şiir ve küçük nesirler yazarak başladı. Yazıları Servet-i Fünûn ve Tecelli dergilerinde yayınlandı. 1913'te Tanin Gazetesi'nde "İstanbul Mektubu" genel başlığı altında cumartesi sohbetleri yazarak gazeteciliğe başladı. Aynı dönemde Bâbıâlf Mektûbî Kalemî'nde ve Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusu'nda çalıştı ve Dahiliye Nâzırı Talât Paşa'nın özel kalem müdürü oldu. I.Dünya Savaşı'nda yedeksubay olarak Suriye'de, IV.Ordu Karargâhı'nda görev aldı, burada Cemal Paşa'nın hususi kâtipliğini yaptı. Cemal Paşa, Bahriye Nâzırlığı göreviyle İstanbul'a dönünce, O da Nazırlığın Kalem-i Mahsus Müdür muâvinliğine getirildi.

Mütareke devrinde birkaç arkadaşıyla birlikte 1918'de Akşam Gazetesi'ni çıkarmaya başladı. Buradaki yazılarında "Türkçülük ve Türkçecilik" konularını işlemiştir. Ayrıca yazılarında, Milli Mücadele Hareketi'ni ve Mustafa Kemal Paşa'yı destekledi. Bu yüzden idam istemiyle tutuklanıp Divân-ı Harbe verildi. Burada rüşvet vererek yargılanma süresini uzatmayı başardı ve II.İnönü Zaferi'nden sonra da serbest bırakıldı.

1922 yılında Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele Hareketi'ni, Tanin ve Hâkimiyet-i Milliye Gazeteleri'ndeki yazılarıyla desteklemeye devam etti. Yunan

ordusunun geri çekilirken yapmış olduğu zulmü incelemek için kurulan “Teddik-i Mezalim Komisyonu”nda görev aldı.

Kurtuluş’tan sonra İkinci Büyük Millet Meclisi’ne Bolu’dan milletvekili seçildi ve bu görevini 1927’ye kadar sürdürdü. 1935 ile 1950 arasında CHP’den milletvekilliği yaptı. İnkılâpların yerleşip benimsenmesinde; kültür, sanat ve bilim alanlarında alınan kararların uygulanmasında Atatürk’e yardımcı olmuş ve O’nun güvenini kazanmıştır. Başyazarlığını yaptığı Hâkimiyet-i Milliye, Ulus ve kendi kurduğu Dünya Gazetesi’nde (1952) başmakale, fıkra, sohbet ve anı türlerinde yazılar yazdı. Bu yazılarında, Atatürk inkılâplarının yayılma ve korunmasını, başlıca siyasi ve ulusal dâvâ olarak ele almıştır. (*Büyük Larousse*, II/965; *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1992, XII/409-411)

REŞAT NURİ GÜNTEKİN (İstanbul 1889-Londra 1956): İstanbul’da doğdu. Babası askeri doktordu. Ailece Çanakkale’ye gittiklerinden ilköğrenimini burada tamamladı. Bilahare Çanakkale İdadisi’nde birbuçuk yıl bir süre de İzmir Frereleler Okulu’nda okudu. Ancak burasını bitirmeden ayrıldı. Bu okuldaki bazı tecrübeleri, içindeki milliliği bilemiştir. Girdiği İstanbul Darülfünûn Edebiyat Fakültesi’ni 1912’de bitirdi. Çeşitli okullarda müdürlük ve öğretmenlik yaptı. Yazı hayatına I.Dünya Savaşı’nın sonlarına rastlayan dönemde (1918-1919) Zaman Gazetesi’nde başladı. Ayrıca Vakit Gazetesi ve Kelebek adlı mizah dergilerinde de yazılar yazmıştır.

1931 ve 1939 yılları arasında Milli Eğitim Müfettişliği görevlerinde bulundu. Memuriyetinin bu safhası kendisine, Anadolu’yu baştan başa dolaşma imkânı sağlamış ve memleket gerçeklerini daha iyi görmesine ve hissetmesine zemin hazırlamıştır. Zira yazar, çocukluk yıllarında babasıyla birlikte Anadolu şehirlerini dolaşmış, bakanlık müfettişi olarak da çocukluk izlenimlerini derinleştirip zenginleştirme imkânı bulmuştur. 1939-1943 yılları arasında Çanakkale milletvekili olarak TBMM’ne girdi. 1947’de Milli Eğitim Bakanlığı’na başmüfettiş olarak geri döndü. Bu görevde iken Türkiye’nin Birleşmiş Milletler nezdinde Paris Kültür Ataşeliği’ne atandı ve 1954’te de emekli oldu.

Hayatı boyunca, Atatürk'ün son derece önem verdiği Milli Eğitim Bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde öğretmenlik, müdürlük, müfettişlik görevlerinde bulunan Reşat Nuri Güntekin, eserleriyle yeni Türkiye'yi hazırlayanlardan biri olmuştur. (*Büyük Larousse*, X/4861; *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*, XII/217-222)

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU (Kahire 1889-Ankara 1974):

Kahire'de doğdu. Babası Abdülkadir Bey, Batı Anadolu'da XVII. yy. sonlarından beri adı geçen ünlü âyân ailesindendir. Annesi, Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın saray halkından İkbâl Hanım'dır. Altı yaşında iken ailesiyle birlikte Mısır'dan Manisa'ya geldi. İlköğrenimini ve lise tahsilini çeşitli sebeplerden dolayı Manisa, İzmir ve Kahire'de çeşitli okullarda yaptı: Manisa'da Fevziye Mekteb-i İbtidâisi, İzmir İdadisi, İskenderiye Frereler Okulu, İsviçre Lisesi ve ayrıca da bir süre Mısır'da Fransız Papaz Okulu'nda okudu.

II.Meşrutiyet'ten birkaç ay önce İstanbul'a dönen Yakup Kadri; İkdâm, Türk Yurdu ve Yeni Mecmua gibi gazete ve dergilerde yazılar yazmaya başladı. Mütareke döneminde İkdâm, Dergâh gibi gazete ve dergilerde yazdığı makale ve hikâyeleriyle Milli Mücadele'yi destekledi. 1921'de Atatürk tarafından Ankara'ya çağrıldı ve böylece Milli Mücadele'nin ilerigelenleriyle tanışma imkânı buldu. Yunan ordusunun geri çekilirken yaptığı zulümleri incelemek üzere kurulan "Tedkik-i Mezâlim Heyeti"nde görev aldı. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra da inkılâp hareketlerini kalemiyle destekledi. 1923-1925 yılları arasında Cumhuriyet ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerinde yazılar yazdı. Atatürk devrinde "dilde sadeleşme" hareketleri çerçevesinde düzenlenen Dil Kurultayı'na katıldı, dildeki değişmelerin mutlaka ilmî temellere dayandırılması gerektiğini savundu. Cumhuriyet döneminde 1923-1934 yılları arasında Mardin ve Manisa milletvekilliğinde bulundu. Yöneticisi olduğu, devletçi ekonomi anlayışı ve toplumcu edebiyatı savunan Kadro Dergisi kapatılınca, istemeyerek de olsa diplomatik misyonla yurtdışına gönderildi. 1934'ten 1954'e kadar sırasıyla Tiran, Prag, La Haye, Bern, Tahran büyükelçiliklerinde bulundu. 27 Mayıs 1960 İhtilâli'nden sonra Kurucu Meclis üyeliğine seçilen Yakup Kadri, aynı zamanda Ulus Gazetesi başyazarlığı göreviyle siyasi ve politik çizgide makaleler kaleme aldı. 1961'de Manisa'dan milletvekili olarak meclise girdi. 1962'de CHP'den ayrıldı ve

1965'e kadar politika hayatını bağımsız milletvekili olarak sürdürdü. Bilahare Ulus Gazetesi'nde ve Anadolu Ajansı'nda çalıştı. (*Büyük Larousse*, XII/6397-6398; *Başlangıçtan Günümüz Kadar Büyük Türk Klasikleri*, XII/166-172)

CEMAL PAŞA (Midilli 1872-Tiflis 1922): Asıl adı Ahmet Cemal olup babası askeri eczacı Mehmet Nesib Bey'dir. Harp Akademisi'ni kurmay yüzbaşı rütbesi ile bitirdikten sonra (1895) İkinci ve Üçüncü Ordu'nun muhtelif mevkilerinde görev yaptı. Selânikte iken Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen askeri teşkilâtlanma faâliyetlerine ilgi duyarak bu cemiyete üye oldu (1906). Rumeli'deki görevleri sırasında cemiyetin buralarda yaygınlaşması için çalıştı ve cemiyetin "bölük" adı verilen yerel birimlerini oluşturdu.

1908 Jöntürk ihtilâlinden sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri kadrosu içinde dikkati çekti, cemiyet tarafından İstanbul'da siyasi durumu kontrol etmek için gönderilen on kişilik heyette yer aldı. 31 Mart Vak'asında etkin bir rol oynadı. İstanbul'da durumun kontrol edilmesinden sonra Üsküdar'da mutasarrıf olarak görevlendirildi. Bu görevi sırasında aldığı sert tedbirlerle dikkati çekti.

14 Nisan 1909'da Adana'da Ermeniler'in çıkardığı olaylar üzerine vali ve komutan olarak oraya gönderildi, ayaklanmayı yatıştırıp dirlik ve düzeni sağladı. Arap aşiretlerinin ayaklanması üzerine 1911'de Bağdat Valiliği'ne atandı. Daha sonra Balkan Savaşı'na katıldı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği hükûmet darbesinde (Bâbîâlî Baskını) görev aldı ve İstanbul merkez komutanı oldu. Aldığı önlemlerle cemiyet muhaliflerini susturdu, ancak Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesini önleyemedi. II.Balkan Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Edirne'nin geri alınması yolundaki teşebbüsünü destekleyen kanadın liderlerinden oldu. Edirne'nin alınmasında ve Bulgarlar'la anlaşma imzalanmasında etkin rol oynadı.

1913'te Nafiâ Nazırı, 1914'te de Bahriye Nazırı oldu. Görevi sırasında deniz kuvvetlerini güçlendirmeye çalıştı. Haziran 1914'te Fransa'ya gönderilerek bir Osmanlı-Fransız ittifakının kurulmasını sağlamaya çalıştı. Ancak bunun sonuç

vermemesi üzerine Almanya ile sürdürülen pazarlıklarda aktif rol oynamamakla birlikte Almanya ile ittifakı son alternatif olarak destekledi.

Cemal Paşa, I.Dünya Harbi başladığında Enver ve Talat Paşa ile birlikte İTC'nin ve Osmanlı Devleti'nin en güçlü adamlarından biriydi. Bahriye Nazırlığı'na ek olarak genel karargâhı Şam'da bulunan IV.Ordu komutanlığını üstlendi. Komutanlığı Suriye, Filistin ve Hicaz'ı kapsamaktaydı.

Cemal Paşa, İngilizler'i Mısır'dan atmak için "Kanal Harekâtı" adı verilen bir plânı uygulamaya koydu. Ancak 1915 ve 1916'daki iki teşebbüsten istenilen sonuçlar alınamadı, harekât bu yüzden büyük eleştirilere uğradı. Savaş'ın ilk yıllarında Suriye'de büyük bayındırlık faaliyetlerine girişti ve bölgenin arkeolojisi ile ilgilendi.

1915 Ermeni tehcirinin uygulanması ve Ermeniler'in gönderileceği yerler konusunda İTC ve hükûmetle anlaşmazlığa düştü.

Şam'da yerel Arap önderlerinin isyan girişiminde bulunmaları üzerine sert tedbirler aldı. 1915 ve 1916'da toplam yirmibir Arap milliyetçisi askeri mahkemede yargılanarak idam edildi. Kısa süre sonra Şerif Hüseyin yönetiminde Hicaz Ayaklanması başgösterince, IV.Ordu'nun durumu zayıfladı ve 1917 başlarında İngiliz kuvvetleri Filistin üzerine saldırıya geçtiler. 1917'nin sonlarında İstanbul'a çağrıldığında İngiliz generali Allenby karşısında Osmanlı Ordusu geri çekiliyordu. I.Dünya Harbi'nin Osmanlı Devleti açısından yenilgiyle sonuçlanması üzerine İTC'nin yedi lideriyle birlikte, 1918'de ülke dışına çıktı. Berlin, Münih ve İsviçre'ye giderek buralarda İttihatçılar'ın yurtdışı faâliyetlerinin düzenlenmesinde önemli roller oynadı. Daha sonra Rusya'ya geçti. Bilahare Afganistan'a gitti. Afgan ordusu'nun modernleştirilmesi için çalışmalarda bulundu. Moskova'da iken Mustafa Kemal Paşa ile Bolşevikler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için arabuluculuk rolü oynadı. Bolşevikler'le ilişki ve Anadolu hareketine karşı alınacak tavır konusunda Enver Paşa ile anlaşmazlığa düştü.

Tiflis'te 21 Temmuz 1922 günü öldürüldü. Cinayeti Ermeni komitelerinin işlediği hakkındaki en kuvvetli ihtimalin yanında Rus gizli servisinin de işlediğini ileri süren görüşler vardır. (M. Şükrü Hanioğlu, "Cemal Paşa", *DİA.*, VII, İstanbul 1993, s.305-307; *Büyük Larousse*, V/2255)

FAHREDDİN PAŞA (Ruşçuk 1868-İstanbul 1948): Bulgaristan Rusçuk'ta doğdu. 93 Harbi'nden sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a gelerek 1888'de Harp Okulu'nu, 1891'de de Erkân-ı Harbiye'yi bitirdi ve kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Balkan Savaşı'nda Çatalca'nın savunulmasında başarılar gösterdi. I.Dünya Savaşı'nda miralay rütbesiyle Musul'daki XII. Kolordu'da görev yaptı. Mirlivalığa terfi ettirilerek görevine ilaveten IV. Ordu kumandan vekilliğine getirildi. Burada bir yandan tehciye tâbi tutulan Ermeniler'i yerleştirirken bir yandan da Urfa, Zeytun, Haçin ve Musadağı Ermeni ayaklanmalarını bastırdı.

İngilizler ile anlaşılan Mekke Şerifi Hüseyin'in isyana hazırlandığı haberi üzerine Cemal Paşa tarafından Medine'ye gönderildi. 31 Haziran 1916'da başlayan Şerif Hüseyin'in isyanı karşısında Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanlığı'nı deruhte eden Fahreddin Paşa, isyancılara karşı te'dip hareketlerine girişmiş ve bilahare de başarılı bir mukavemet göstermiştir. Herhangi bir yağmaya karşı Hz. Peygamber'in mezarında bulunan otuz parçadan ibaret "Mukaddes Emânetler"i İstanbul'a gönderdi. Paşa, Şam-Hicaz Demiryolu'nun tahrip edilmesinden kaynaklanan imkânsızlıklara rağmen, Müslümanlar için özel bir anlamı olan Medine'yi uzun süre savundu.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasına rağmen, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin birkaç defa yaptığı Medine'yi teslim teklifini reddetti. Uzun direnişinden sonra, kendi subaylarının baskısı sonucunda şehri teslim razı oldu (10 Ocak 1919). Böylece mütarekeden 72 gün sonra Medine mukavemeti kırılmış oldu. İngilizler tarafından "Türk Kaplanı" diye adlandırılan Fahreddin Paşa, savaş esiri olarak önce Mısır'a sonra Malta'ya sürgün edildi. Ankara Hükûmeti'nin gayretleriyle 8 Nisan 1921'de esaretten kurtuldu. Berlin'de karşılaştığı Enver Paşa'nın daveti üzerine Moskova'ya geçti. Burada İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı Kongresi'ne iştirak etti. 24 Eylül 1921'de Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya geldi. 9 Kasım 1921'de TBMM'nin Kâbil Sefirliği'ne tayin edildi. Türk-Afgan dostluğunun gelişmesinde önemli roller oynadı. Ruslar'la mücadele eden Başkırdestan Cumhurbaşkanı Zeki Velîdî Togan'a yardımda bulundu. 1926'da görevinin sona ermesi üzerine yurda döndü. 1936'da Ordu'dan tümgeneral rütbesiyle emekliye ayrıldı. 22 Kasım 1948'de vefat etti. (Süleyman Yatak, "Fahreddin Paşa", *D/Â.*, XII, İstanbul 1995, 87-89)

ALİ FUAT ERDEN (İstanbul 1882-İstanbul 1957): İstanbul'da doğdu. Mühendishane-i Berri Hümâyûn'u (1900), Harp Akademisi'ni bitirdi (1903). Birliklerde çeşitli kurmay hizmetleri yaptı. Paris Askeri Ataşeliği'ne gönderildi (1913). I.Dünya Savaşı başında yurda döndü. Kanal Harekâtı'nda Cemal Paşa'nın kurmay başkanı oldu (1916). Bilahare VIII. Kolordu Komutanlığı'na atandı (1917). I.Dünya Savaşı sonunda hastalandığı için, Kurtuluş Savaşı'na katılamadı. Savaştan sonra Konya'da Harp Tarihi Şubesi'nde, çeşitli kolordu komutanlıklarında bulundu; Harp Akademisi Komutanlığı'na atandı (1930). Orgeneralliğe yükseldi. Askeri Yargıtay Başkanlığı yaptı. (*Büyük Larousse*, VII/3756-3757)

ALİ İHSAN SABİS (İstanbul 1882-İstanbul 1957): İstanbul'da doğdu. 1902'de Harp Okulu'nu, 1905'te de Harp Akademisi'ni birincilikle bitirdi. 31 Mart Ayaklanması'nı bastıran Hareket Ordusu'nda görev aldı. 1909-1911 yılları arasında Almanya'da askeri eğitim aldı. Harp Akademisi'nde öğretmenlik yaptı (1912). Balkan Savaşı'nda Çatalca Cephesi'nde, I.Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de savaştı. Genelkurmay'da görev aldı (1914): II.Ordu Kurmay Başkanlığı, Kafkas Cephesi'nde XIII. Kolordu Komutan Vekilliği yaptı (1915). Irak Cephesi'nde Sabis muharebesini kazandı. İran harekâtına katıldı ve 1917'de generalliğe yükseltildi. Kafkas Cephesi'ne IV. Kolordu Komutanı olarak gönderildi. 1918'de V.Ordu Komutanı oldu. Irak'tayken mütarekenin imzalanması üzerine İstanbul'a çağrıldı ve İngilizler'ce tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi. Eylül 1921'de salıverilince Anadolu'ya geçti ve Batı Cephesi'nde I.Ordu Komutanlığı'na atandı. Burada cephe komutanı İsmet Paşa ile anlaşmazlığa düşünce 1922'de görevinden alındı, 1923'de emekli edildi. II.Dünya Savaşı sırasında Almanya'yı ve başarılarını öven yazılarıyla dikkati çekti. Devlet ve hükûmet ilerigelenlerine gönderdiği imzasız mektuplar yüzünden 15 ay ağır hapis cezasına çarptırıldı (1947) fakat, sonradan çıkarılan af yasası ile serbest kaldı. 1954'te DP'den Afyon milletvekili oldu. (*Büyük Larousse*, XIX/10026)

AHMET İZZET PAŞA (Manastır 1864-İstanbul 1937): Manastır'da doğdu. Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni tamamladıktan sonra kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı (1887). Askeri okullar müfettişi Goltz Paşa'nın yardımcılığına getirildi. Öğrenim için Almanya (1891), Hamburg ve Berlin'e gitti. Dönüşünde Sofya'ya atandı, Bulgar çeteleri ile savaştı (1895). Yemen İsyanı sırasında ferik rütbesiyle Hudeyde'de fırka komutanlığı yaptı (1907). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Erkân-ı Harbiye Umumi reisliğine getirildi. Mahmut Şevket ve Goltz Paşalar ile olan anlaşmazlığı üzerine reislik görevi kendisinde kalmak üzere Yemen'e gönderildi (1911). Balkan Savaşları sırasında önce Trakya Ordusu Kurmay Başkanlığı'na Kâmil Paşa kabinesinin istifasından sonra da Başkomutanlığa getirildi (1913). Aynı yıl Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra Harbiye Nâzırı oldu. Ordunun gençleştirilmesi girişimleri sırasında istifa etti. Padişah yaveri oldu. I.Dünya Savaşı'na girilmesine karşıydı. Enver Paşa'nın Sarıkamış bozgunundan sonra II.Ordu ve Kafkas Cephesi Genel Komutanı olarak yeniden göreve çağrıldı (1916). Brest Litovsk ve Bükreş Konferansları'na askeri delege olarak katıldı. Savaşın yenilgiyle sonuçlanması üzerine görevi bırakmak zorunda kalan İTC kabinesinin yerine yeni bir hükûmet kurmakla görevlendirildi (1918). Kurduğu hükûmette Sadrazamlığa ek olarak Harbiye Nâzırlığı'nı da üstlendi. Sadrazamlığı sırasında Mondros Mütarekesi imzalandı (30 Ekim 1918). İttihatçı önderlerinin yurtdışına kaçması nedeniyle kendisine yöneltilen suçlamalar karşısında istifa etti (8 Kasım 1918). Beşinci Tevfik Paşa kabinesinde Dahiliye Nâzırlığı'nı üstlendi (1920). Ankara ile iyi ilişkiler kurmak isteyen hükûmetinin Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Bilecik'e gönderdiği kurulda yer aldı (Aralık 1920). Bir oldu bittiyle Ankara'ya götürülerek bir süre alıkonuldu. Ankara'da kalması için yapılan öneriyi kabul etmedi. Hükûmetten istifa etmek şartıyla İstanbul'a dönmesine izin verildi (Mart 1921). Dönüşünde hükûmetten istifa ettiyse de bir süre sonra Hariciye Nazırlığını kabul etti. Ulusal hareketin başarıya ulaştığını gördüğünde Ankara'ya siyasal gelişmeler üzerine bilgi sağlanmasına yardımcı oldu. Cumhuriyet döneminde kendisine resmi bir görev verilmedi. (*Büyük Larousse*, I/213)

NACİ KAŞİF KICIMAN : 1895'te Kozan'da doğdu. Babası Ömer Kâşif Efendi o tarihte Kozan kadılığı görevinde bulunmaktaydı. Kıcıman, ilk mektebi babasının memuriyetinden dolayı Akka Kalesi'nde, rüşdiyeyi Ermenek'te, liseyi ise

Konya ve Şam'da bitirmiştir. 1914 yılında da Mülkiye'den mezun olmuştur. İlk resmi vazifesi ihtiyat zabıtlığıdır. Bu vazifeyi Anafartalar ve Akbaş'ta, Medine Muhafız ve Kumandanlığı Askeri Kalem Amirliği'nde, Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi İstihbarat Zabıtlığı ve Kolordu Erkân-ı Harbiyesi 2. Şube Müdür Vekilliği'nde ifâ etmiştir. Fahreddin Paşa'nın Medine Mûdafaâsı sırasında, O'nun en yakın maiyetinden biriydi. Şerif Hüseyin isyanı konusunda, bizzat bu olayın içinde bulunan bir kişi olarak verdiği bilgiler son derece önemlidir. Milli Mücadele'den sonra muhtelif yerlerde vali ve kaymakamlık, Matbuât Umum Müdürlüğü gibi görevler yapmış yurtdışı konferanslarda Türkiye'yi temsil etmiştir. (Naci Kâşif Kıcıman, *Medine Mûdafaâsı*, s.13-14)

Suriye'de ne öğrendim?

Bugünlerde sıkıntım çok fazla. Türkiye—Suriye ilişkileri gerginleştiçe, ben de geneliyorum. Yalnız burada her Türk vatandaş gibi, olaya sadece Türk Devleti'nin millî çıkarları doğrultusunda bakmayıp, biraz sosyolojik ve tarihî derinlikten yaklaşıyorum.

Suriye, benim Türkiye'den sonra en fazla kaldığım ve oturma iznim olan ülke. Şam'da İstanbul'dan sonra

Haluk DURSUN

en çok yaşadığım şehir. Bu özellik son yası—askeri gelişmelere başka bir gözle bakmamı sebep oluyor. Zaman gazetesi'nin Kültür—Sanat sayfasının kısıtlı yerinde, bu mevzuyla genel mahiyetle inceleme imkânı olmadıysa da, sadece olayın en çok merak ettiğim yönünü dile getirmek istiyorum:

Suriye Türkmenlerinin durumu.

Klasik Türk eğitiminden geçmiş, tarih dersleri okumuş birisi, Suriye Türkmenleri hakkında bilgi ve kanaate sahip değildir. Ben de bu ülkeye giderken konunun çok fazla uzmanı sayılmazdım; ama en azından Halep Türkmenlerinin tarih boyunca Anadolu'ya bağlantılarını ve orada, Halep civarında hâlâ bir Türk azınlığının bulunduğunu biliyordum.

Suriye'den bir kısmı Halep şehrinin içinde, bir kısmı civardaki yerleşim bölgelerinde bulunan bu Halep Türkmenleriyle ilgilendim, son durumlarını inceledim. Ama beni esas celbeden, Suriye'de Halep Türkmenleri dışında rastladığım iki büyük Türkmen grubu

oldu. Bunlardan birisi **Bayır—Bucak Türkmenleri**, diğeri ise **Golan Türkmenleri** idi. Bayır—Bucak Türkmenleri, Suriye'nin Lazkiye şehrine bağlı köylerde, bizim Hatay sınırına doğru olan bölgesinde yoğunlaşmıştır. Onlarla ilk temasım son derece acemice; ama sonu itibarıyla çok keyifli oldu.

Türkmenlerin hangi köylerde oturduğunu bilmediğimden, Lazkiye otagına gidip, köylere işleyen otobüslerin etrafında dolaşıp, Türkçe konuşarlara kulak vererek bir tanesini seçtim ve ona bindim. Hiç kimseye sormadan bindiğim bu otobüsün, doğru otobüs olduğunu daha şoför mahallindeki dikiz aynasında bulunan İstanbul—Boğaziçi resminden anladım. Zaten otobüsün içinde Türk müziği çalıyordu. Boş bir koltuğa oturup bekledikten biraz sonra, muavinin bana gelerek nereye gideceğim sorusuna, ben de otobüsün nerelere gittiği, nerelerden geçtiği sorusuyla karşılık verdim. Hemen arkamda oturan bir genç, benim yabancı; fakat Türk olduğumu anlayıp İstanbul'dan geldiğimi de öğrenince, yanıma geldi ve muavine parasını da verip, kendi köyünün ismini söyleyip: "Bizim köye gidiyor." dedi. Bu şekilde hiç zorlanmadan bir mahalli rehber bulmuştum bile. Arkadaşımın ve köyünün ismini söylemem mutlaka çok tehlikeli olacağından orayı geçiyordum.

Kıvrıla kıvrıla yükselen dağ yollarında ilerleyerek Akdeniz kıyısından da çok uzaklaşmayarak zeytinlikler içinde şirin bir Türkmen köyüne vardık. Yol arkadaşım beni bir eve götürerek ev sahipleri olan ailesiyle tanıştırdı. Sonra da: "Ben hazırlıkların yapılması için gidiyorum." dedi ve gitti. Tabii ne tür hazırlıklar olduğunu sordum; ama merak ettim. Bunun cevabını da akşam yemek vakti gelince öğrendim.

Gecenin ayazında bir köy evinin içinde, güçlü gülün odunları yandığı bir ocak başında toplandık. Onların tabirleriyle "**Türkmen Kocaları**" geldiler, eller öptüldü, mihman yanını misafir olan bana ummadığım ve hak etmediğim bir ilgi gösterildi. Hazırlanan sofrada özel olarak pişirilen "**yahni aşı**" yendi.

Türkmenlerde, yemeklerde ikram edilen aşının hangi mânâyı geldiğini orada öğrendim. O gece saatler süren sohbet sırasında tarihin teorik ve kitabi olan yönünün dışında, insanların ilgilendiren, halkların kaderini etkileyen bir yönü olduğunu iyice fark ettim.

Bayır—Bucak Türkmenleri Misak—ı Milli'ye dahil olmalarına rağmen; Lozan'da Türkiye sınırları dışında bırakılmalarını bir türlü anlayamıyorlar ve yıllardan beri bunu konuşuyorlardı. Sanki ben Lozan'dan yeni gelmiş bir mürahhas, bir diplomatım ve ben-den kendilerini niçin anavatan dışında bıraktığımızın hesabını soruyorlardı. Bu davranış biçimi hiçbir zaman bir kin ve nefret şeklinde olmayıp, kalbi bir buğz, bir burukluk, bir hayal kırıklığı, hatta bir vefasızlık suçlaması şeklinde ortaya çıkıyordu.

Biraz sonra aralarında bulunan bir ozan, Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriye Türkmenlerini dışarda bırakmasını bir ağıt şeklinde öyle bir okudu ki, yüreği taş olan ağladı...

O geceki konuşmaların dönüp dolaştığı yer, hep karşılıklı sorulan iki ana konudan oluşuyordu. Ben onlara Suriye içindeki durumları, şikâyetlerini, ihtiyaçlarını, isteklerini soruyordum, onlar da bana: "Bizi bırak, biz nasılsa durumu idare ederiz, Türkiye'miz ne halde? Devletimiz güçlü mü? Bizim varlığımızdan haberdar mı? Bir gün gelecek biz tekrar anavatanı kavuşacak mıyız? Bugün ne zaman gelecek?" diyorlardı.

Evet, siz olsanız o zaman ne cevap verirdiniz? Şimdi size sorsalar ne dersiniz?

Ben bu soruyu nasıl mı geçtirdim? Aynen şöyle demiştim: "Küllü emrin bi vaktihi merhunun."

Keşke onlara **Mehmet Akif**'ten şu beyti de okuyabilseydim:

Doğacaktır sana vaadettiği günler Hakk'ın...

Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

MERAKLISINA NOTLAR

1. Lazkiye'nin Bayır, Bucak (Bastı) ve Behlülîye nahiyelerinde çoğunluk olan Türkmen köylerinin isimlerini veriyorum. Bu Türkçe isimler maalesef değiştirilmiştir.

Bucak (Bastı): Kara Mustafa, Büyük Pınar, Köy, Çiçekli Yaza gibi köyleri içine alan İsabeyli bölgesi; Turunc, Meydanlık, Aclaranlı, Hasançık, Saray, Camuslu, Bödrüsiye (Bödrü), Karabacak (Bacak), Molla Mahmudlu, Ubeydiyye, Karamanlı, Kara Cüceik, Türkmenli, Çalkarnalı, Seğirt Ali, Elmali, Ayvanlı köyleri.

Bayır: Derişan, Gebere, Şerez, Kara Ahmed, Gök—Doğ, Yumucak, Mülkik, Kepir, Muruklu, Kilis, Ulucak, Karapınar, Aşağı Karamanlı, Yukarı Karamanlı, Soldıran, Kocağaz, İsa—Pınar, Cuvallık, Kör Ali, Gıman (Çanlı), Kızıl Curcak, Züveçik, El—Kasah, Kıscaçık, Mahruka, Kuruca, Kızınca, Akça—bayır, Ahnu'l Hamam, Şahruran köyleri.

Behlülîye: Burc (Birc—İslam), Suleyb Türkmen köyleri.

2. Golan Türkmenlerini de ayrı bir yazıda ele almayı düşünmekteyim.

Suriye'den haber yok...

Türkiye—Suriye gerginliği çıktığından beri, basınımızın konuyu ele alış biçimini dikkatle inceliyorum. Hep olayın askerî cephesini ön plana alan, karşılıklı silah güçlerini mukayese eden yazılar, uzman olarak da birkaç emekli subayın adı geçiyor. Halbuki halise sadece askerî açıdan değil; siyasi, sosyolojik ve kültürel boyutlarıyla da ele alınıp değerlendirilmesine incelenmeliydi...

Ama bu nasıl başlanacak? Ülkemizde en yakkın tehlikeyden başlamak üzere, bir "stratejik araştırmalar" yapıpacak müessesese ve bunun temelini oluşturacak kadrolar yok. Halbuki merhum **Turgut Özal**, bu sahadaki boşluğu fark etmiş ve Ankara'da böyle bir kuruluşun yapılmasına sürecini başlatmış. Demek ki, birçok işimizde olduğu gibi onda da istenilen sonuç elde edilemedi.

Benim bildiğim, sadece Ankara'da Sayın **Doç. Dr. Ümit Özdağ**'ın öncülüğünde çalışan bir grup var. Ve bunların gayretleriyle geçtiğimiz yıllarda "**Avrasya Dosyası**" isimli dergide bir Suriye özel sayısı hazırlanmıştı.

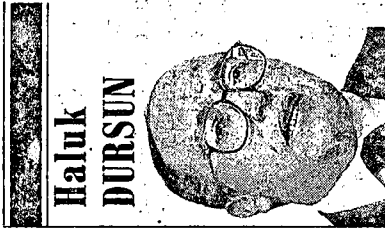
Peki, başka ne var? Şu anda üniversitelerimizin sayısız sosyal bilimci ve Türkiye enstitüleri, stratejik araştırma merkezleri bulunuyor. Bunlardan hangisi, ne yaptı?

Ya saygıdeğer medyamıza ne demeli? Hangi basın kuruluşumuzun Suriye'de, hatta Lübnan'da uzman denilebilecek temsilcisi var? Hadi Lübnan'da, BM'den Türk olarak **Timur Göksel**'i kaynak olarak sayalım. Pekiyi ya Suriye'de?.. Tabii hiç kimse yok!

Halbuki daha Cumhuriyetimiz'in ilk yıllarına kadar Halep'te, Şam'da, hatta Lübnan'da Türkçe neşriyat yapıyorlardı. Lübnan—Cüneyt'de feylesof **Rıza Tevfik**, Şam'da ve Halep'te Türkçenin üstadlarından **Refik Halid** ve yine Halep'te, matbuatımızın ağır toplanından **Refî'i Cevad (Ulunay)** ile **Mevlânâde Rifat Bey** çok tanınmış şahsiyetlerdi. Hepsi birer 150'lik olan ve Refik Halid'in eserindeki ifadesiyle "**Bu sîr-günler**" o zamanlar Suriye'yi, Türkiye ve Türk kültürüne en yakkın ülke diye seçmişlerdir.

Halep'te 1922—1928 arası basılan **Doğru Yol** ve **Vahdet** gazeteleri, İstanbul basını tarafından bile takip ve iltibas edilmiştir. Bunlardan başka Halid Refik'in **Bir Avuç Saçına** ve **Yezid'in Kızı** isimli kitapları Halep'te basılmıştır. Bölge hakkında önemli kaynaklardan biri olan **Minel Bab İlel Mihrap** adlı hatıralar da orada yazılmıştır (1924).

Hatta **Halide Edip Adıvar**, gibi kadın yazarlar bile bölgeyle ilgilenmişler, orada bazı çalışmalarda bulunmuşlardı. Yine **Cemal Paşa**'nın Suriye Valiliği sırasında **Falih Rifka Atay** yanında bulunmuş ve o bölgeyi, kültürünü yakından incelemişti. Bu konuda **Zeytinadağı** kitabını herhalde okumayan kalmamıştır. Yine Cemal Paşa'dan orada ordu komutanlığı yapan **Liman Von Sanders**'e kadar kişilerin yayınladığı hatıralar da, bölge hakkında önemli bir kaynak oluşturmuştu. Lübnan için, idarecilerimizden **M. Behçet — M. Refik'in, Beyrut Vlayeti** (Beyrut, 1336) kitabının ne kadar büyük bir kıymet olduğu anlaşılmıştır.

Haluk DURSUN

Osmanlı sonrası Suriye'deki Türk kültürünün, devletle beraber hükmü de halkta denilebilir. Onun yerini Batı ve özellikle Fransız kültürü aldı.

Şam'da, Fransızların birden fazla kültürel faaliyet merkezi vardır. Bunlardan Şam Fransız—Arap Araştırmaları Enstitüsü, 1922 tarihinde kurulmuş olup, aynı bölgede bulunan Lübnan, Kahire ve Halep'teki merkezlerle ortak olarak bölge halkının kültürünü en ince ayrıntısına kadar inceler. Bu enstitünün temel amacı; Fransa'ya Ortadoğu uzmanı, genç akademisyen, istihbaratçı ve diplomat kazandırmaktır. Ortadoğu'daki oryantalistik faaliyetlerin en önemli bölümünü bunlar oluşturur. Birçoğu, temel kaynak hüviyetinde olan ve artık klasikleşen eserler neşretmişlerdir. Diğer taraftan Fransız Kültür Merkezi adındaki bir diğer kuruluş da, bölge halkının Fransız kültürüne ısındırılması işini yürütür. Yabancı dil kursları, slayt (dia) gösterileri, müzik dinletileri ve Fransız Filmleri Haftaları gibi özel etkinliklerle yıl boyu hep çalışır.

Fransızlar böyle de, öbürleri boş mudur? Amerikalılar, İngilizler, hatta Yunanlılar ve Bulgarlar bölgede harıl harıl istihbarat toplarlar, bölge kültürü hakkında araştırma yapıyorlar, kendi kültürlerinin yayılması için de ellerinden gelen her türlü faaliyeti düzenlerler.

Ya Türkiye? Türkiye'nin bölgede kaç kültür merkezi, kaç araştırma merkezi var dersiniz? Orada bulunduğum yıllarda hiç yoktu, açılması için büyük gayret sarf ettim. Bakanlık düzeyinde temaslarda bile bulundum; ama maalessif bir sonuç çıkmadı. Zaten açılışta da, oraya gönderilecek adam bulamazdık. Bulsaydık da adam, kendisinden beklenen hizmetti yapmaz, yan gelip yatardı aşağıya! Bakalım ne zaman uyanacağız?

MERAKUSINA NOTLAR

1 1922'de kurulmuş olan Şam Fransız—Arap Araştırmaları Enstitüsü; Paris, Roma, Atina, Kahire, Halep, Beyrut ile bağlantılı olup Suriye hakkında araştırma yapar. Araboloji ve İslamoloji eğitimi gören bursiyer araştırmacılarla çok önemli çalışmalar yürütür. 1929'dan itibaren de çok kıymetli dergiler ve kitaplar yayımlamışlardır.

J. Sauvaget, H. Laoust, D. Sourdel, J. Sourdel, M. Arkoun gibi bölge kültürü uzmanlarının da kayda değer araştırmaları vardır.

2 Türkiye'de Fırat Üniversitesi'nde Ortadoğu Araştırmaları Merkezi kurucusu **Doç. Dr. Mehmet Çelik**'in girişim ve öncülüğünde, yüksek lisans seviyesinde araştırmalar yapılarak Türkiye açısından olumlu bir gelişim başlatılmıştır.

3 G azetemizde **Hakan Yılmaz**, bu konuda en azından Zaman'ı kurtaracak bir yazı dizisi kaleme almıştır.

4 Fransa dışında İngiltere ve Amerika'nın da **Patrick Seale, Daniel Pipes, Graham Fuller, Alain Makovsky** gibi bölge uzmanları bulunmaktadır.

5 Y ine bizden Suriye ahvaline aşina olup, Esad rejiminin özelliklerinden, muhalefetteki İhvan'ı—Müslimin'in fraksiyonlarına kadar takip eden kişilerden birisi de, Zaman okuyucularının yabancıları olmadığı, benim aziz ve kadim dostum **Mustafa Özcan**'dır.

6 S on bir not da Sayın **Nuriye Akman**'a: Yazısının başlığında kullandığı "**Ne Şam'ın şekeri, ne arabin yüzü**" bir galat—ı meşhurdur. Yani halkın kullana geldiği bir yanlış ifadedir. Doğrusunu erbabi bilir!

OBJEKTİF**Tahâ AKYOL**

OSMANLI VE HÜSEYİN'LER

A NKARA'nın dedikodu kumkumasına dönüşmüş siyaset kulislerinin verdiği bıkkınlık içinde, önceki akşam Show TV'de Mehmet Ali Bırand'ın "32. Gün"ünde Ürdün Kralı Majeste Hüseyin'i izledim. Programdan sonra, gayri ihtiyari, kalkıp kitaplığımın Şevket Süreyya Aydemir'in "Enver Paşa" kitabının üçüncü cildini aldım. Size aktaracağım olay orada anlatılır. (Sf. 311)

Ürdün Kralı Hüseyin, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerle birlikte Osmanlı'yı sırtından hançerleyen ve binlerce Anadolu çocuğunu çöllere gömen meşhur Şerif Hüseyin'in "büyük torunu"dur, yani torunun oğlu...

Hindistan sömürgesinin yolunu garantiye almak için Süveyş'ten sonra Kızıldeniz'e egemen olmak isteyen İngilizler, Şerif Hüseyin'i altınla satın alarak Osmanlı'ya isyan ettirmişler, karşılığında da onu Hicaz Kralı yapmışlardır. Kısa bir süre sonra Hicaz'da Vehhabî isyanı olmuş, Şerif Hüseyin devrilmiştir.

Şerif Hüseyin, artık İngiliz yönetimindeki Kıbrıs'ta sürgün hayatı yaşamaktadır. Ölümü, acılar içinde kıvrılarak olmuştur. Şevket Süreyya'nın anlattığına göre, Şerif Hüseyin ölüm döşeginde yakınlarını çağırarak şunları söylemiştir:

- Bu bizim başımıza gelenler ve gelecek olanlar, ekmek kapımız, vailnemetimiz, koruyucumuz ve asırlar boyu efendimiz olan Osmanlı Devleti'ne karşı işlediğimiz günahların, giriştiğimiz isyanların ilahi bir cezasıdır!

Belki daha ilgi çekici olanı, Şerif Hüseyin'in "başımıza gelecek olanlar" sözüyle, çocuklarını da bekleyen felaketleri adeta sezmiş olmasıydı.

Şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal, Fahrettin Paşa komutasında Medine'yi müdafaa eden Türk askerlerine saldıran Arap aşiret alaylarının kumandanıydı. İngilizler Faysal'ı önce Irak Kralı yapacaklar, sonra da zehirleyerek öldüreceklerdi! Yerine geçen oğlu Gazi, bir kazada can verecekti! Torunu II. Faysal ise ihtilalle devrilip cesedi sokaklarda sürüklenecekti!

Şerif Hüseyin'in ortanca oğlu Abdullah da İngilizler tarafından Ürdün Kralı ilan edilmişti. Abdullah şimdiki Kral Hüseyin'in dedesidir. Abdullah, bir suikastçı tarafından Kudüs'te Hz. Ömer Camii'nin önünde hançerlenerek can verdi. Yerine geçen oğlu Tallal ise çıldırdı, tedavi için İstanbul'a gönderildi ve orada öldü!

Ü NLÜ hariciyecimiz Feridun Cemal Erkin, Türk Tarih Kurumu'na yayınlanan "Dışişlerinde 34 Yıl" adlı hatıralarında anlatır: Erkin, 1942 yılında Kral Abdullah tarafından Amman'a davet edilir. Eğitimini İstanbul'da gören ve çok güzel Türkçe konuşan Kral Abdullah, babası Şerif Hüseyin'le ilgili bir anısını Feridun Cemal Erkin'e şöyle anlatır:

"Kıbrıs'ta hastalanan babamı bir ara da Amman'a aldım. Çok ıstırap çekiyordu. Günün birinde, ikindi vakti, sarayın bandosu öteden beri âdet olduğu üzere, bahçede konser veriyordu. Hava sıcak, pencereler açıktı. Bir ara bando İzmir Marşı'nı çalmaya başladı. Babamın eski hatıralarının canlanmasını önlemek için pencereyi kapattım. Bana seslendi:

- Evlat, neden pencereyi kapatıyorsun. İzmir Marşı'nın eski günleri bana hatırlatmaması için, değil mi? Ben vailnemetine ihanet etmiş, âsi bir kulum, günahım büyüktür. Kral olacağımı sandım. Tanrı beni sürgünlüğe düşürdü. Hasta oldum, buraya sığındım. Pencereyi aç, şu marşı dinleyeyim. Duyduğum vildan azabının şiddetli o eski hatıraların canlanması ile büsbütün artsın; bu dünyada çektiğim ıstıraptan artan vildan azabı ile büsbütün ağırlaşsın, tâ ki Cenab-ı Hak bu günahkâr kulunu dünyada affederek ahirette daha büyük cezadan korusun..."

Feridun Cemal Erkin, Şerif Hüseyin ile çocuklarının ve torunlarının feci sonlarını anlattıktan sonra diyor ki:

"Haşimi allesi mensuplarının birbiri ardı sıra maruz kaldıkları korkunç akıbet, yaşlı Şerif Hüseyin'in dehşetinden titredığı ilahi cezanın daha bu dünyada gerçekleşen lanet işaretlerinden başka ne idi?"

Bütün bunlar tarihin subjektif ve metafizik yönleridir. Bugün Türkiye ve Ürdün iki dost, kardeş ülkedir. Ürdün Kralı Hüseyin, samimi bir Türk dostudur. Zaten Hüseyin'in ninesi, Mustafa Reşit Paşa'nın torunuydu ve hâlâ Ürdün Sarayı'nda Türkçe konuşuluyor. Kral Hüseyin, bizim TV yayınlarını izlediklerini söyledi zaten...

Her halde tarihten alınması gereken "objektif" ders, Ortadoğu halklarının kardeşliği olmalıdır...

Tercüman

vaziyet

DENİZ SOM

Elektronik posta: som@posta.cumhuriyet.com.tr

Tel: 0 212 512 05 05 Faks: 0 212 512 44 97

Ü

Ürdün Kralı Hüseyin'in ölümü üzerine Türkiye Cumhuriyeti'nde de yas ilan edildi ve bayraklar yarıya indirildi. Tarihin çöplüğündeki yerini alan Osmanlı'nın 700. kuruluş yılı için bir zamanlar Osmanlı'nın boyunduruğundaki ülkelerin liderlerini Topkapı Sarayı'nda ağırlamayı düşünen Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Amman'a gidip Hüseyin'in cenaze törenine kaldı.

Kral Hüseyin, yaşasaydı ve sağlık durumu elverseydi, Demirel'in davetini kabul eder miydi?

Türkiye Cumhuriyeti ile Ürdün Krallığı arasında bir dostluk bağı olmasına karşın yine de temkinli olmak gerekir. Çünkü araya Osmanlı girince ne olur bilinmez.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı toprağı Maverai Ürdün'ü işgal eden İngilizler Kral Hüseyin'in büyükbabası Abdullah'ı başa geçirmişti. Abdullah Haşimi sütalesindendi. Süta, peygamber soyundan geliyordu. Mekke Şerifi Hüseyin de aynı süla-

ledendi. Osmanlı'ya karşı İngilizlerle işbirliği yapmışlar ve yan sömürge de olsa bağımsızlıklarını kazanmışlardı.

Londra'daki bir müzede bir tüfek sergilenir yıllardır. Çanakkale Savaşı sırasında Türk askerleri tarafından İngilizler'den ele geçirilip Harbiye Nazın Enver Paşa'ya verilmiş. Paşa da, Şerif Hüseyin'e hediye etmiş. Şerif Hüseyin ise tüfeği, Arapları örgütleyen İngiliz binbaşı Lawrence'a vermiş, onurlandırmak için.

"Lee Enfield Rifle" etiketli tüfekteki büyük çentikler şehit edilen Türk subaylarını, küçük çentikler ise şehit edilen Türk erlerini ifade eder.

25 bin Türk askeri şehit edilmişti çöllerde Müslüman Araplar tarafından. Peygamberin mezarını ko-

ruyan Türk askerleri, "Bırakmayız Medine'de yatanı/ Can veritiz kurtarız vatani" dizeleriyle Medine Marşı'nı söylerken vurulmuştu. Yaralı Türk askerleri, İngilizlere sığınıp esir düşerek hayatını kurtarmış, sığınmayanların boğazları enbiye denilen hançerlerle kesilmişti; Araplar, altın dişleri söküp veriyor ve Türkler, Osmanlı'nın son tebası olarak ölüyordu. Zamanında 40 bin Türk'ü kesen Osmanlı, elinin altında başkası kalmadığı için cephelelere Türkleri sürüyordu.

Osmanlı'daki 20 küsur ulus bağımsızlığını ilan etti bir bir. En son Türkler bağımsızlığını kazandı Osmanlı'ya karşı ve dahi emperyalistlere. Osmanlı'nın son padişahı Vahdettin'in İngilizler'e sığınması bo-

şuna değildi! Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'yı sahipleniyorsa, Kral Hüseyin için yarıya inen bayraklar şehitleri mezarlarında ters döndürüyor olmalı. Sahiplenmiyorsa, 700. yılı neden kutluyoruz!

S.Arabistan gazetesi Şark'ül-Evsat, Türk-Arap savaşının su yüzünden çıkabileceğini yazdı

“Türkler ihaneti unutmuyor”

DİŞ HABERLER SERVİSİ

Türkiye'nin Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde kurduğu barajlarla Araplar'a karşı açılan savaşta, Türkiye'nin bütün Araplar'a düşmanlık ettiğini ileri sürdü.

Suçlamalar

Gassan İmam imzası ve “Arap-Türkiye ilişkisinde yüksek baraj” başlığıyla yayınlanan uzun yazıda, Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurduğu 21 barajla “medeniyetin ve insanlığın beşiği olan Suriye ve Irak'ı yaşanmaz hale getirmeye çalıştığı” iddiası ortaya atıldı. Yazıda şöyle denildi: “Önce Osmanlılar, ardından da Kemalistler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Araplar'ın, Türkiye aleyhine Avrupa ile birleşmelerini bir türlü affetmediler. Osmanlı komutanı Cemal Paşa “vatanı ihamet” suçlamasıyla, Şam'ı da ve Bağdat'ı da seçkin ve kültürlü Arap büyüklerini

Atatürk Barajı'nda ön-

ümüdeki günlerde su top-

lanmaya başlanmasını ba-

hane ederek, “Türkiye

Araplar'a savaş ilan edi-

yor” diye Şam ağzıyla ge-

çen hatırlı sayısında Türki-

ye'ye iftiralı yağduran etkili

haftalık dergi El-

Yevmü's Şâbi'den sonra

(Bknz. Tercüman, 20-12-

1989), şimdi de bir Suudi

Arabistan gazetesi saldırıya

geçti. Ciddetle başta olmak

üzere Amerika ve Avrupa'

nın büyük şehirlerinde ba-

idam ettirdi. Yeni Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal ise, tarihe sırtını dönüp ve halkı ile sarılıp, Avrupalı'ya yönelerek Araplar'dan intikam aldı.”

Saçma bir görüş

“Anadolu yaylası ile Suriye ovalarının tabii sınırı olan Toroslar'dan itibaren Suriye-Türkiye sınırının başlanması gerekirken, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Almanya'nın safında yer alması diye buralar Türkiye'ye bahşedildi” iddiasını da ortaya atan yazar, Hattay'ın Türkiye'ye verilmesinin büyük haksızlık olduğunu yazdı. “Arapça konuşan, fakat yazıp okuyamayan insanlar buralarda gaddare uğratıldı” diyen Gassan İmam, Türkiye'nin, Suriye ve Irak'a karşı daima tehditkar bir tutum takip ettiğini ve bu bölgede eskiden beri çok sayıda asker bulunduğunu iddia etti.

“Su”, savaş sebebi

Yazıda, Türkiye'nin, Suriye ve Irak'ın can damarlarını kesmekte olduğu ifade edildi. Sonra, Türkiye'nin, “azınlıklar meselesi yüzünden de olsa” Araplar'a karşı iyi niyetli olmadığı anlatıldı. Gazete, Arapların hiçbir zaman Türkiye'nin dostu olmayacağını ve Türkler'in, Avrupa yüzünden imparatorluklarını kaybettiğini hatırlattı.

Bundan böyle Ortadoğu'da savaşın su yüzünden çıkacağı ve iki tarafı keskin bir kılıç olan azınlıklar meselesiyle de oynanması gerektiği belirtilen yazıda, son olarak şu satırlara yer verildi: “Biz devasa Türkiye'yi mazisini hatırlaması için Avrupa hitiyası içinde avunmaya bırakalım. Türkiye, tarihi yeniden kurma sevdası ve Osmanlı'nın Araplar'a karşı kötü idaresini tekrar etme hayali içinde yüzüyor.”

Gazete ikinci iddiasını şöyle dile getiriyor: “Türkler imparatorluk sevdasında...”

“TÜRKİYE İMPARATORLUK SEVDASINDA” Arap dünyasının en etkili ve en çok satan gazetesi Şark'ül-Evsat (Ortadoğu) gazetesinde yayınlanan Türkiye aleyhine yazının kuru. Irak yerine İran safında yer aldığı için Araplar'ın ittiği Suriye, Türkiye söz konusu olunca hemen “gaddre uğramış” ülke olarak desteklenmeye başlandı. Yazıda, Türkiye'nin Arap toplarlarında gözü olduğu ve eski imparatorluk hayaliyle yanıp tutuştuğu ileri sürülüyor.

24-12-1989 Tercüman

Gizemler ülkesi Fas

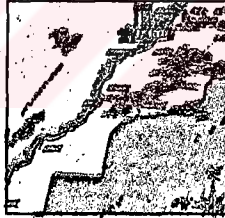

HAKAN YILMAZ

Faslıların ve Arapların 'Mağrip', bizim ise 'Fas' olarak adlandırdığımız bu ülke divan edebiyatında 'uzak' anlamını taşır. Rivayete göre sıralı Mağrip'e kadar uzanır ve orada kaybolur. Mağrip'in adı sanı bilinmeyen sultanı ise başka bir alemi yönetir. Tur operatörleri Fas ziyareti için 1 hafta yeterli olduğunu söyler. Ziyaret için tavsiye edilen yerler ise sırasıyla filmlere bile konu olan Casablanca, Marrakesh, Fez ve Tangier'dir. Fas'a paket turlarla birlikte bir seyahat acentesi ile gidebileceğiniz gibi kendiniz de gidebilirsiniz.

Berberilerin renk cümbüşü

Royal Air Maroc'a Fas gidiş dönüş bilet fiyatı bir kişi için 500 dolar. Bu fiyat 6 kişilik grup için 460 dolara ve 15 kişilik bir grup için 440 dolara kadar düşüyor. Bahar ayları Fas ziyareti için en uygun dönem. 35 dolara günlük kahvaltı da dahil 4 yıldızlı otel bulmak mümkün Fas'ta. Bir haftalık tatil için tavsiye

edilen program şöyle: İstanbul'dan uçakla Casablanca'ya gidilir. Burada birkaç gün kaldıktan sonra Marrakesh'e geçilir. Burası Almoravidsler tarafından kurulan ve kızıl renklerin hakim olduğu bir şehir. Mağrip'in gizmini taşıyan şehir Berberi renklerinin alışılmadık renk cümbüşünü taşır. Fas'ın ilk başkenti olan

Marrakesh'te baharat kokulu sokaklar, Badii Sarayı ve Dar Si Said Sarayı'nda iki gün geçirdikten sonra Fez'e geçersiniz.

Deniz ve balık

Osmanlılar Kuzey Afrika'da bir tek Fas'ı tam manasıyla fethetmemişler. Fez'e kadar gelen Osmanlılar, her halde Faslıların çok uysal olmasından dolayı ülkenin diğer yarısını fethetmeyi düşünmemişler. Günümüzde bir kültür merkezi olan Fez, medrese ve eski kemerli sokakları ile ünlü. Sırası gelmişken sakın Fas'a gidip de balık yemeden gelmeyin. Her ne kadar Fas yemekleri et ağırlıklı da olsa Fas'ta balık son derece makul fiyatlarla yenilebilir. Ülke uzun yıllar Fransız hakimiyeti altında kaldığı için hemen hemen herkes Fransızca konuşuyor. Bu arada Fas'taki eşsiz sahillerden bahsetmeye gerek bile duymuyoruz.

Bir Arap kızını sevdi

Dolarla oynuyordu. Bir Arap kızına aşık oldu ve nişanlandı. Hapse girdi. Bütün mal ve ticari belgelerine el kondu. Ömür boyu hapis yatmaktan son anda kurtuldu. Bağdat'tan ceketini dahi alamadan kaçtı. Şu an çaresiz bir durumda

AŞIK OLDU, BURNUNDAN GELDI

Güneş Uğur Çukurkent, evlilik hazırlıkları yaptığı sırada Bağdat'lı genç kızın ailesi tarafından polise şikayet edildikten sonra başına gelmedik kalmadı.

UĞUR TEKİN

Türk işadamları ile Ortadoğulu işadamları arasında bağlantı kuran komisyon alan ve ticaret anlaşmaları imzalamalarını sağlayan işadamları Güneş Uğur Çukurkent'in başına gelmeyen kalmadı. İşadamı Çukurkent Bağdat'ta fotoğman gibi olaylar yaşadı.

Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde pek çok fuar ve ticari organizasyonlar düzenleyerek, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri geliştirilmeye çalışan Türk işadamı Uğur Çukurkent yaşadığı renkli hayatın ve milyonlarca doların arasından adeta kaçarcasına ayrıldı. Daha çok Ankaralı işadamlarıyla çalışan, Ostim'deki pek çok şirketin Ortadoğu temsilcilerini ve dış ticaret işlerini yürüten Çukurkent, Türkiye ile Irak arasında Gıda, Tekstil, Emlak ve İnşaat işleri yapıyordu.

Film gibi

Yaklaşık bir yıldır bulunduğu Bağdat'ta büyük organizasyonlar gerçekleştirerek

binlerce dolar kazanan Türk işadamı, Bağdat'ta güzel bir Arap kıza ile tanışıp nişanlandı. Ancak genç kızın ailesinin zengin bir damat avcısı olduğuna çok sonra anlayabildi. Nişanlısından ayrılmak istedi ancak ailenin, "seni hapse attırırız" tehdidi ile karşılaştı.

Uğur Bey, sıkı ilişki içinde bulunduğu Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği'nin, bu ailenin bir çok Türk'e bu şekilde yaşamalarına sessiz kaldığını öğrenince ikinci kez yıldı ve elçilikte bütün ilişkilerini kopardı. Bu aradurumunu Büyükelçi Melih Ulueren'e de bildirdi. Uğur Çukurkent, kaldığı otelin lobbiesinde otururken, iki polis tarafından apar topar karakola götürüldü. Karakola giden Iraklı aile da Kuntlarını çaldı ve kızını alırdattı" suçlamasında bulundu. Bunun üzerine de Türk işadamı hapse atıldı. Çukurkent, mahkemeye çıkana kadar hiç kimseyle görüşmedi ve yaklaşık 40 gün hapis yattı.

Gardiyanlara verdiği rivayetle, elçilikle bağlantı kurmayı başardı. Ama sonuç yine

olumsuzdu. Çukurkent'in iddiasına göre Türk Büyükelçiliği'nden hiç kimse kendisiyle ilgilenmedi. Yargılandığı mahkemeden ömür boyu hapis cezası almakta son anda kurtularak, kavgaya dövüş beraat etmeyi başaran Çukurkent, bütün eşyalarını Bağdat'ta bırakarak, sınır kapılarında cebinindeki son dolarları da rüşvet vererek Türkiye'ye kaçtı.

Fırtınalı hayat

Türkiye'ye beş parasız olarak dönen Çukurkent'in Bağdat'ta kalan eşyalarını ve evraklarını geri getirme çabaları da sonuç vermedi. Türkiye'nin Irak Büyükelçisi Melih Ulueren ve Dışişleri Bakanı Şevki Kiracı'ya defalarca başvurduğuna belirlen Uğur Çukurkent, ilgisizlikten yakındı. Çukurkent daha önce çalıştığı firmalarla olan sözleşmelerini Bağdat'ta kaldığını ve bunların getirilmesini istedi. Çukurkent, "Ben bu ülkenin insanı değil miyim? Zaten bu duruma düşmeme onlar neden oldu. En azından eşyalarımı bana geri getirsinler" dedi.

Araplar, güzel örnek olamadılar

İSLAMIN en büyük şanı olarak tanıdığımız, "Kavm-i Naciye" yani "soylu millet" diye de benimsediğimiz Arap kur'değerimiz, Müslümanlıkta hiç de güzel bir iz bırakamadılar. Köktü örnek oldular. Dünyalara o nur, hak, kardeşlik ve hoşgörü saçarak gelen sevgili Hz. Muhammed'inizin güzel dinine gölge düşürdüler. Buyurun, Maide suresinin 32. ayetini, birlikte okuyalım:

"Bu yüzden İsraili oğullarına şöyle yazdık: Kim, bir kimseyi, bir kimsenin ya da yeryüzündeki bozgunculığa karşılık olmadan öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur."

Peki Hz. Ömer, birliğini mi öldürdü ki şehit edildi? Bu cinayete, Allah izin verir mi?

Halife Osman'ın, Peygamber yanında, Kur'an'ın büyük bölümünü ezberinde tutmasından ötürü çok önemli bir yeri vardı. Zamanında, bazıları hakısız yere himaye ettiği yolunda bilgiler yayılmıştı, ama, canının kıyımına Kutsal Kitabımız izin veremilirdi mi?

ARAPLAR CİNAYETE DOYMUYOR

Hiz. Ali, Hz. Ömer'den önceki halifelik sırasını ret ettiği gibi, Osman'dan sonraki halifeliği de, "Ben vezir olurum; emir olunam" diye elinin tersiyle itmek istemiştir. Ama yoğun baskılar karşısında kabul et-

ti. O da Araplardan Ömerye oğullarının şantajları sonunda, bir sabah namazına giderken İbn Melcem köpeği tarafından şehit edildi. Bu cinayetlerin arkası kullandığı kıl Allahımızın, Peygamberine bile, Kur'an'la öğüt veremekten başka harmed'in soyundan Ali'nin oğlu Hz. Muhammed'in soyundan Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ı zehirlediler. Hz. Hüseyin'i Kertala'da alçakça şehit ederek, keşmiş kafasını, Yezid'in içkili masasına gönderdi. Hz. Müslümanlığa sığınan mıydı? Şehvet, kumar, içki ve zina pislikleri hep Araplarda kök kutup mayalandı. Bir tane Kur'an vardı. Her biri, birbiriyle çelişen birlerce hadıs, yani Peygamberimizle bağlanan sözler de Müslüman Türklere yansıdı. Geri bir ka-

fa, Arap kafası. Özellikle 17. yüzyıldan sonra Müslüman Türk din adamlarından çoğunu gördük sakadlığı içine attı. Mustafa Kemal ve ilk Meclis, son anları katır halifeye salık kalma mücadelesi verdiği halde o, ve ona şakıyıcılık yapan siyassiler, düşmanla işbirliğine "şariat" adına yanaştı. "Şariat", en meşru yol demektir. Kur'an'dan kopmuş bir şariat, Atatürk ve bu millet ret etti. Arap yorumcularına ve çirkinliklerine yazık ki İslam adına bağlı kaldık. Öte yanda dünya ve ahiret hükümlerini sonsuzluğa kadar yansıtmak kutsal kitabında ulu Allah şöyle buyurmaktaydı:

"Ey inanamlar! Aranızda kim dinlenilmiyorsa biliniz ki, Allah, sevdiği ve onları da O'nu sevdiği, ina-

nanlara karşı alçak gönlü, yalananlara karşı güçlü ve Allah yolunda savaşan, köttüleyin, köttülemesinden korkmayan bir millet getirir." (Maide, ayet 64)

Osmanlı din adamlarının çoğu, o kadar Arap hayranıydılar ki, Kur'an'daki bu milletin Türk olduğunu yüzyıllarca söyleyemediler. Sadace, Vanlık'ı e adını vermiş oğunu Vanlı Mehmed Efendi haykırdı: "Ne çekiniyorsunuz yahut! Kur'an'da söz edilen millet, Türk milletidir!"

Biz bu dizi yazımızda Atatürk'ü de, laikliği de İslami açkılarla, yorumlara, hadislere dayanarak değil, kırk yıl öncekinden beri savunduğumuz Kur'an'a, yalnız ona dayananak açıklayacağız.

NOT DEFTERİ

Ahmet Haşim, Araplık ve Türklük

Birkaç aydır **Ahmet Haşim**'le haşır neşir olduğumu, galiba daha önce de yazmıştım. Öleceğine, yakın günlerde kendini **Tanpınar**'a ve **Ahmet Kutsi Tecer**'e "**Şairlerin en garibi**" diye tarif eden Haşim, hakikaten kelimenin iki mânâsında da gariptir. Kendini ruh ve kültür bakımından Türk hissetmekle beraber ırken Arap olduğu için, gerek Meşrutiyet döneminde, gerekse millî devletin kuruluş sürecinde sık sık aşağılanıp Araplığı yüzüne vurulduğu için büyük acılar çekmişti. Şiirini sosyal meselelerden bütününü arındırıp kendine bir hayal ülke kurması, yazılarında da paradokslara ve fantezilere aşırı düşkünlük gösterip saldırgan bir üslup kullanması, biraz da kendini dışlanmış hissettiği içindir. Bir gün dostlarından biri **Türk Ocağı**'na niçin hiç uğramadığını sorunca, "Biri çıkıp 'Ey hacı fiş fiş, sen ne aryorsun burada?' derse ben ne cevap veririm?" demiştir. **Çanakka-**le'de bizzat savaştığı halde, bu büyük ölüm kalım savaşından şiirlerinde ve nesirlerinde hiç söz etmemiş olması da aynı duygunun sonuçlarından biri olmalıdır.

Peyami Safa'yla 1928 yılında girdiği büyük kalem kavgasında da Haşim'in Araplığı —ayıp bir şeymiş gibi— yüzüne vurulmuş ve polemik bir süre sonra Araplık— Türklük dâvası haline gelmişti. Bunun üzerine Türk Ocakları Reisi **Hamdullah Suphi** araya girmiş, Türk milliyetçiliğinin bir kültür milliyetçiliği olduğunu, "**et ve kemik üzerine müesses**" milliyetçiliğin yanlışlığını yıllardır haykırdıklarını, bu itibarla, kimsenin Ahmet Haşim'i Fuzulî'den daha az Türk sayamayacağını, bir Arap'ın Türk olmak için kimseden izin alması gerekmediğini ifade etmiş ve demiştir ki: "**Ahmet Haşim, Türk harsını neşreden Türk sanatkarlarından ve Türk ediplerinden biridir**".

Resimli Ay dergisinin "**Putları yıkıyoruz**" kampanyasıyla birlikte başlayan büyük kavgada da Haşim'in Araplığına **Nazım Hikmet** tarafından imada bulunulmuştur.

Bilindiği gibi, **Resimli Ay** 1929 yılında "Putları yıkıyoruz" sloganıyla bir kampanya başlatır; **Abdülhak Hâmid** ve **Mehmed Emin Yurdakul**'u 1 ve 2 numaralı putlar ilan ederek ağır bir biçimde eleştirir. Bu kampanya edebiyat dünyasında şiddetli bir

tepkiye yol açmış, Haşim de **İkdam**'daki köşesinde Nazım ve arkadaşlarını kolay şöhrat aramakla ve orta zekalılıkla suçlandırmıştır. Nazım Hikmet'in bu eleştiriyi gösterdiği tepki çok sert ve insafsızcadır. Yazdığı manzum hicviyede zavallı şaire "**Bağdadi şaklaban**" diye hakarete bulunur ve Mütareke yıllarında, kamını doyurmak için Düyun—ı Umumiye'de çalıştığını hatırlatarak emperyalizme uşaklık etmekle itham eder. Uşak kelimesini "**uşşak**" şeddeli yazması, hızını alamayıp "**uşşakların uşşağı**" demesi, "şairlerin en garibine" karşı duyduğu gayzın derecesini göstermesi bakımından dikkate değer. Halbuki o tarihte kendisi TKP'nin legal faaliyetlerini yürütüyor ve açıkça Sovyetler Birliği'nin emellerine hizmet ediyordu.

Bağdadi şaklaban, satılmış, uşak gibi ağır hakaretlerle yetinmeyen Nazım Hikmet, Haşim'e "Onu rasgeldiğim yerde döveceğim!" diye haber de gönderir. Bu tehdit kulağına gelince çok korkan ve cebinde tabanca taşıma-

ya başlayan şair, Yakup Kadri'nin anlattığına göre, daha sonra kendiliğinden patlayabileceği endişesiyle tabanca taşımaktan vazgeçmişti.

Doğrusu, Ahmet Haşim de dilini tutmasını bilmeyen, hatır gönül dinlemez bir adamdı. Kendini müdafaa ederken o da aynı metodu kullanmış, mesela Yahya Kemal'in ve Peyami Safa'nın Amavut olduklarını iddia etmiştir.

Millî devletin kuruluş sürecinde aydınlar imparatorluk özellikleri gösteren bir büyük devletin bakiyesi olduğumuzu unutmış, biraz da Arap ve Amavutluk isyanlarının etkisiyle, etnik menşeleri fazla önemsemeye başlamışlardı. Bu yüzden birçok insan acı çekmiştir. Ancak **Hamdullah Suphi** gibi aklı başında hiçbir Türk milliyetçisi, Araplığı, Kürtlüğü, Amavutluğu vb. mesele etmemiş, bir insanın kendini Türk hissetmesini Türk olmak için yeterli saymışlardır.

Bugün Arap asıllı **Ahmet Haşim**'in, Amavut asıllı **Mehmed Akif**'in, Kürt asıllı **Süleyman Nazım**'in Türk şairleri olmadığını kim söyleyebilir?

Evet, bu ülkede kendini Türk hissedenden herkes Türk'tür.

Büyük Türkiye'yi hep birlikte inşa edeceğiz.

Türkiye

Altın KILIÇ

UFUK TURU

Türkiye-İsrail ve Museviler...

Filistin'de gene çok kötü günler yaşıyor. Bu ülkenin ve masum halkının, her iki taraftaki aşırıların tahriklerinden anarak, bir an evvel barış ve sükuna kavuşmaları, en halis temennim. Yasser Arafat, kendi hayatını ve seretini riske atarak bu yolda büyük çaba gösteriyor; İnşallah bu uğurda aşırıların saldırısına uğramaz. Buna karşılık İsrail'in şimdiki Başbakanı Netanyahu'nun, aynı derecede ve sefaletinin göstermiş olduğu çabı gösterdiğini sanmıyorum. Ancak başka ülkelerin bu gibi tarihi, duygusal ve varoluşsal ile ilgili problemlerinde, dışardan hüküm vermek, yabancıların bizim benzer sorunlarımıza, tarihi gelişmelerimize ve milli çıkarlarımıza bicare kalıp, tepeden bakarak, hüküm vermeleri kadar yanlış. Filistin olayını da, Müslüman kardeşlerimizle olan tarihi ve manevi bağlanmıza rağmen, bir Müslüman-Yahudi perspektifinden görmemiz de, objektif olmamızı engelleyeceği için, bence, yanlıştır.

Bu yazımda asıl söylemek istediğim de bu son cümlemlerle ilintili; Filistin meselesini hem evrensel bir Yahudi-Müslüman düşmanlığı halinde görmemek, hem de Türkiye için bunu Türk-Müslüman ve Türk-Musevi karşıtlığı, hatta Türkiye-İsrail karşıtlığı haline getirmemek gerekir. Evvela, şunu ifade edeyim ki, bugün bölgede Türkiye-İsrail ortak menfaatleri, bölgedeki başka ve Arap ülkeleriyle olan menfaat bağlanmızdan daha fazladır. İki ülkenin işbirliği yapmaları şarttır. Bu işbirliğinin, askeri ve istihbarat boyutları Türkiye'nin çıkarları açısından önemlidir. Genelkurmayımızın bu konuya önem vermesi boşuna değildir, fantazi değildir. Mesela ABD'nin dayatması gereği hiç değildir.

Buna karşılık, Erbakan'ın ve Refah'ın bu işbirliğine ve yakınlığa, bir evrensel Müslüman-Yahudi düşmanlığı açısından bakışı, hem aşırı duygusaldır, hem de günümüzün gerçeklerine uygun değildir. Arap ülkeleriyle ve İran'la ekonomik ve askeri işbirliğinden edineceğimiz çok az "getiri" vardır. Kaybedeceğimiz de çok şey!

Eniştem rahmetli Mithat Altın'ın son Osmanlı mutasarrıfı olduğu Kudüs, bugün nahoş olayların merkezi olmaktan öte bana hep Birinci Dünya Savaşında, Osmanlı İmparatorluğu boyunca "Necip Kavim" diye başımızın üzerinde taşıdığımız Arapların İngilizlerle birlik olup bizi arkamızdan hançerlemelerini hatırlatır. Osmanlı orduları ve eniştem, bu ihanetin sonucu olarak Kudüs'ü İngilizlere terk etmişlerdir. Şimdi Yahudi düşmanlığını ülkemizdeki Türk musevilerle karşı da sürdürüyorlar acaba neden bu sen'i ihaneti hiç hatırlamazlar diye sorarım... Biz Filistin konusunda Birleşmiş Milletlerde Arap davasını hep destekledik ama Kıbrıs konusunda hiçbir Arap, hatta Pakistan ve Bangladeş'ten başka hiçbir Müslüman ülke bize ve Kıbrıs Türklerine arka çıkmadı!

Başka unutulmuş tarih gerçekleri var; bundan 500 küsur yıl önce, Osmanlı'nın hoşgörüsüne sığınan Museviler, Türkiye'ye asla ve hiçbir zaman ihanet etmişlerdir. Aksine her zaman ve en son olarak Kurtuluş Mücadelemize maddi ve manevi destek vermişlerdir. Türkiye'ye her sahada hizmet eden çok Musevi Türk olmuştur ve bugün de her alanda birçok Museviler "ne mutlu Türküm diye" bu hizmetlerde devam ediyorlar. İsrail'e yerleşmiş Türkiye'li Museviler Türkiye'ye olan sadakatlerini hep gösteriyorlar.

Bana rahmetli babamdan miras kalan bir, Merkez memuru Samuel Efendi hatırası vardır. Musevi asıllı Samuel Efendi, Milli mücadeleden hemen önceki dönemde Beyoğlu'nda polis şefliği yapmış ve o dönemde gene Beyoğlu'nda kanun zabıta yani inzibat subayı olarak görev yapmış olan rahmetli babamla birlikte çalışmış. Babam bana bu zatın kahramanlığını, Milli Mücadele esnasında işgal kuvvetlerine karşı Anadolu'ya silah, cephane ve adam kaçırılmasında çok büyük hizmetleri olduğunu anlatırdı. Pek bilinmeyen tarihi bir gerçek de var. Musevi cemaati Lozan antlaşmasında "azınlık" statüsünü "Biz Türküz, azınlık değiliz" diye reddetmiştir. Dışardaki Musevilerin Türkiye'ye yakınlıkla devam ediyor. Amerika'daki Anti Defamation League adlı Musevilerle karşı yapılan haksız hareketlere karşı kurulmuş olan büyük ve güçlü kuruluş, özellikle Almanya'da Nazi kalıntılarının Türklere karşı ırkçı saldırılarına karşı da mücadele veriyor. Tabii Amerika'daki güçlü Musevi lobisi de ünlü Amerikan silah Ambargosundan bu yana Türkiye'den yana nüfuzunu kullana gelmiştir.

**Doç. Dr. Zekeriya
KURSUN**

ORTADOĞU GÜNÜĞÜ

Türkiye-İsrail, Museviler... ve Araplar (1)

Madrid görüşmeleri ile başlatılan Orta-doğu'da Barış Süreci'nin bu güne kadar ciddi hiç bir meyve vermediği ortaya çıkmıştır. Bu süreçte elde edilen en somut sonuç şüphesiz, Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat ile İsrail'in barış için karşılıklı birbirlerini muhatap kabul etmeleri olmuştur. Ancak Filistin'de ve Kudüs'te son günlerde yaşanan hadiseler bu barış görüşmelerinin bir "devletler oyunu"ndan başka birşey olmadığını ortaya koymuştur. Nitekim dünya kamuoyu da bölgede gelişen olaylar karşısında farklı farklı tepkiler göstermeye başlamışlardır.

Bugüne kadar, Filistinlileri uzlaşmaz kabul edenlerin en azından bir kısmı İsrail'in son günlerde ortaya koyduğu inatçı tavrına bakarak bunun tersini düşünmeye yönelmişlerdir. Diğer bir kısmı da İsrail'in uzlaşmaz görülen bu tutumunu yorumlamak için kendilerini hayli zorlamak-tadırlar.

Bu son grubun içine girenlerden biri de, kendisine özgü üslubuyla tanınmış olan ve bu köşede yazı yazan usta gazeteci Sayın Altanur Kılıç'tır.

Sayın Kılıç Türkiye-İsrail ve Museviler başlığı ile yayınladığı yazısında, Filistin'deki son gelişmelere değinerek; barış için Yaser Arafat'ın büyük çabalar harcadığını ancak bunun karşısında İsrail Başbakanı Netanyahu'da aynı gayreti göremediğini ifade etmektedir. Sayın Kılıç'ın bu ifadelerine katılmakla birlikte, yazısının devamında adeta Netanyahu'nun tutumunu mazur göstermek için birtakım zorlamalara gitmesini de doğrusu yadırgadım. Sayın Kılıç'ın, bu meselerin bir Müslüman-Yahudi çekişmesi olarak görülmemesi kanaatini doğru bulmakla birlikte; bölge ile ilgili bütün tarihi bağlanımları ve hatta sorumluluğumuzu unutarak dışardan "fikir yürütmememiz" gerektiği fikrine iştirak etmek mümkün değildir. Çünkü Filistin meselesi gibi bütün dünyayı doğrudan ilgilendiren bir meselede bölgesel menfaatleri açısından en çok söz sahibi olması gereken Türkiye'nin ve Türk Milleti'nin sessiz kalması imkansızdır.

Anasılan Sayın Kılıç, bu konunun Türkiye'de, Türk-İsrail ve Türk-Musevi karşılığı haline gelmesinden korkmakta veya Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerine zarar vereceğinden endişelenmektedir. Orta-doğu'da sağlıklı ve kalıcı bir barışın olması için Türkiye'nin bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler içinde olması gerektiğine kalbten inananlardanız. Hatta, bugünkü durum devam ettiği takdirde, Orta-doğu'da Türkiye'nin taraf olmadığı hiçbir barış planının da yürüyemeyeceği kanaatindeyiz. Fakat bölgesel işbirliği sadece Türkiye-İsrail işbirliği olarak anlayanlardan değiliz ve diyoruz ki; Türkiye, İsrail ile olduğu kadar, Mısır, Suriye, İran ve Irak ile de ilişkilerini rayına oturtmak zorundadır. Şüphesiz bu ilişkilerin dozunu da ben ve Sayın Kılıç değil, strateji uzmanlarımız belirlemektedir.

Sayın Kılıç'ın Türkiye'nin menfaatlerinin Arap ülkelerinden ve İran'dan ziyade İsrail ile ilişkilerde olduğu kanaatine saygı duymakla birlikte, tezini birtakım tarihi olayları yanlış yorumlayarak destekleyeceği yerde, bu ilişkilerin doğuracağı somut sonuçlardan bahsetse daha yerinde ve inandırıcı olurdu. Örneğin, Sayın Kılıç'ın istediği gibi, sadece Türkiye-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesinin Türk ekonomisine katkısı nedir? Bu ilişkiler Türkiye'deki enerji açığını kapatmakla nasıl bir etki meydana getirecek veya, dünya yahudi sermayesini ülkemize çekmekte ne kadar yardımcı olabilecektir? Bu ilişkiler, Türkiye'nin imajını dünyada ne ölçüde değiştirebilecek ya da bizim AB'ne girmemize yardımcı olabilecek midir?

Eğer bu soruların cevabı gözardı edilip, bütün mesele savunma işbirliği üzerine yoğunlaştırılır ise, bunun uzun vadede neler getireceğini hiç kimse hesap edemez. Zira, Türk-İsrail savunma işbirliği, bölgede şu anda mevcut olan dengeler esas alınarak yapılmıştır. Bu durum bugün Türkiye için bir takım faydalar olacaksa bile uzun vadede neler getireceğini tahmin etmek oldukça zordur. Bu yüzden, şayet bölgede barış ve istikrar isteniyorsa, hem dostlukların hem de husumetlerin ölçülü sürdürülmesi bir zarurettir. Zaten dışpolitikada "gerçekçilik" faktörü de bunu gerektirmektedir. Bugün dost olduğunuzu, yarı düşman; bugün düşman olduğunuza da yarı dost olabilirsiniz ki, tarih bunun örnekleri ile doludur.

Sayın Kılıç'ın İsraili Araplara tercih etmesini kendince birtakım etik değerler ile ifade etmekte ve bunun için bazı tarihi olayları hatırlatmaktadır. Sütunumuz elvermediği için bu değerlendirmelerin doğru olup olmadığını da gelecekte yazımızda tartışalım.

Doç. Dr. Zekeriya
KURŞUN

ORTADOĞU GÜNÜĞÜ

Türkiye-İsrail, Museviler...
ve Araplar (2)

Son günlerde Orta-doğu yine eski olaylara sahne olma-ya başladı. Herkes Filistin-İsrail barışının 1997 yılında gerçekleşeceğini düşünürken olaylar yeniden tımandınla-rak bütün umutlar suya düşürüldü. Maalesef dünya bir kere daha bir takım dayatmalar ile Orta-doğu'ya barış getirile-meyeceğini görmüş oldu. Hatta bu son olaylar hiç beklen-medik bir huzla Arap Birliği'ni bile harekete geçirdi. Bundan sonraki muhtemel gelişmeler endişe vericidir. Bu yeni du-rumun, Filistin meselesinde -bir kaç olay hariç- Araplar ile İsrail arasında Türkiye'nin bu güne kadar takip ettiği denge politikasını bile önemli ölçüde etkilemesi mümkündür. Te-mennimiz tarafların sağlıklı davranmaları ve bölgeyi ye-ni bir maceraya sürüklememeleridir. Bu konuda esas gö-rev İsrail'e düşmektedir. En azından Doğu Kudüs'te yeni Yahudi yerleşim mekanları açma fikrinden vazgeçmelidir. Bunu da Filistinlilere değil, barış verilmiş bir taviz olarak görmelidir.

Geçen haftaki yazımızda, son günlerde Kudüs'te meydana gelen olayları değerlendiren Sayın Altınur Kılıç'ın bazı fikirlerini eleştirmiş ve aynı yazıda delil olarak sunduğu bir takım tarihi olayları da bu hafta ele alacağımızı söylemiştik.

Sayın Kılıç, Kudüs'ü bugün yaşanan olaylardan ziyade, Birinci Dünya Savaşı sırasında orada yaşanan olaylar ile hatırlamaktadır. (Kılıç, Kudüs'ün son Osmanlı Mutasarrıfı'nın eniştesi Mithat Alam'ın olduğunu ifade etmektedir. Kendisine herhalde yanlış bilgi verilmiş olsa gerek. Zira, Mithat Beyin Nisan 1917'de mutasarrıflıktan azalından sonra Kudüs'e Münir Bey tayin edilmiştir.) İfadelerinden anlaşılacağına göre, Sayın Kılıç'ın hiç unutmamış olduğu husus, "Osmanlıların kavmi naciye diye isimlendirdiği Arapların İngilizler ile bir-likte bizl arkamızdan hançerlemiş" olmalarıdır.

Maalesef, Araplara karşı takınılan bu toptancı yakla-şım tarzı yıllardanberi sürdürülegelen ve tarihi dayanağı ol-mayan bir yalandan ibarettir. Dolayısıyla buradaki değ'er-lendirmelerimiz sadece Sayın Kılıç'ın fikirlerini değil, aynı zamanda benzeri yanlış zihniyetlerin tamamına yönelik olacaktır.

Evet, Mekke Emiri Şerif Hüseyin, İngilizler ile yaptığı iş-birliği neticesinde, Osmanlılara ve bütün İslâm âlemine ihanet etmiştir. Ancak tarihi belgeler Şerif Hüseyin'in isya-rına iştirak eden Arap bedevilerinin beş-altı binden fazla olmadığını göstermektedir.

Buna mukabil, Şerif Hüseyin'in isyanına karşı, bugünkü, Suriye, Ürdün ve Irak coğrafyasındaki Araplardan Os-manlı safılarına mücadele veren binlerce kişi bulunmaktadır. Devletin bunlara sadakatlarından dolayı verdiği berat ve nişanların kayıtları ise arşivimizde mevcuttur.

Aynı şekilde, 1911 yılına kadar Osmanlı'yı hayli uğraştır-mış olan Yemen'deki Zeydîlerin lideri İmam Yahya, sözkonusu tarihten sonra İttihatçılar ile yaptığı anlaşmaya sadık kalarak, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar her türlü imkanları ile devlete yardımcı olmuştur. Hatta, Mondros mütaarekesinden sonra, merkez ile irtibatı kesilen ve Türki-ye'ye dönemeyen Yemen, Osmanlı valisi Mahmut Nedim ile diğer memurların işleri, Lozan anlaşmasına kadar İmam Yahya tarafından karşılanmıştır. Ayrıca TBMM'nin açılışında yapılan ilk seçimlerde de Yemen, Meclise temsil-ci gönderme arzusunı ortaya koymuştur.

Bütün bu tarihi gerçeklere rağmen Şerif Hüseyin'in isyan ve ihanetini bütün Araplara mal etmek tarihi karşı yapılan bir haksızlık olduğu kadar, Türk-Arap ya-kınlaşması önüne konulan en büyük engeldir. Hatta en azından Sayın Kılıç'ın korktuğu Türk-Musevi karşı-lığı kadar tehlikelidir.

Polemik yapmak sevdasında olmamakla birlikte, kendi-mi, bir gerçeği daha dile getirmek zorunda hissediyorum. Sayın Kılıç, 500 yıl önce Osmanlı hoşgörüsüne sığınan Musevilerin hiç bir zaman Türkiye'ye ihanet etmediklerin-den söz ederek, onları niçin Araplara tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Sütunumuz bu konuda tarihten fazla örnekler vermeye müsait değildir. Bu yüzden millî uyanışımızın des-tanı ve Büyük Atatürk'ün de ortaya çıkmasına vesile olan Çanakkale Savaşları'ndan mukayeseli bir örnek ile yetin-mek istiyorum.

Osmanlı belgelerine göre; bu savaşlar sırasında Türkiye-de yaşayan bizim Yahudiler'den bir kısmı "Palestin-lan Force" adıyla bir birlik oluşturarak, Çanakkale'de İngi-lizler'in ve Fransızlar'ın yanında bize karşı savaşmışlardır. Buna karşılık aynı savaşlarda düşmana karşı yaptığı amansız bir müdafaa neticesinde şehid düşen Trablus-garpli Yüzbaşı Hasan Mevsuf'un adı mensubu olduğu Dardanos Bataryası'na verildiği de Genel Kurmay arşivle-rinde kayıtlıdır. Şerif Hüseyin'in isyanı ile Palestinian Force-u oluşturan Yahudilerin hareketi arasında hiç bir fark yok-tur. Ancak onların bu davranışı bir bütün olarak Arap ve Musevi milletini karalamak için yeterli değildir. Öte yandan Anti-Semite (Yahudi düşmanlığı) düşüncelere karşı olmak da Anti-Arap olmayı gerektirmez.

Arap Devletleri

ÖLÇEK: 1: 50.000.000

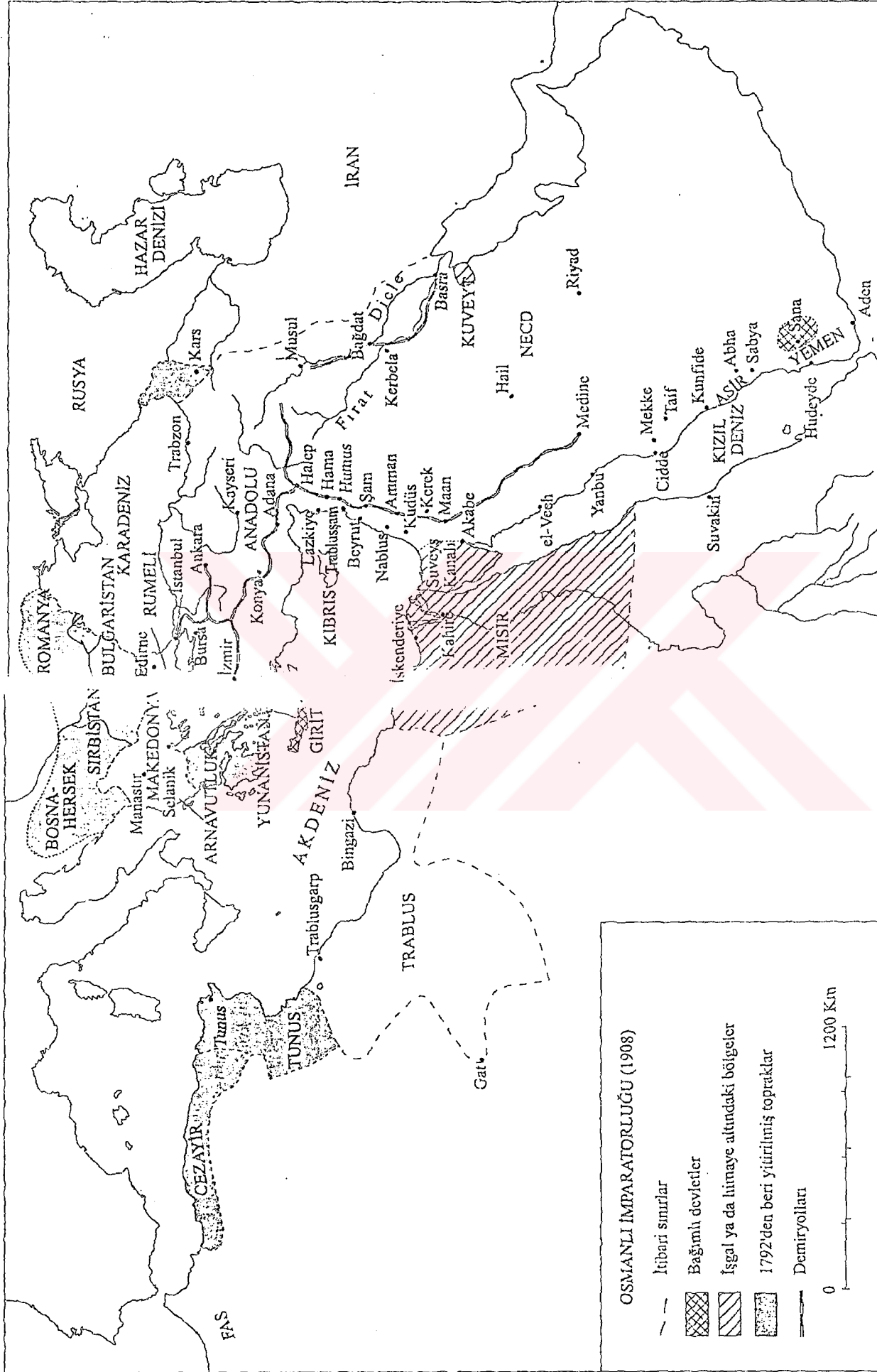
Üniversite
Arap Devletleri

Gukur.
Hard Tarni Bsk.

Arap Devletleri:

Üzelisare
Arab Devletleri

ÖLÇEK: 1: 50.000.000

Hasan Kaya, Jön Türkler ve Araplar